

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

VAN GÖLÜ HAVZASI VE KÜLTÜR ÇEVRESİNDE POST-URARTU
DÖNEMİ

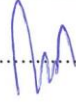
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MURAT BAYAT

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ GULAN AYAZ

VAN – 2019

KABUL VE ONAY SAYFASI

Murat BAYAT tarafından hazırlanan "Van Gölü Havzası ve Kültür Çevresinde Post-Urartu Dönemi" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Unvanı Adı SOYADI Dr. Öğr. Üyesi Gulan AYAZ Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Başkan: Unvanı Adı SOYADI Dr. Öğr. Üyesi Gulan AYAZ Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Unvanı Adı SOYADI Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin ERDOĞAN Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Unvanı Adı SOYADI Dr. Öğr. Üyesi İsmail COŞKUN Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	.....
Tez Savunma Tarihi:	.....04.11.2019...
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Murat BAYAT

04/12/2019

(Yüksek Lisans Tezi)

Murat BAYAT

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kasım, 2019

**VAN GÖLÜ HAVZASI VE KÜLTÜR ÇEVRESİNDE POST-URARTU
DÖNEMİ**

ÖZET

Urartular'ın, MÖ 7. yüzyılın sonlarına doğru ortadan kalkmasıyla birlikte, krallığın çekirdek bölgesini oluşturan Van Gölü Havzası ve yayılım alanı içerisinde yer alan Kuzeybatı İran ve Ermenistan'daki Urartu yerleşimlerinde yeni bir dönem açığa çıkar. Urartu sonrasında ortaya çıkan bu yeni dönem Akhaimenid döneminin başlangıcına kadar geçen kısa süreli bir süreci kapsar. Söz konusu dönem, seramik ve mimari özellikleri ve etki alanı açısından başta İran'ın birçok yerinde ve Anadolu'nun içlerine kadar yayılım göstermiş Med kültürüyle bağlantılı görünmektedir. Ortaya çıkan bu yeni kültürel durum, Urartu döneminden izler taşımakla birlikte seramik ve mimarisindeki farklılıklarla Urartu döneminden ayrılmaktadır. Post-Urartu/ Med olarak adlandırılan bu dönem MÖ 600-550 yıllarını kapsamaktadır. Van Gölü Havzası'nda kazısı yapılmış Van Kalesi Höyüğü (IIa-1), Karagündüz Höyüğü (IVc) ve Çavuştepe Kalesi'ndeki (IIa) post Urartu/ Med dönemine ait kültür tabakaları birbirleriyle benzer olduğu gibi kültür çevresinde yer alan merkezlerle de uyum içindedirler. Arkeolojik araştırmalar sonucunda, Van Gölü Havzası başta olmak üzere Doğu Anadolu Bölgesi, İran ve Ermenistan'ın bu döneme ait bulguları, stratigrafik verilerle desteklenebilmektedir. Van Gölü Havzası ve yakın çevresinde yapılan yüzey araştırmalarından gelen sonuçlarla da desteklenen post Urartu/ Med Dönemi (MÖ 600-550), yeni bir kültürel oluşumu göstermektedir. Bu çalışmamızda Urartular'ın ortadan kalkmasının ardından mimari ve seramikle ön plana çıkan post Urartu/ Med tabakalarını içeren yerleşimlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma konumuzu oluşturan post Urartu/Med dönemini yansıtan coğrafyanın kısmen antik kaynaklarla birlikte daha çok son dönem kazı ve araştırmalar sayesinde yayılım alanları detaylandırılmış ve bu döneme ait bulgular sunulmuştur. Bu dönemin seramik formları Urartu ve daha sonra ortaya çıkacak Akhaimenid dönem seramikleriyle karşılaştırılmış bulunduğu bölgeler ayrı ayrı ele alınmış form ve mal özellikleri birbirleriyle eşleştirilerek çalışmalarımıza eklenmiştir. Bu çalışma ile bu ara dönemde karşımıza çıkan yeni kültürel sürece ilişkin bulgulara ayrıntılı bir bakış açısı sağlanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Post-Urartu Dönemi, Van Gölü Havzası

Sayfa Sayısı : VI + 100

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi. Gulan AYZAZ

(M.Sc. Thesis)

Murat BAYAT

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

July, 2019

**POST-URARTU PERIOD IN THE VAN LAKE BASIN AND CULTURAL
ENVIRONMENT**

ABSTRACT

With the disappearance of the Urartians towards the end of the 7th century BC, there is a new era at the same time in the centers of both eastern Anatolia and north-west Iran, Azerbaijan and Armenia. This new period, which emerged after Urartu, covers a period covering the beginning of the Achaemenid period. This period seems to be related to the Med culture, which has spread to many parts of Iran and to the interior of Anatolia in terms of its influence and characteristic features of its architecture and ceramics. This new cultural situation, which carries the traces of the Urartian period, differs from the Urartian period due to the differences in its ceramics and architecture. This period called Post-Urartu / Med covers 600-550 BC. The excavations at the Van Lake Mound (IIa-1), Karagündüz (IVc) and Çavuştepe Castle (IIa) are similar to each other and are in harmony with the centers around the culture. As a result of archaeological research, the findings of this period, especially in the Lake Van Basin, Eastern Anatolia Region, Iran, Azerbaijan and Armenia, can be supported by stratigraphic data. The post-Urartian / Med Period (600-550 BC), also supported by the surveys conducted in the Van Lake Basin and its immediate surroundings, shows a new cultural formation. In this study, it is aimed to collectively examine the post-Urartian / Med layers that emerged as architectural and ceramic after the disappearance of the Urartians together with the latest studies. The geography reflecting the post-Urartian / Med period, which forms our research topic, has been elaborated with the excavations and researches, partly with the ancient sources, and the findings of this period have been presented. The ceramic forms of this period were compared with the Urartian and later Achaemenid ceramics, and the regions where they were compared were examined separately and the form color and paste characteristics were matched with each other and added to our studies. This study appears to be useful in providing a detailed insight into the findings of the new cultural process encountered during this interim period.

Key Words : Post-Urartu Period, Van Lake Basin

Quantity of Page : VI + 100

Scientific Director : Dr. Öğr. Üyesi. Gulan AYZ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	v
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMALARIN TARİHÇESİ.....	4
2. VAN GÖLÜ HAVZASINDAKİ POST-URARTU MERKEZLERİ	7
2.1. Kazı Merkezleri	8
2.1.1. Van Kalesi Höyüğü (VKH).....	8
2.1.2. Çavuştepe Kalesi.....	13
2.1.3. Karagündüz Höyüğü (KGH).....	16
2.2. Yüzey Araştırmaları	18
2.2.1. Gelenge Kalesi.....	19
2.2.2. Yeşilalıç Kalesi.....	20
2.2.3. Eski Norgüh Kalesi.....	21
2.2.4. Sazlıkyanı Höyük.....	21
2.2.5. Aşağı Elmalık (Zivistan) Kalesi	22
2.2.6. Gavurkale Kalesi.....	23
2.2.7. Bajergah Kalesi.....	23
2.2.8. Ziyaret Kalesi.....	23
2.2.9. Şekerbulak Kalesi	24
2.2.10. Bakırtaş Kalesi	24
2.2.11. Kartavin Kalesi	24
3. KÜLTÜR ÇEVRESİ.....	25
3.1. Elazığ-Malatya Havzası Yerleşmeleri	26
3.1.1. Kaleköy	26
3.1.2. İmikuşağı	27
3.1.3. Köşkerbaba	29
3.2. Kuzey-Doğu Anadolu Yerleşmeleri	30

3.2.1. Büyüktepe	30
3.2.2. Sos Höyük.....	31
3.2.3. Altıntepe (Cimintepe I-II).....	31
3.3. Kuzey ve Güney-Batı İran Yerleşimleri.....	34
3.3.1. Hasanlu	35
3.3.2. Bastam	38
3.3.3. Godin Tepe	40
3.3.4. Nuşican Tepe	41
3.3.5. Özbaki Tepe.....	43
3.3.6. Baba Can Tepe.....	43
3.4. Transkafkasya Yerleşimleri.....	45
3.4.1. Karmir Blur.....	45
3.4.2. Nor Armavir.....	46
DEĞERLENDİRME	48
SONUÇ.....	52
KAYNAKÇA	55
HARİTALAR	63
RESİMLER	64
HARİTALAR DİZİNİ	94
RESİMLERİN DİZİNİ.....	95
ÖZGEÇMİŞ	
ORİJİNALLİK RAPORU	

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılan kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda verilmiştir.

Kısaltmalar	Açıklamalar
cm.	Santimetre
res.	Resim
har.	Harita
GDÇ	Geç Demir Çağ
km.	Kilometre
m.	Metre
KGH	Karagündüz Höyüğü
MÖ	Milattan Önce
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
VKH	Van Kalesi Höyüğü
vd	ve diğerleri
ÇVT	Çavuştepe
KKY	Kaleköy
İMİK	İmikuşağı

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Urartu Krallığı'nın tarih sahnesinden çekilmesinden sonra seramik ve mimari açısından Van Gölü Havzası ve kültür çevresinde Akhaimenid döneminin başlangıcına kadar sürecek yeni bir oluşum olan post Urartu/ Med kültürel evresi incelenmiştir. MÖ 600-550 yıllarını kapsayan bu dönemin kültürel izleri Urartu, Med ve Pers araştırmaları sırasında bu krallıkların hüküm sürdüğü birçok merkezde karşımıza çıkabilmektedir. Mimarisinin yanısıra seramik formlarındaki karakteristik özellikleri ile Demir Çağ'da İran'da ortaya çıkmış ve Anadolu içlerine kadar yayılım göstermiş Med kültürüyle paralellik göstermektedir. Van Gölü Havzası ve yakın çevresinde görülen Post-Urartu dönemi özellikle seramik formlarındaki yenilikler büyük oranda Med kültürüyle örtüşmekle birlikte Urartu veya Geç Demir Çağ krallıklarından olan Akhaimenid dönemi seramik formasyonlarından farklı ve uzak bir noktada durmaktadır. Yine çalışmalarımız sırasında post Urartu/ Med döneminin seramik ve mimarisinde Urartu'dan etkiler olduğu gibi Akhaimenid dönemine de yansımaları söz konusudur.

Bu dönemin diğer dönemlerden ayrışıp ortaya çıkmasında başta Prof. Doç. Dr. Veli Sevin olmak üzere yerli ve yabancı birçok araştırmacının yaptığı çalışmalardan dolayı, onlara her zaman bir teşekkür borçlu olduğumuzu belirtmek istiyorum. Ayrıca bu konuyu bana öneren ve hem tezle ilgili materyal desteği hem de bu konuda bir süre görüşlerini benimle paylaşan değerli hocam Doç. Dr. Hatice Kalkan'a teşekkür ediyorum.

Tez yazım süreci boyunca desteklerini benden esirgemeyen ve bu sürecin başından sonuna kadar en ince detayına kadar çalışmalarımın bir bütün olarak oluşmasında büyük bir özveri gösteren ayrıca kaynak konusunda kütüphanesini bana açan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Gulan Ayaz'a emeklerinden ve fedakârlıklarından dolayı teşekkür ediyorum. Tez süreci boyunca görüşlerini benimle paylaşan Dr. Öğr. Üyesi. Sabahattin Erdoğan'a katkılarından dolayı ayrıca teşekkürlerimi sunarım. Tezin bilimsel ve etik kurallar çerçevesinde ortaya çıkmasında yaptığı olumlu eleştirilerinden dolayı Doç.Dr. Erkan Konyar'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Son olarak bu süreçte her zaman yanımda olan eşim, oğullarım Atlas ve Eren'e de sonsuz sevgimle teşekkürlerimi sunuyorum.

GİRİŞ

Urartu Krallığı Van Gölü havzasının doğusunda yer alan Tuşpa merkez olmak üzere MÖ 9. yüzyılın ortalarında karşımıza çıkar. Bölgede merkezi devlet yapılanmasıyla varlığını MÖ 7. yüzyılın ortalarına dek koruyan Urartu Devleti bu yüzyılın sonlarında tarih sahnesinden çekilir. Urartu coğrafyasıda bundan sonra gelişen siyasal ve kültürel süreç Post Urartu dönemi olarak adlandırılır. Ancak yeni süreçle ilgili gerek arkeolojik gerekse yazılı veriler oldukça sınırlıdır. Çavuştepe, Van Kalesi Höyüğü ve yeni sosyo-kültüresüreçle ilgili yeterli derecede kaynak bulunmamaktadır. Urartu Krallığı'nın çöküşünün ardından ortaya çıkan bu yeni kültürel süreçle ilgili yazılı kaynaklarda da aydınlatıcı bir bilgiye de rastlanmamaktadır.¹ (Sevin, 2012: 351-368).

Urartu Krallığı merkezlerinin MÖ 7. yüzyılın sonlarına doğru S. Kroll'un da belirttiği gibi neredeyse aynı anda yıkılmalarından sonraki yeni dönemde Urartu seramik geleneği bir süre daha devam etmiştir. Urartu Krallığı'ndan sonraki dönem olan Post-Urartu/Med evresinde Urartu'nun form özellikleri yanı sıra, Nuşican Tepe ve Godin tepe II gibi Med merkezlerinde bilinen form ve özelliklere sahip çanak çömlekler kullanılmaya başlanmıştır (Stronach ve diğ., 2009:192). Stratigrafik verilerle bu seramik geleneği Bastam, Horom, Van Kalesi Höyüğü ve Nor Armavir gibi yerlerde karşımıza çıkabilmektedir. Bu yeni dönem seramikleri form, renk ve hamur özellikleriyle Urartu dönemi seramiklerinden ayrılmakta ve bu yeni özellikler Post-Urartu/Med (MÖ 645/625-550) olarak adlandırılmaktadır (Kroll, 2014: 203-205).

Genel olarak Post Urartu “Med” olarak bilinen dönemin izleri Urartu Devleti'nin yıkılmasından sonra Kuzeybatı İran, Doğu Anadolu ve Ermenistan'daki höyük ve kalelerde görülebilmektedir. Van Gölü Havzası'ndaki kazılarda görüldüğü gibi bu yeni döneme ait kanıtların çoğu MÖ 7. ikinci yarısı ile MÖ 6. yüzyıla ait nekropol alanlarından gelmektedir.

Van Gölü Havzası'nda Urartu'nun başkentliğini yaptığı Van ilinde yer alan Van Kalesi Höyüğü Sevin (2002:475), Karagündüz Sevin (1998: 715), Çavuştepe

---

¹ Urartu Krallığının yıkılışı uzun ve tartışmalı bir konudur ve çalışmamızın kapsamı dışındadır. Konuyla ilgili detaylar için bkz. Sevin 2012: 351-368.

Erzen (1985: 305-327) kazılarında Urartu'nun ardından oluşan yeni sürecin bölgedeki izlerini görmek mümkündür. Post Urartu/ Med olarak adlandırılan bu yeni sürecin kültürel öğeleri hem seramikte hemde mimaride karşımıza çıkmaktadır. Urartu yapı katları üzerinde beliren bu tabakalarda yeni bir biçim içeriği ile birlikte Urartu sanatından tamamen ayrılabilen karakteristik özelliklere sahiptir. Urartu tabakalarından elde edilen bulgulara göre bu yeni dönemin buluntularının daha düşük kalitede olması, Urartu'nun yıkılmasıyla ortaya çıkan yeni yaşam biçimi, büyük oranda siyasi ve ekonomik sebeplere bağlanmaktadır. Bunun dışında Urartu'nun yıkılışında etkili olabilecek İskit, Kimmer, Med gibi kavimlerin akın ettiği bölgede oluşturduğu siyasi-kültürel boşluktan kaynaklanmış olabileceğine dair görüşler de vardır (Kalkan, 2008:263-268).

Post Urartu kavramı, Urartu Devleti'nin sonlanmasıyla, “*triangle ware*” türünde çanak çömleklerin ortaya çıkışına dek geçen süreci kapsamaktadır. Bu dönem stratigrafik sonuçların katkısıyla desteklenebilecek bir dönemdir (Kroll, 2003:281-287; Sevin, 2000: 855). Yeni dönemle birlikte daha çok seramikte görülen farklı yeni tipler Doğu Anadolu Bölgesi dışında daha doğuda Kuzey ve Batı İran'da kazısı yapılmış Bastam, Nuşi Can Tepe, Godin Tepe, Özbaki Tepe, daha kuzeyde yer alan Hasanlu, Ermenistan'da Nor Armavir , Karmir Blur gibi Geç Demir Çağ merkezlerindeki tabakalarında karakteristik özellikler göstermesi kültürel bir paralellığe işaret etmektedir (Sevin, 2012: 351-372).

Yüzyıldan uzun bir süredir Urartu üzerine yapılmış araştırma ve kazılar, Urartu'nun yıkılışının ardından beliren yeni kültürel sürecin adlandırılması veya genel olarak anlamlandırılması konusundaki yetersiz görünmektedir. Bunun sebebi araştırmacıların çalışmalarını daha çok Urartu'ya veya Urartu'nun yıkılışının ardından bir süre sonra etkisi Yunanistan içlerine kadar hissedilecek olan Akhemenid periyoduna odaklamalarından kaynaklanmaktadır. Her yönüyle birdenbire ortaya çıkıp hüküm sürmüş bu yönetimlerin izlerini birçok yerde rahatlıkla görmek mümkündür. Bu yeni kültürel süreç hem kronolojik olarak hemde tipolojik olarak özellikle seramikteki bazı benzerliklerinden dolayı Urartu ardılı, bir diğer adla terminolojik olarak Geç Urartu veya seramik formasyonlarından dolayı Akhemenid öncülü, bir diğer adla Erken Akhemenid olarak adlandırılmıştır (Konyar vd., 2015: 576).

Bu çalışmamızda Urartu Krallığı'nın ortadan kalkmasının ardından post Urartu veya Med olarak tanımlanan tabakaların incelenmesi amaçlanmıştır. Tez kapsamı içerisinde öncelikle Van Gölü Havzası'nda gerçekleştirilmiş arkeolojik kazıların verileri değerlendirilmiştir. Bu çekirdek bölgeden hareketle post Urartu kültür tabakalarının paralelleri Doğu Anadolu, Kuzeybatı İran ve Ermenistan yerleşimlerinde bakılmıştır. Son yıllarda Van Gölü Havzası ve çevresinde yapılan yüzey araştırmaları da çalışma kapsamımızda olup bu sayede çalışmamızın daha detaylı ve bütünsel olması amaçlanmıştır.

Araştırma konumuzu oluşturan post Urartu/Med dönemini yansıtan coğrafyanın kısmen antik kaynaklarla birlikte daha çok son dönem kazı ve araştırmalar sayesinde yayılım alanları detaylandırılmış ve bunların ışığında tarihsel bir kronolojik sıra izlenerek bu döneme ait tarihi kültürel ve arkeolojik bulgular sunulmuştur. Araştırmamız sırasında yerli yabancı bütün kaynaklara ve tezlere ulaşılmaya çalışılmış bu dönemle ilgili makale ve kitaplarda yer alan bölümler orijinal dillerinden çevrilerek çalışmalarımıza eklenmiştir. Konuyla ilgili dönem ve bulunduğu coğrafyanın etki alanı içerisinde olduğu için farklı coğrafyalardaki ticari ve kültürel ilişkiler ve sonuçları bilimsel etik kurallar çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca arkeolojik çalışmalar sayesinde nekropol alanlarında ortaya çıkarılan mezarların dönemi aydınlatması adına antropolojik verilerle desteklenmeye çalışılıp araştırmamıza eklenmiştir.

Bazı yerlerde karışık tabakalar şeklinde bazı yerlerde de *in-situ* şeklinde sadece birkaç merkezden gelen Post-Urartu/ Med kültür öğeleri yöntemsel bazı sorunlar yaratsa da daha çok seramik olarak karşımıza çıkan dönemin çanak-çömlek formları Urartu ve daha sonra ortaya çıkacak Akhamenid dönem seramikleriyle karşılaştırılmış bu dönemin seramiklerinin bulunduğu bölgeler ayrı ayrı ele alınmış form renk ve hamur özellikleri birbirleriyle eşleştirilerek belli bir düzen içinde çalışmamızda derlenmiştir. Konuyla ilgili daha derli ve toplu bir çalışmanın oluşabilmesi için araştırma tarihçesi kronolojik bir düzen içinde sunulmuştur.

1. ARAŞTIRMALARIN TARİHÇESİ

Doğu Anadolu Bölgesi Demir Çağları hakkında birçok antik kaynak, bölgede bulunan halkları ve bölgede kullanılan mimari yapıları anlatmanın yanı sıra bölgeyi coğrafi olarak da tanımlamıştır. Nitekim, MÖ 486-426 yılları arasında yaşayan ve tarihin babası olarak nitelendirilen *Herodotos* kaleme almış olduğu *Historiai* (Herodotos,I.96-104) adlı kitabında Anadolu coğrafyasıyla ilgili bilgiler vermiştir. Akhaimenid Dönem öncesi Medler'den de bahseden yazar bu iki topluluğun gelenek ve göreneklerinden bahsetmektedir. Ayrıca yazar bölgenin coğrafik tanımlara yer vermiş önceki dönemlerle ilgili bir atıfta bulunmamıştır. Bir diğer yazar olan ve Pers Kralı II.Artakserkses'in yanında bulunan *Ctesias*, MÖ 400'lü yıllarda Pers ve Hindistan Tarihi'ni Parker (2008:28- 31) geniş bir şekilde kaleme almış, verdiği bilgilerin çoğu abartılı ve hatalı olmakla birlikte post Urartu veya öncesini değerlendirmeye alacağımız herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Çağdaş yazarlardan *Ksenophon* tarafından kaleme alınmış olan "*Kyrou Paideia*"(*Kyros'un Eğitimi*) ve bir günce tarzında olan "*Anabasis Onbinlerin Dönüşü*" post Urartu/Med Dönemi kültürel yapı içerisinde (gelenek, görenek vs.) değerlendirmeye alınabilir. Yazar "*Kyrou Paideia*" adlı eserinde Med ve Pers (Akhaimenid) topluluğunun akraba olduğundan bahsetmektedir (Ksenophon, Kyr,I.3). Yazarın bir diğer önemli eseri olan "*Anabasis Onbinlerin Dönüşü*" adlı kitabında Pers Kralı II. Artakserkses'e karşı isyan eden vasal kral ve aynı zamanda kardeşi olan III. Kyros'un baş kaldırısı konu edinmektedir. Kyros'un ordusunda paralı Hellen askeri olarak bulunan yazar, yaşanan savaş sonrası anavatanları olan kıta Yunanistan'a dönüşü anlatmaktadır. Söz konusu dönüş yolunda bilmedikleri coğrafyalarda ilerleyen topluluk, MÖ 5. yüzyılın sonlarında Doğu Anadolu coğrafyasını topoğrafik olarak anlatırken ayrıca buradaki idari yapı ve halklardan da bahsetmektedir. Doğu'dan başlayan bu dönüş yolu macerasında, geçtikleri yol güzergahları ve karşılaştıkları güçlükler dışında Urartu veya sonrasında beliren yeni kültüre ait izden bahsetmemiştir (Ksenophon,Anab.I). MÖ 63-MS 25 yılları arasında yaşayan ve *Geographika* adlı önemli bir eseri yazan yazar *Strabon* eserinde bölgenin dağlık ve engebeli yapısından bahsetmektedir. Yazar ayrıca Urartu sonrası bölgede bulunan halk gruplarının varlığını aktarmaktadır (Strabon, XII.3.19).

Antik bazı yazarların bilgileri ışığında doğu dünyasının tarihi, 19. yüzyılda batı dünyasından bazı bilim adamlarının merak konusu olmaya başlamıştır. İlk çalışmalar filoloji alanında yetkin kişilerce yapılmış ve bu konuda özellikle filolojik çalışmalarıyla ön plana çıkan F.E. Schulz'dur (Schulz, 1828: 160-188). Araştırmacının 1829 yılında bölgede öldürülmesinden sonra kopyaladığı çivi yazılı eserler 1840 yılında *Journal Asiatique*'de yayınlanmıştır. Çivi yazılı eserlerin bir kısmı 1850 yılında yeniden yayınlandıktan sonra Layard (1853: 394) bölge ilgi odağı olmaya başlamış ve ziyaretler artmaya başlamıştır (Guyard, 1880:540-543).

19. yüzyılın sonlarına doğru ilginin giderek artmasıyla birlikte Doğu Anadolu Bölgesi tarihi süreç hakkında çalışmalarda artmaya başlamış ve 20. yüzyılın başlarında zamanla daha da ayrıntıya yer veren çalışmalar yayınlanmaya başlamıştır (Lehmann-Haupt, 1907;1926). I. Dünya Savaşı'nın sürdüğü dönemde bölgede bu kez Ruslar kazı yapmış (Marr-Orbeli, 1922), daha sonra II. Dünya Savaşı'na yakın bir zamanda Amerikan kazı heyetine ait bir grup olan Kirsopp ve Silva Lake tarafından 1935 yılında Van Kalesi Höyüğü'nde kazılar yapılmıştır. Kirsopp ve Silva Lake'in çalışmalarından elde edilen bulgulara göre sonraki dönemlerde yeni çalışmalar yapılmıştır (von der Osten, 1952: 307-328; 1953: 329-354). Makale olarak yayınlanan bu çalışmalarda Geç Demir Çağ bulgularıyla ilgili özellikle seramik bulguları yanlış bir biçimde tanımlanmıştır. Bu yanlış kavrayış kısa bir süre sonra tekrar devam etmiştir (Emre, 1969: 291-301). Urartu yerleşim planları Burney (1957: 37-53) Burney-Lawson (1960: 177-196) yayınlanmasıyla 20. yüzyılın ortalarında giderek artmaya başlayan araştırmalar Karmir Blur Piotrovski (1950;1952;1955), Arinberd ve Erebuni Oganessian (1961), Altıntepe Özgüç (1963;1966;1969), ve Nor Armavir Martirosjan (1961), gibi yeni arkeolojik çalışmalar artmaya başlamıştır.

1968-1979 yılları arasında Keban Projesi kapsamında yürütülen arkeolojik çalışmalarla Aşağı Fırat Havzası'na ait birçok alan tespit edilmiş ve son yıllarda kazısı yapılmış ve devam eden birçok kazıya da ilham kaynağı olmuştur. Bu süreçle birlikte sonra Van ve çevresinde araştırmalar yapmak için İstanbul Üniversitesi'nden A. Erzen'in öncülüğünde 1967 yılında Van'da Tarih ve Arkeoloji Merkezi kurulmuştur. Bu merkezin kuruluşundan sonra Van ve çevresinde arkeolojik çalışmalar daha da artmaya başlamış, Çavuştepe-Eski Norgüh-Zivistan Tarhan-Sevin (1976: 273-345), Karagündüz Sevin-Kavaklı (1995: 337-349), Van Kalesi ve

Höyüğü Tarhan-Sevin (1993: 843-855) çalışmalar takip etmiş ve dikkatler büyük oranda Urartu üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. 2010 yılından bu yana Van Kalesi Höyüğü Konyar (2012: 409-428) kazıları devam etmekte, Urartu ve sonrasının aydınlatılması açısından önemli bir çalışma olarak durmaktadır.

İran bölgesinde yer alan Urmiye Gölü'nün güneyindeki Hasanlu Tepe'de 1960'lı yıllarda yapılan kazı çalışmalarında Urartu periyodunun geç evrelerine yakın olarak tahmin edilen bir seramik grubunun varlığı ortaya konmaya başlanmış ve bu seramiğe üzerindeki motiflerden dolayı "*triangle ware*" adı verilmiştir Swiny (1971: 77-96). S. Kroll, bu seramiğin Urartu'dan çok sonra Akhamenid dönemle ilişkilendirmiştir (Kroll, 1975: 71-74). Bu yıllardan sonra Urartu sonrası hakkında sempozyumlarda özellikle Geç Demir Çağ dönemi ile ilgili problemlere yer vermeye başlanmıştır (Dyson, 1999:101-110). Bununla birlikte arkeolojik araştırmalar sonucunda elde edilen bulgulara göre bu yeni dönemle ilgili makaleler yayınlanmaya başlamıştır (Sevin, 1998: 715-726; 2002: 475-482; 2012: 351-372; Kalkan, 2011: 47-56; 2015: 111-114).

2. VAN GÖLÜ HAVZASINDAKİ POST-URARTU MERKEZLERİ

Van Gölü havzası yüksek plato ve dağlar ile bunlar arasında uzanan düzlüklere sahip bir topografyayla karakterize edilebilir. Havzanın batısında Murat nehriyle sulanan Muş, Malazgirt ve Bulanık ovaları; havzanın doğusunda göle dökülen iki büyük akarsu ve geniş yataklarıyla Karasu-Memedik vadileri ve Van ovası; kuzeyinde Bendimahi, Zilan, Karasu vb. tarafından sulanan Patnos, Erciş, Muradiye, Çaldıran ovası; güneyinde Micinger (Hoşap) tarafından sulanan Gülpınar ovası önemli düzlük alanlarıdır.

Doğu Anadolu Bölgesinde iklim özellikleri genel olarak karasal olmakla beraber kaynakların çok olduğu Van Gölü havzasında yerleşim dokusu MÖ 3000'lü yıllardan beri bilinmektedir. Bu yerleşim dokuları Demir Çağ (MÖ 1200-330) döneminde olduğu gibi daha çok su kaynaklarının olduğu alçak kesimlerde toplanmıştır. Araştırmalar sonucunda Doğu Anadolu Bölgesi'nde Demir Çağ döneminde yerel krallıkların ortaya çıkmasıyla nüfus ve yerleşme dokularında artış olduğu gözlenmiştir. Bölgede Urartu Krallığı'nın (MÖ 9.-6. yy.) kurulmasıyla birlikte hem nüfus hem de yerleşme dokusu giderek daha da artmış buna bağlı olarak bu dönemde çok sayıda kent, kale inşası yapılmıştır. Bölgede güçlü bir krallık kuran Urartu'ların siyasi ve ticari münasebetler sonucu sınırları doğuda Urmiye Gölü havzası, batıda Malatya ve Elazığ Ovalarının bulunduğu Karasu-Fırat havzası, kuzeyde Transkafkasya'nın güneyinde Aras vadisi ile güneyde Asur Krallığı (MÖ 1900-612) sınırında bulunan Doğu Toroslar dağ silsilesine kadar bir alanı oluşturmuştur. Urartu'nun bu yayılımı, başkentliğini yapan Tuşpa (Van)'nın havzadaki stratejik konumu ile ilgili olduğu önemli bir noktadır (Kalkan, 2008:76).

Orta Demir Çağ' da güçlü bir krallık kuran Urartu'ların Geç Demir Çağ sonlarına doğru dış baskılar sonucu ortadan kalkmasıyla başta Van Gölü havzası olmak üzere Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki diğer merkezler ve doğu sınırlarında yer alan Bastam, Karmir Blur, Nor Armavir gibi kuzeybatı İran, Azerbaycan ve Ermenistan'da eş zamanlı ve paralel bulgulara dayanan yeni bir kültürel sürecin başladığı görülmüştür. Bununla birlikte Van Gölü havzası ve çevresindeki merkezlerde nüfus ve yerleşim dokularında büyük oranda bir azalma göstermiştir.

Akhaimenid dönemi (MÖ 550-330)'ne kadar sürecek bu dönem, derme çatma mimarisi ve çanak çömlek anlayışındaki birtakım yeniliklerle hem Urartu hem de Geç Demir Çağ medeniyeti olan Akhaimenidler arasında farklı bir karakter göstermektedir (Sevin, 2012: 351-372; Kroll, 2015:110-117; Erzen, 1978: 60). Kısmen *in-situ* kısmen de karışık tabakalardan gelen bu yeni dönem buluntuları Van Gölü havzasında kazısı yapılmış üç merkezde karşımıza çıkmaktadır. Mimari ve daha çok seramikteki bu anlayış Urartu sonrası özellikler gösterir ve kültür çevresi içinde yer alan Med kültürüyle yakın paralel bulgular gösterir. Post-Urartu/Med olarak adlandırılan bu kültürel süreç kazısı yapılmış Van Kalesi Höyüğü, Çavuştepe Kalesi ve Karagündüz'de seramik ve mimarisi ile birlikte aşağıda yer verilmiştir (Harita 1.)

2.1. Kazı Merkezleri

2.1.1. Van Kalesi Höyüğü (VKH)

Van Kalesi Höyüğü (Res.1), Van ili şehir merkezine yaklaşık 5 km. uzaklıkta olup Van Kalesi sitadelinin 70 m. kadar kuzey sırtlarında yer alır. Sitadele paralel olarak uzanan höyük doğu-batı doğrultusunda 750 m. uzunluğundadır. A, B ve C olarak ayrılıp sınıflandırılan höyüğün en yüksek yeri 7 m. ortalamasıyla batı uçta yer alan A alanı oluşturmaktadır (Tarhan-Sevin, 1993: 846; Tarhan, 1994: 39; Konyar, 2011: 227).

Höyükle ilgili ilk çalışmalar Kirsopp ve Silva Lake tarafından 1939 yılında başlatılmıştır. Bu çalışmalar esnasında sırasıyla mezarlar, Ortaçağ seramikleri, Urartu Krallığı dönemi kırmızı cilalı seramikleri ve İlk Tunç Çağı'na tarihlendirilen seramiklere rastlanmıştır. Daha sonraki dönemde Van Kalesi Höyüğü'nde 1956 yılında araştırmalar yapan C. Burney, İlk Tunç Çağı'a tarihlenen yerleşim alanı ve seramik tespitlerini 1958 yılında *Anatolian Studies* 'te "Doğu Anadolu'da Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı" adı altında yayınlamıştır. 1963 yılında da A. Erzen başkanlığında 1959 yılında yaptıkları bir ön incelemeyi takiben A alanı olarak belirlenen höyüğün batı kısmında dar bir alanda sondajlama yapılmıştır. Van Kalesi Höyüğü araştırma ve kazıları, 1987-1991 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'ne bağlı olarak M.T. Tarhan ve V. Sevin tarafından 1990 yılında Van Kalesi'ni de kapsayacak şekilde daha düzenli, geniş ve ayrıntılı bir çalışma sürdürülmüştür. 1990 yılında başlatılan bu

alışmalar da kısmen 1989 yılı çalışmaların devamı niteliğinde olup kazı alanı biraz daha genişletilerek 3 bölüme ayrılarak incelenmiştir (Tarhan-Sevin, 1993: 843-855). Son olarak 2010 yılından bu yana Van Kalesi Höyüğü ve Aşağı Şehir kazı alışmaları İstanbul Üniversitesi'nden E. Konyar başkanlığında kazı ekibiyle yürütölmektedir (Konyar, 2011: 409-428). E.Konyar yönetiminde Van Kalesi Höyüğü 2010 ve sonrası kazı çalışmaları, höyüğün A alanını oluşturan batı kısmında M.T. Tarhan ve V. Sevin tarafından 1989-1991 yılları arasında çalışılmış alanları da kapsayacak şekilde doğu-batı doğrultusunda höyüğün doğuda yer alan B alanına doğru kaymış Erken Urartu'dan Ortaçağ dahil yeni bulgularla birlikte stratigrafik açıdan bir bütönlük oluşturan höyüğün batı ve orta kısmı olarak belirlenen mezar ve alanları gün yüzüne çıkarılmıştır (Konyar vd., 2012:127-136).

Yedi katmanlaşma evresi olarak karşımıza çıkan Van Kalesi Höyüğü'nde arkeolojik kazılar sayesinde Erken Tunç ağı'ndan Ortaçağ'a kadar stratigrafik bir belirlenme yapılabilmektedir (Tarhan-Sevin, 1992:1084-1092). Kazılar sonucunda buluntu olarak ele geçen materyaller hem Van Gölü Havzası hem de yakın költür çevresi açısından çok aydınlatıcı bilgiler edinmemizi sağlamıştır. Bunun yanında 2010 yılında başlatılan sistematik kazılar sayesinde Van Gölü Havzası ve çevresinin II. Binyıl költür ve Demir ağlarına geçiş aşamalarının yeniden değerlendirilebilmesi açısından da büyük önem arz etmektedir (Konyar, 2011:411). Van Kalesi Höyüğü stratigrafisinde çevresel faktörler ve höyük alanındaki kazılar sonucunda *in-situ* olmayan buluntulardan dolayı tabakalar arasındaki karışıklıklar 2010 yılından başlayarak devam eden kazılar sayesinde büyük oranda aydınlığa kavuşturulmuştur (Konyar, 2011: 415-416; Konyar vd., 2012:133). E.Konyar ve kazı ekibinin son yıllarda Van Kalesi Höyüğü'nde yürüttükleri kazılarda Urartu ve sonrasına ait stratigrafisi Konyar (2011: 410) Konyar vd., (2015: 574-577), daha önce yapılan çalışmalarla Tarhan (1984: 179-203; 1985: 297-355; 1994: 22-57) paralel olduğu görünmektedir. *İn-situ* durumuna göre Demir aę ve sonrasına ait Van Kalesi Höyüğü stratigrafisi aşağıda verilmiştir (Sevin, 2012: 359).

III Erken Demir aę

IIC Orta Demir aę/ Urartu erken evre

IIB Orta Demir aę/ Urartu geç evre

Ila-1 Post Urartu/ Med

Ila Geç Demir Çağ

I Orta Çağ/ Yeni Çağ

Tabakalardan da anlaşılacağı gibi Van Kalesi Höyüğü'nde Demir Çağ yerleşimleri yoğunluktadır. Stratigrafik veriler ışığında Van Gölü Havzası içerisinde yer alan Karagündüz Höyüğü gibi kazı yapılmış merkezlerle benzer tabakalaşma gösterir. Demir Çağ tabakalaşmaları Erken Demir Öncesi Krallık (MÖ 1250-850), Orta Demir –Urartu Krallığı (MÖ 850-650/600), Post Urartu (MÖ 600-550) ve son olarak Geç Demir Çağ (MÖ 550-400) dönemlerini kapsamaktadır (Sevin, 1999 : 475). 1989-1991 yılları arasında M.T. Tarhan ve V. Sevin tarafından höyüğün yaklaşık 400 m. karelik alanı içerisinde yürütülmüş olan kazılarda erken ve geç olmak üzere Urartu'ya ait iki yapı katı unsuru incelenmiştir (Tarhan-Sevin, 1991;1993).

M.T. Tarhan ve V. Sevin tarafından 1989-1991 yılı çalışmaları Urartu yapı kompleksleri ve buna yayılım alanlarıyla ilgili çalışmalar esnasında benzerleri Karagündüz Höyüğü ve Çavuştepe Kalesi gibi tarihi-kültürel arkeolojik alanlarda da karşımıza çıkan stratigrafik açıdan benzer özellikler gösteren bir Post Urartu/ Med katmanı (Res.2) ortaya çıkarılmıştır. Bu evre Urartu geç evre olarak bilinen Orta Demir Çağ IIb evresi ve Çoğunlukla çanak çömleğe göre sınıflandırılan *Triangle Ware* olarak bilinen Geç Demir Çağ Ila evresi arasında yer almaktadır. Van Kalesi Höyüğü'ndeki A alanı içerisinde yaklaşık 300 m. karelik bir alanda incelenebilmiş Sevin (2012:360) Ila-1 Post Urartu/ Med tabakası olarak adlandırılan Sevin (2012) Konyar vd., (2014: 576) kültürel envanteri stratigrafik açıdan İran, Azerbaycan aynı zamanda yakın kültür çevresi içinde yer alan Karagündüz, Çavuştepe gibi yerlerle eş zamanlı olarak karşılaştırılabilecek seramik buluntulara sahiptir. Süregelen kazı çalışmaları sayesinde silik bir mimari yerine daha da anlaşılabilir bir mimariyle temsil edilmektedir (Konyar-Avcı, 2014: 266-275). Geç Urartu tabakasının hemen üzerinde yer alan bu katmana ait tabakalaşma verileri höyüğün batı ucunda yer alan bir mezarlık alanından gelmektedir. Bu tabakada Urartu etkileri sürsede seramikteki mimari ve ayırt edici özellikleriyle Urartu döneminden kolayca ayrılmakta, Geç Demir Çağ post Urartu/Med olarak yerini almaktadır (Konyar, vd., 2018:143). Urartu

Krallığı'nın dağılmasından sonra Urartu çanak çömlek geleneğinin 2a-1 post Urartu/Med yerleşim tabakası alanında izlerinin varlığına rağmen bu tabakanın terk edilmiş olduğu ve araya uzun bir süre girmeden bir mezarlık alanına çevrildiği bilinmektedir (Sevin, 1999: 475). Mezarlar tek kişilik basit toprak mezar şeklinde olup hem mezar tipolojisi açısından hemde gömü türü olarak Urartu döneminden ayrılabilir (Tarhan-Sevin, 1993: 848-849; Tarhan, 1994: 39-41). Höyüğün batı tarafındaki A alanı sınırları içindeki N20 ve M26 açmaları, Post Urartu/Med tabakasıyla ilgili değerli bulgular sunmaktadır. Özellikle M26 açmasındaki bulgular sayesinde Urartu sonrasına ait kronolojik bir tarihlendirme yapılabilir. N19'un hemen doğusunda yer alan N20 açmasının kuzey ve güney doğrultusundaki kısımlarında kerpiç döküntüsü, iki farklı alanın mimari öğeleri olarak M26 açmasında belirlenen kerpiç bloğu şeklinde temsil edilmektedir. 45x45 cm. ebatlarındaki bu kerpiç bloklarının arası 4-8 cm. arasında derzlerle kapatılmıştır. Ortaçağ'ın Gri tondaki tabakası altında turuncuya yakın bu 00292 ve 00293 *locus* numaralı kerpiç bloklarından oluşan tabaka, geç Urartu yapı katı ile Ortaçağ mezarları arasında bir post Urartu/Med tabakalaşma mimarisi izlerini göstermektedir (Konyar-Avcı, 2014: 275; Konyar, vd., 2013: 360-361). Urartu evresi üzerinde biten buradaki kerpiç döküntü şeklindeki kalıntılar 2a-1 post Urartu katmanının bir mimari birim olarak da değerlendirilmesi açısından kanıt niteliğindedir (Konyar-Avcı, 2014: 275). Höyüğün batı tarafında yer alan açmanın kuzey doğusunda ortaya çıkarılan mezarlık alanı bu dönemle ilgili stratigrafik veriler sunmaktadır. 214 ve 215 no'lu çocuk mezarları stratigrafik açıdan 4. seviye olarak belirlenen alandaki açmanın kuzey doğusunda IIc Urartu yapısına ait B11 no lu odanın duvar temelleri üzerindeki çukurluklar içerisinde yer almaktadır. Hoker pozisyonunda yatırılmış bu mezarların üzeri Urartu'dan kalma kırık depo kaplarıyla örtülüdür. Bunlardan 214 no'lu mezar (Res.3) kabının karın kısmına delik açılmış omuz kısmında da Urartu döneminde örnekleri bilinen bir yıldız motifi işlenmiştir (Tarhan-Sevin, 1992: 410; Sevin, 2012: 360). 151 no'lu hoker tarzındaki mezarsa (Res.4) Erken Urartu IIc B10 yapı katının içine açılan çukurlukta ortaya çıkarılmıştır. Odanın kuzey duvarına bitişik olan mezar, pithos gömü türünde olup ağız kısmı Urartu geç yapı katı hizasındadır. Ceset dik bir şekilde pithosun dip kısmına oturur bir vaziyette yerleştirilmiştir. Üzeri 54 cm. ölçülerinde erken evrelere ait bir depo kabı veya

çanakla örtülmüş olan küp mezarda, cesetle birlikte Urartu özellikleri gösteren damga mühür ve söğüt yapraklı 4 demir ok ucu bulunmuştur (Tarhan-Sevin, 1993: 849). Post Urartu/Med 2a-1 tabakasının diğer bir basit toprak mezar türünde olanı ise 140 no'lu mezardır (Res.5). B2 doğu duvarı üzerinde yer alan bu ceset soluna hoker pozisyonda, baş kısmı kuzeye gelecek şekilde yatırılmış bir kadına aittir. Mezar içerisinde kulak hizasında üç halka, Urartu etkili olsa da teknik ve biçim olarak geç döneme ayrılabilen iki çanak ve örnekleri Hasanlu IIIa Dyson (1965:213.,fig.2-3;1999:101-107.,fig.2/3) ve Agrabtepe'de Muscarella (1973:59., fig.15/16) görüldüğü gibi Urartu sonrasına tarihlenebilecek diğer iki çanak gibi literatürde *buff ware* olarak bilinen deve tüyü renginde pembe hamurlu çift kulplu bir vazo veya içki kabı bulunmuştur (Res.6). Ayrıca çağdaşları Çavuştepe'de de görülen bu çift kulplu vazanın kap üzerindeki kulplar Hasanlu IV' ten itibaren görülmektedir. Stratigrafik açıdan Urartu sonrası Med dönemine tarihlenen bir başka mezar da 152 no'lu mezardır. Anlaşıldığına göre ölü yakılıp sonrasında kül ve kemikleri deri ile kaplı bir ahşap tabuta koyularak gömülmüştür. Mezarla birlikte hiçbir ölü hediyesine rastlanılmamış olması da höyük ve kültür çevresinde kültürel bir envanterin karşılaştırılması veya oluşturulmasını zorlaştırmıştır. Bunun yanında M26 açmasında küllü taban üzerindeki dolgu topraktan gelen *in-situ* durumundaki dikey kulplu kab (VK13292/Res.7), teknik ve biçim olarak ancak Urartu döneminden sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Akıtacağı üzerinde bir dağ keçisi figürlü kab, gösterdiği özellikleri açısından post Urartu/Med döneminin kültür envanteri içerisinde değerlendirilen ünik bir parça olması açısından çok önemlidir (Konyar vd., 2013: 360; 2014: 575-576). Kap üzerindeki dağ keçisinin boynuzları kırık olup kulpu üzerinde küçük bir kabarcık yer alır. Bilindiği üzere Karagündüz II evresinden gelen Geç Demir Çağ açık ağızlı çanaklara ait yuvarlak kesitli kulpların ağız kenarına bağlanan bölümlerinde bu tür kabarcıklar görülebilmektedir (Sevin, 1998: 716). Post-Urartu dönemine tarihlenebilecek diğer bir kap formu da höyüğün IIb tabakasından gelen bileşik hazneli kaptır (Res.8). Urartu döneminde görülmeyen bu yeni kap formu Çavuştepe Kalesi Aşağı Kale alanında parçalar şeklinde ele geçmiştir. Benzer formlar Karmir Blur'daki post Urartu tabakalarında bilinmektedir (Martirosian, 1961:140). Görüldüğü kadarıyla Van Kalesi Höyüğü'nde post Urartu 2a-1 katmanına ait kültür envanteri küçük bir mezarlıkla bütünleşik bir mimari öge

ve bazıları karışık bazılarının da net bir stratigrafi gösterememesi, yerinde bir stratigrafinin belirlenmesi için tabakadan ve periyodik olarak eş zamanlı kültür çevresinden gelen çanak çömleklere yönelmemizi gerektirmektedir.

2.1.2. Çavuştepe Kalesi

Çavuştepe Kalesi (Res.9) Van il merkezine 25 km., Gürpınar ilçe merkezine 10 km. uzaklıkta Van-Hakkari yolunun güney tarafında yer almaktadır. Bol Dağı silsilesinin batı ucunda yer alan Çavuştepe Kalesi Aşağı ve Yukarı Kale olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Çavuştepe Kalesinde ilk çalışmalar Lehman-Haupt tarafından 1898 yılında başlatılmıştır. Bu araştırmalar esnasında kalenin kuzey surları ile saray planı çıkarılmıştır (Lehman-Haupt, 1926: 60). 1956 yılında da Van Gölü Havzası'ndaki yüzey araştırmaları sırasında da C. A. Burney tarafından incelenmiştir. C.A. Burney bu ziyareti sırasında kalenin bir planını çıkarmış daha sonra kaleyle ilgili bilgileri *Anatolian Studies*'ta bir makale şeklinde yayınlamıştır (Burney, 1957: 45). A. Erzen ve ekibi tarafından 1959 yılında inceleme gezileri sırasında Çavuştepe Kalesi'nde kazı yapılmasına karar verilmiş 1961 yılında da kalenin Uç Kale, Tapınak Alanı ve Saray bölümlerinde kazılara başlanmıştır (Erzen, 1962: 383-414). Afif Erzen 1974-1976 yılları arasında Çavuştepe Kalesi'nde tekrar kazılara başlamış ve burada Uç Kale, Yukarı Kale ve büyük depolarda çalışmalar sürdürmüş, 1983 yılında yeniden Afif Erzen başkanlığında Çavuştepe Kalesi'nde Yukarı Kale ve Aşağı Kale'de kazılara başlanmış, 1985 yılına kadar kazılar devam etmiştir (Erzen, 1985: 305-327). Son dönem kazılar da Nekropol ve çevresini kurtarmak için Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nden R. Çavuşoğlu başkanlığında kazılar sürmüş ve halen devam etmektedir (Çavuşoğlu vd., 2015: 357-378). 1974 yılında kalenin depo kısmındaki kazılar sırasında depo içlerinde çok sayıda keramik bulunmuş MÖ 7. yüzyılda depolarda bir tadilat olduğu ve bazalt taşlarından bir duvar örülerek büyük depoların ikiye bölündüğü görülmüştür. Büyük erzak deposu ile Uç Kale arasındaki sondajlarda da bronzdan bir kemer bulunmuştur. Uç Kale önü çalışmalarında MÖ 7. yüzyılın ilk yarısından Ortaçağ nekropollerine kadar 5 devreye ayrılabilen 3 tabakalaşma tespit edilmiştir (Erzen, 1978: 252). I. tabakadaki IA yapı katı MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı, IB yapı katı ise MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısını göstermektedir. MÖ 6. yüzyılın başı ve ilk yarısı olarak gösterilen IIa. tabakası post Urartu, IIb

Geç Demir Çağ, son olarak III. tabaka ise Ortaçağ dönemini kapsamaktadır. Kazılar sırasında elde edilen bir silindir baskılı hayvan motifli mühür MÖ 7. yüzyıl ve ortalarına tarihlendirilmiştir. Diğer bir buluntu da tunçtan bir kasedir. Bu kase de MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. Sonuncu diğer bir buluntu da deve tüyü renginde parlak perdahlı bir kap (Res.10), örnekleri Geoy Tepe A, Hasanlu IV/IIIA ve Agrap Tepe’de bulunanlara göre MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Erzen, 1978: 257-258). Uç kale önü yerleşme alanında en alttaki IA tabakası MÖ 7. yüzyıl, hemen üstündeki IB tabakası da MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmiştir. Buradaki IA Urartu dönemi yapısı 55x12.5 m. ölçülerinde dikdörtgen bir yapıdan oluşmakta Uç kalenin batısındaki cephe duvarına bitişiktir. Duvar tekniği olarak MÖ 8. yüzyıl yapılarına nazaran daha düşük kalitede olmasına rağmen bu dönemin klasik yöntemleriyle yapılageldiği anlaşılmaktadır. Ocak taşları ve mıcırda doldurulmuş duvarların iç kısımları sıvayla düzleştirilmiş üzerine badana yapılmıştır. Duvar örgüsünde kullanılan kerpiçler arasında da harç izine rastlanılmıştır. Erzen, IA tabakası mimari özelliklerin özellikle plan yönünden yola çıkarak benzer özellikte kültür çevresi içinde yer alan Kuzey-batı İran’da Bastam ve Kale Gevher, ayrıca Irak’taki Mudcesir kalelerindekiyle benzer olduğunu ve buna bağlı olarak bir karşılaştırma yapılabileceğinden bahsetmektedir (Erzen, 1978: 255). IB tabakası döneminde IA döneminde görüldüğü gibi duvarlar sıva ile kaplanmış ve üzerine de badana çekilmiştir. Dekoratif olarak basit görünen bu evre yapısında küçük buluntular üzerinden giderek burasının bir atölye olarak kullanılmış olabileceği öne sürülmüştür. Bu evrede duvar kısımlarında taş malzemesiyle birlikte kerpiç malzemesi de kullanılmıştır. IA ve IB evresi genel itibarıyla duvarlardaki taş işçiliği sayesinde farklılık göstermektedir. Dolayısıyla taş işçiliğindeki bu farklılık IA ve IB evresini tarihleme açısından büyük bir etkiye sahiptir.

Önceki kazı çalışmaları sırasında Urartu dönemine ait birçok bulgu elde edilmiştir. Bunlar arasında tapınak alanındaki kitabede Çavuştepe Kalesi’nin Urartu krallarından II. Sarduri (MÖ 755-730) zamanında inşa ettirildiği öğrenilmektedir. IA ve IB evresi tamamen Urartu karakteri gösterirken hemen üzerindeki II. tabaka mimari ve buluntu durumuna göre karakteristik olarak Urartu sonrası bir dönem ait özellikler göstermektedir. İkinci tabakanın her ne kadar

karakteristik olarak I. tabakadan ayrılan özellikler gösterse de ikinci tabakaya ait bulgu ve buluntuların 1960 ve ilk yarısındaki kazılarda sağlıklı bir şekilde değerlendirilememiştir (Erzen, 1965: 555; Sevin, 2012: 355-356). Çavuştepe Kalesi'nin Yukarı Kale bölümündeki yerleşimin mimari dokusu hakkında herhangi bir bulgu mevcut değildir. Erzen, Yukarı kalenin kuzey batı kısmındaki Haldi Tapınağı'nın sütunlu salonun üzerindeki bu yerin, elde edilen buluntu durumuna göre II. tabaka evresinde bir atölye olarak kullanılmış olabileceğini bildirmektedir (Erzen, 1978: 255). Sonraki çalışmalarda bu bölümde havalandırma deliği olan ayrıca birçok fırına dönüştürülmüş ocaklarla birlikte mekanda karşılaşılan tunç ve pota parçaları sayesinde post Urartu/ Med II. tabakasına ait büyük bir maden atölyesi olduğu teyit edilmiştir (Başaran, 1989: 443; Erzen, 1982: 156-157; Sevin, 2012: 355). Yukarı kaledeki bu Post Urartu/ Med tabakasına ilişkin bulgular dışında bu döneme ait bulgular ayrıca Aşağı Kale ve kuzey doğusundaki Uç Kale önündeki alanlardan gelmektedir (Sevin, 2012: 355). Aşağı Kale'de bu döneme ait izler Urartu saray kalıntıları, İrmusini Tapınağı ve bunlara ait koridor yıkıntıları üzerinde kurulmuş eklentilerdir. İşçilik olarak Urartu dönemindeki yapılarından karakteristik olarak farklı bir stil gösterir. Yukarı Kale'deki atölyede görüldüğü gibi Aşağı Kale'nin saray ve tapınak ayrıca bunlara ait koridor kısımların üzerine çok sayıda ocak yerleştirilmiş ve büyük pithoslarla tahıl depolama alanları oluşturulmuştur. Pithoslar gibi kimi taş duvar örgülerinde Urartu döneminden devşirme malzemeler kullanılmıştır. İnce olarak tabir edilen taş duvar örgülerinde kerpiç izine rastlanılmamakla birlikte taş temelli bu duvarların yüzeyleri çamur harçla sağlamlaştırılmıştır. Sarayın güney koridorunun sonuna bu döneme ait iki adet taş dibek yerleştirilmiş kuzey koridorunun sonuna da tek sıra şeklinde taştan bir duvar örülmüştür. Uç Kale önü alanının kuzey ve doğusunda da post Urartu/ Med dönemi karakteristikleri gösteren eklentiler söz konusudur. Uç Kale önü alanındaki bazı yapıların taban kısmı taştan yapılmış olup zemin kısımlarına ocaklar açılmıştır. Uç kalenin kuzeydoğusunda kare plana yakın apsisli bir konut inşa edilmiştir. Sadece temel kısmından tanınabilen yapının duvarlarının bazı kısımları tek bazıları da çift sıra şeklinde taşlarla örülmüştür. 40 cm. genişliğinde olan duvarlarda taşlar birbirine çamur harçla birleştirilmiş görünmektedir (Kalkan, 2008: 127).

Aşağı Kale’de saray, tapınak ve depo etrafındaki kimi çanak çömlekler dışında çoğunluğu Aşağı Kale’nin Uç kale önü alanından gelen II. tabaka seramikleri (Res.11), mimari öğeleri gibi Urartu sonrası karakterler gösterir. İnce hamurlu ve deve tüyü renginde olan bu keramikler hem renk hem biçim hem de hamur olarak Urartu dönemi kırmızı ve kahverengimsi keramiklerinden tamamen ayrılabilir (Sevin, 2012: 356).

Son yıllarda Çavuştepe Kalesi’nde başlayan kazılarda Urartu sonrasını aydınlatabilecek buluntular ele geçmiştir. 2014 yılında başlayan Çavuştepe kazıları sırasında Aşağı Kale 1 nolu sarnıçta ele geçen çark yapımı çift kulplu bir vazo, bir kap ile çanak çömlek parçaları (Res.12), gösterdiği özelliklerinden dolayı Geç Demir Çağ dönemine tarihlendirilmiştir (Çavuşoğlu, vd., 2015: 366). Keramik özellikleri arasında akıtacağı ağız kısmına bir atkıyla birleştirilenler, akıtacak kısmı boru tipli kulplu vazolar, akıtacağı gövdeden dik çıkan yonca ağızlı vazolar veya ağız kısmı dışa taşkın düzleştirilmiş kaplar ve bunun yanında yüksek halka dipli vazolar ile karşılıklı iki dikey kulplu vazolar sayılabilir. Çavuştepe Aşağı Kale’de bulunan çift kulplu vazo (Res.13) daha sonraki Akhaimenid dönemi metal kapların prototipi şeklindedir. Benzer form özelliklerine sahip bu gruptaki vazolar Bastam, Godin Tepe, Nuşi Can Tepe ile daha kuzeyde yer alan Nor Armavir ve Karmir Blur gibi post Urartu/Med tabakalarında bulunmuştur. Burada görülen keramikler genel olarak Geç Demir Çağ Akhaimenid dönemi polikrom keramiklerine göre daha sade diğer bir deyişle monokrom tondadır (Kalkan, 2011: 50).

2.1.3. Karagündüz Höyüğü (KGH)

Karagündüz Höyüğü Van il merkezinin 34 km. kuzeydoğusunda yer alır. Van Gölü’nün doğusunda yer alan Erçek Gölü’nün doğu-kuzeydoğu kıyısındaki Memedik deresinin batı kısmında yer almaktadır. Günümüzde Erçek Gölünün bir adası konumunda olan höyük 75x50x5 m. ölçülerinde olup 8 ila 9 m. yüksekliğindedir. Höyükte Erken Bronz Çağı’ndan Ortaçağ dönemlerine kadar bir tabakalaşma tespit edilmiştir.

Karagündüz Höyüğü, 1956 yılında C.A. Burney tarafından Doğu Anadolu’da Erken Bronz Çağ ve Kalkolitik çalışmaları kapsamında bir yüzey araştırması sırasında bulunmuştur. Yüzey araştırması sonucunda Karagündüz’le birlikte

Baklatepe (Hino), Keçanis, Aşağı Molla Hasan, Zülfübulak, Bişikümbet, İremir ve Adilcevez'daki çalışmaları sırasında Erken Bronz Çağı'na ait az sayıda seramik buluntusuyla karşılaştığını bildirmektedir (Burney, 1958: 178). Sonraki kazılar 1959 yılında Afif Erzen başkanlığında başlatılmıştır. Karagündüz Höyüğü'nde 1991 yılında Demir Çağı'na ait bir nekropol tespit edilmiş 1992' de de bu nekropol alanında kazılara başlanmış olup, kazı çalışmaları sonucunda 1992'den 1995 yılına kadar 10 mezar incelenebilmiştir (Sevin-Kavaklı, 1996: 2). 1994 yılına gelindiğinde yine İstanbul Üniversites'nden Veli Sevin ve Van müzesinden Ersin Kavaklı tarafından höyüğün sular altında kalabilmesi tehlikesi yüzünden yoğun bir kurtarma kazısı başlatılmış ve 1999 yılına kadar sürmüştür (Sevin-Kavaklı 1995: 337-349; Sevin vd., 1998: 571-583; 1999: 409-415). Karagündüz höyüğü kazıları 1997 yılına kadar kuzey yamaçları boyunca 10x10 m. boyutlarında A, E, F ve G açmalarında sürdürülmüş 1997 yılında höyüğün E açmasının güneyindeki 10x10 m. boyutlarında H açması da eklenerek höyükteki kazı alanı genişletilmiştir (Sevin, vd., 1999:850).

Kazıları sonucunda elde edilen *in-situ* durumundaki bulgulara göre Karagündüz Höyüğü, en erken safhası Erken Transkafkasya yapı katından Orta/Yeniçağ mezarlığı dönemine kadar stratigrafik veriler sunabilmektedir. Karagündüz Höyüğü'nde kazılar sonucunda araştırmamızla ilgili höyüğün kuzeyindeki açmalara göre Demir Çağ ve sonrasına ait stratigrafisi aşağıdaki gibidir (Sevin, vd., 1999: 850; Sevin, 2012: 361).

1. Yapı katı: Orta/Yeniçağ Mezarlığı
2. Yapı katı: Ortaçağ
3. Yapı katı: Geç Demir Çağ
- 4c Yapı katı: post-Urartu/ Med
- 4b Yapı katı: Orta Demir Çağ Urartu geç evre
- 4a Yapı katı: Orta Demir Çağ Urartu erken evre
5. Yapı katı: Erken Demir II geç evre

Tabakalaşmaları oluşturan bulgularına göre Karagündüz Höyüğü'ndeki stratigrafi Van Kalesi Höyüğü'ndekine benzer bir düzen içerisinde görünmektedir.

Kazılar ilk olarak höyüğün kuzeyindeki 10x10 m. boyutlarında A açmasında başlanmıştır. F plankarede stratigrafik veriler Urartu geç evresi olan 4b yapı katı ile 3. yapı katı olan Geç Demir Çağ/ *Triangle ware* evresi arasında 4c adında post Urartu/Med tabakasının varlığına işaret etmektedir. 1995 yılında Nekropol alanı içerisinde F plankaredeki post Urartu 4c yapı katı kazıları, 70 m. karelik bir alanda eski yapı katı üzerindeki bir mezarlıkta incelenebilmiştir (Sevin, vd. 1999: 855; Sevin, 2012: 361). 1995-1996 yıllarındaki kazı çalışmaları sırasında kronolojik bir sıra içinde elde edilen bulgular daha çok mezarlarla birlikte gelen çanak ve çömlekler sayesinde olmuştur. Karagündüz Höyüğü'nde post Urartu/ Med evresi Urartu geç evresi üzerinde sadece 3 mezarda incelenebilmiştir. Bu üç mezardan ikisi basit toprak türünde, diğeri ise çömlek mezar sınıfına girmektedir (Sevin, vd., 1998: 577). Bu üç mezar Van Kalesi Höyüğü'ndeki 2a-1 post Urartu tabakasındaki cesetler gibi *hoker* pozisyonda yatırılmıştır. Kuzey-güney yönlü yatırılan bu mezarlardan ikisi çocuk diğeri ise bir bebeğe aittir. Birinin üzeri iri depo kap parçalarıyla örtülmüş, boynunda üç sıra halinde boncuktan bir kolye yer alır. Ceset üzerindeki bu kolyenin (Res.14) boncuklarından iki tanesi hariç hepsi camdan yapılmıştır. Urartu dönemindeki kolyelerle kıyaslandığında ancak Urartu sonrası döneme tarihlenebilecek özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır (Sevin, 2012: 361-362). Diğer basit toprak türündeki çocuk mezarında kazılardan anlaşıldığına göre cesedin baş tarafına bırakılmış bir çömlek yer almakta fakat bu çömleğinde sadece dip kısmı ele geçirilmiştir. Bir bebeğe ait olan diğer mezarda ayaklar karın kısmına çekik bir durumda çömlek içine yerleştirilip üzeri genişçe bir çanakla kapatılmıştır (Res.15). Ayrıca mezarlarda herhangi bir ölü hediyesi olarak hiçbir şeye rastlanılmamıştır. Her üç mezar da tabakalanmadaki durumlarına göre post Urartu/ Med dönemine tarihlenmektedir. Post-Urartu tabakasından hemen sonra başlamış ve yoğun bir şekilde bulunan Geç Demir Çağ dönemi seramikleri (Res.16) Akhamenid dönemini çanak çömleğiyle paralel görünmektedir (Sevin, 1998: 715-718).

2.2. Yüzey Araştırmaları

Son yıllarda yapılan yüzey araştırmaları sayesinde Urartu Krallığı'nın yıkılışı ardından bölgede birçok kale ve yerleşim alanının tespiti söz konusudur. Yeni bulgular sonucunda diğer pek çok yerde tespit edildiği gibi bölge, Urartu'dan sonra

Geç Demir Çağ (MÖ 6. 4. yy) dönemi içindedir (Özfırat, 2011: 158). Araştırma sonuçlarından yola çıkarak Geç Demir Çağ içinde değerlendirilebilecek bulgular, kendi içinde post Urartu/ Med ve sonrasında gelen Pers-Akhamenid olarak iki evreye sahiptir (Özfırat, 2011a: 158; 2011b: 24). Son yüzey araştırmaları esnasında pekçok yeni merkez tespit edilmiş, bu yeni merkezlerde ağırlıklı olarak seramik malzemesi ile karşılaşmıştır. Ele geçen seramik malzemeleri yoğunlukla olarak *Tulip bowl* veya daha sonraları *Triangle ware* denen metal kapların takliti türündedir (Özfırat-Marro, 2007: 11).

Post-Urartu karakteri gösteren kaleler, ulaşılması zor noktalara inşa edilmiş ve sur duvarı içlerinde mimari yapılarının olmaması ve az sayıda seramik buluntuya sahip olmalarıyla tanındığı, yüzey araştırmaları sonucunda bildirilmektedir (Özfırat, 2011b: 25). Bu kaleler Van Saray ilçe sınırları içindeki Yeşilalıç II, Van Gölü'nün güney kısmında yer alan Gelenge, Van Gürpınar ilçesinin İran-Gürpınar karayolu üzerindeki Gavurkale ve Bajergah; Çaldıran Ovası'nın kuzeyinde ve doğusunda sıralanan Şekerbulak, Bakırtaş, Ziyaret ile Patnos'daki Kartavin ve Süphan Dağı eteklerindeki Kefir Kalesi'dir.

2004 yılı Son dönem yüzey araştırmaları sırasında yüzeyde ele geçen seramik örnekleri 2002 yılında Özfırat-Marro (2004: 15-32), Iğdır-Melekli, Van Gölü'nün kuzey ve doğusunda Arin, Evditepe, Zivistan, Eski Norgüh, Karagündüz II, Van Kalesi Höyüğü, Avereke ve Çavuştepe Yukarı Kale'dekilerle benzer olduğu tespit edilmiştir (Özfırat-Marro, 2007: 15). Ele geçen bu seramik parçaları Van Gölü Havzası'nda Tuzla, Geletepe, Yalçinkaya ve Toptepe ayrıca Ağrı-Iğdır illerinde Çetenli, Bulakbaşı, Sazlıktepe ve Çimen alanlarından rastlanılmıştır (Özfırat-Marro., 2005: 333). Ele geçen seramikler arasında *Tulip Bowl* veya *Triangle Ware* türünde bazıları dik veya hafif açık ağızlı bir kısmı da boyunlu çömlekler olarak üç grupta incelenebilmiştir. Tümü çark üretimi ve açık olmalarıyla birlikte orta ısıda pişirilmiştir, tüme yakını ince ve orta kum katkılıdır. Genel olarak krem ve devetüyü renginde boya bezemelidir (Özfırat-Marro, 2007: 15).

2.2.1. Gelenge Kalesi

Gelenge Kalesi (Res.17), 2010 yılı çalışmalarında post Urartu Geç Demir Çağ geçiş sürecindeki bir kale olduğu tespit edilmiştir. Dikdörtgen planlı bir yapı olup

270x120 m. boyutlarındadır. Kalınlığı 2.5-3 m. olan surlarının üzerinden 7-8 m. aralıklarla 2.5x0.70 destek çıkıntılarının uzandığı belirlenmiştir. Sur duvarının kuzey kısmında da 3 m. boyutlarında girişi yer almaktadır (Özfırat, 2011a: 158-159).

2.2.2. Yeşilalıç Kalesi

Van iline yaklaşık 80 km. uzaklıktaki İran sınırlarına komşu Saray ilçesi sınırları içerisinde Urartu'lara ait bir kale olan Yeşilalıç Kalesi'nin dereyle ayrılan kuzey bölümündeki kısım Yeşilalıç I, güneyde yer alan bölüm ise Yeşilalıç II olarak adlandırılmaktadır (Res.18). Yeşilalıç II Kalesi ilk olarak Joseph Wünsch tarafından ziyaret edilmiş ve bu ziyaretinin sonucunda Yeşilalıç kitabesi kopyalanmıştır. Kopyalanan kitabe 1886 yılında D.H. Müller tarafından yayınlandığını öğrenmekteyiz (Sevin-Belli, 1976: 367-368). Bu ziyaretler sonrasında bu kez Yeşilalıç Kalesi'ni W. Belck ziyaret etmiştir (Belck, 1893: 79). Yeşilalıç Kalesi'ni 20. yüzyılın başlarında bu kez Lehmann-Haupt ziyaret etmiş Lehmann-Haupt (1926: 38) bu tarihten 1970 yılına kadar da herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Uzun bir dönemden sonra 1972 yılında V. Sevin ve O.Belli tarafından Yeşilalıç Kalesi'nde incelemeler başlamış, 1984 yılında da V. Sevin tarafından araştırmaları sırasında tekrar inceleme olanağı bulmuştur (Sevin-Belli, 1976: 367-379; Sevin 1985: 289-291). V. Sevin tarafından Etraflı bir inceleme yapılamadığı için kalenin mimari ve plan açısından değerlendirilmesi yapılamamıştır. Bu son dönem araştırmalar Yeşilalıç Kalesi'nin yüzey kısmına yayılan seramik parçaları üzerine yoğunlaşmıştır (Sevin, 1985: 290).

Yeşilalıç II seramikleri çark üretimi oldukları gibi değişik form ve özelliklerle de Urartu seramiğinden ayrılmaktadır (Sevin, 1985: 290-295). V. Sevin tarafından 1985 yılındaki incelemelerde yüzeyde toplanan seramiklerin hiçbirinde Urartu izine rastlamadığını bildirmektedir. Ele geçirilen seramikler form özelliklerine göre basit, içe basık, düz tablalı, ağız kenar altı oluklu kap ve çömlekler (Res.19), en yakın örnekleri M.Ö. 8. yy. ve sonrasında Kuzeybatı İran'da görülebilmektedir (Sevin, V. 1985: 291). Yeşilalıç II Kalesi yüzeylerinden toplanan diğer bir form ise yonca ağızlı ve dik emzikli çaydanlıklardır (Res.20). Bu çaydanlıklar gibi benzer formdaki seramikler yine Kuzeybatı İran'da, ilk olarak Hasanlu IIIb'de karşılaşılmakla beraber Susa, Zindani Süleyman, Bastam, Ziwiye ve Van Gölü Havzası'nda Çavuştepe Aşağı

kalenin Uç kale önü alanındakilerle paraleldir. Diğer sonuncu grup ise basit ağız kenarları omurgalı ve dışa taşkın keskin profile sahip kaplardır (Res.21). Bu tür kaplara da Kuzeybatı İran'da Hasanlu IIIa, Agrabtepe, Ziwiye ve Zindan-ı Süleyman'da karşılaşılmaktadır (Sevin, V. 1985: 290-291).

2.2.3. Eski Norgüh Kalesi

Eski Norgüh, Van ili Gürpınar ilçesine 10 km. kuzeydoğusunda, şehir merkezine de 30 km. uzaklıkta, Çavuştepe Kalesi'nin 5 km. kuzeydoğusunda bugünkü Norgüh köyü yakınlarında Erek Dağları'nın eteklerinde kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır (Res.22). Akropol alanı kuzey-güney yönünde 70 m. civarında ,doğu-batı şeklinde uzunluğu da 30 m.' nin üzerindedir (Tarhan-Sevin, 1976: 287-289). Sitadel ve Aşağı şehirden oluşan bu kalenin ilk araştırmaları M.T. Tarhan ve V. Sevin tarafından 1971 yılında yapılmıştır (Tarhan-Sevin, 1976: 287). Bu tarihlerden sonra V. Sevin ve A. Özfirat tarafından yeniden değerlendirmeye alınmıştır.1971 yılı araştırmaları sonucunda akropol alanı ve Aşağı şehirde elde edilen mimari ve seramik bulguları sayesinde Eski Norgüh Kalesi'nin İlk Tunç Çağı'ndan Demir Çağ'larının sonuna kadar yerleşim gördüğü tespit edilmiştir (Tarhan-Sevin, 1976: 290-292).

Eski Norgüh Kalesi'nde sitadel ve Aşağı şehir yerleşme alanlarında ele geçen seramikler monokrom ve polikrom özellikleri açısından ikiye ayrılmaktadır. Her iki renkte olan seramikler de çark üretimi olmayıp elde yapılmışlardır. Polikrom tonda olanların dış yüzeyleri sarı renkte astarlanmış üzerine de kırmızımsı tonda hatlarla bezekler yapılmış ince kum katkılıdır (Res.23). Monokrom tonda olanlar ise kaba hamurlu ve kalın çepere sahiptir (Res.24). Bu kaplardan birinde ağız kısmı üzerinde monokrom tonda ardarda taralı üçgen şeklindeki işlemler Geç Demir Çağ *Triangle Ware* türündeki kaplarla paralel görünmektedir.

2.2.4. Sazlıkyanı Höyük

Sazlıkyanı Höyük, Van ili merkez Kalecik köyü yakınlarında şehir merkezine 15 km. uzaklıkta yer almaktadır. 2003 yılında V. Sevin tarafından keşfedilmiş höyüğün ilk sistematik incelemeleri 2004 yılında A. Özfirat tarafından yüzey araştırmaları sırasında yapılmıştır (Özfirat, 2006: 149).

Herhangi bir mimari ögeyle karşılaşılmayan Sazlıkyanı höyüğün Geç Demir Çağ döneminde değerlendirilebilecek tek dönemlik bir evreye sahip olduğu anlaşılmıştır (Özfırat, 2006: 148-149). Çoğunluğu kırmızı hamurlu ve krem astarlı olan seramikler çark yapımıdır. Gövde olarak küre biçiminde tek renkli kapların yanında ağız kısmı dışa çekik omurgalı veya düz ağızlı kaplar yer alır (Res.25). Yüzey araştırmaları sırasında ele geçen örnekler tamamı parçalardan oluşmakta ve biçim, hamur ve renk açısından Geç Demir Çağı'na tarihlenmektedir. Özellikle kapların dip parçaları tipik Geç Demir Çağ özellikleri göstermektedir. Monokrom tonda yatay kulplu bir keramiğe ait parça Geç Demir Çağ içinde tanımlanabilecek ünik özelliklere sahiptir (Özfırat, 2006: 140).

2.2.5. Aşağı Elmalık (Zivistan) Kalesi

Aşağı Elmalık Kalesi, Van Gölü'nün doğusunda, Van ili Edremit ilçesi sınırları içerisindeki Elmalık Köyü'nün 1 km. güneybatısında yer alıp, Van şehir merkezine 13 km. uzaklıktadır. Yukarı ve Aşağı Zivistan olarak ikiye ayrılan kalenin İlk araştırmaları C. Burney tarafından 1956 yılında yapılmıştır (Burney, 1957: 45). 1980'den 1984 yılına kadarki süreçte de V. Sevin tarafından incelenmiştir (Sevin, 1985: 287-289).

C. Burney ve V. Sevin tarafından işaret edildiği gibi Aşağı Elmalık yerleşim alanında kiklopik duvar sistemine yakın yerlerde etrafa yayılan çanak çömleklerle dikkat çekilmektedir. Bu alandaki yüzey araştırmaları esnasında çeşitli formlara sahip birçok seramik ele geçirilmiştir. Araştırmalar sonucunda ele geçirilen seramiklerin bütünü gösterdiği özellikler açısından Geç Demir Çağ dönemine tarihlendirilmişlerdir (Sevin, 1985: 288-289).

Aşağı Elmalık'taki seramiklerin çoğunluğu çark yapımıdır. Renk olarak, kahverengimsi veya devetüyü rengindedirler. Hamur özelliği olarak ince kum katkılıdır. Yüzeyleri krem, birazda kırmızı ve kızılımsı kahve renginde astarlara sahiptir. Neredeyse hepsinde hem iç hem de dış yüzeylerinde açık görülmektedir. Bir kısmında açık kabın yüzey kısmına paralel halinde açılmıştır. Baskın olan formlar arasında içe veya dışa doğru giderek kalınlaştırılmış ağız kenarlı kaplar yer alır. Boya bezemeliler arasında geniş gövdeli içe dönük ağız kenarlı bir çömlek, diğeri ikinci boya bezemeli seramik bir kap parçası şeklinde bulunmuştur. Bu

kaptada ince işçilik görülebilmektedir. Boya bezemeli bir örnek ise basit ağız kenarlı ve yüksek ısıda pişirilmiş bir kaptır (Res.26). Diğer son örnek içe dönük dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı kaptır (Res. 27).

2.2.6. Gavurkale Kalesi

Van ili Gürpınar ilçe sınırları içerisinde yer alan Gavurkale, Hamurkesen Köyü'nün batısında kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır. Kale, 140-128x90-22 m. boyutlarında olup dikdörtgene yakın planıyla Bajergah Kalesi'yle benzerdir. Kalenin hem güneyi hem de doğusu savunma duvarları ile güçlendirilmiştir. İrili ufaklı taşlarla örülen duvar sisteminin, höyükte kuzey ve batı kısmında görülmediği bildirilmektedir (Özfırat, 2008: 351).

2.2.7. Bajergah Kalesi

Bajergah Kalesi Van ili Gürpınar ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Günümüzde kalenin sadece güney kısmı kalabilmiştir. Geç Demir Çağ yerleşim alanı olan kale dikdörtgen planlıdır (Özfırat, 2007: 206). Güneybatı ve güneydoğu köşelerinde kule benzeri çıkıntılara sahip kalenin sur kalınlığı 2.50 m'dir. Kalenin güneyinde mezarlık alanı ve bazı mekanların tespit edilebildiği Aşağı şehir olarak tanımlanan alan yer almaktadır. Bu dönemin seramikleri çark üretimi olup seramikler kahve-kiremit, kiremit astarlı ve krem astarlı olmak üzere üç grupta incelenebilmiştir (Özfırat, 2007: 207).

2.2.8. Ziyaret Kalesi

Van ili Çaldıran ilçesi sınırları içerisinde yer alan kale, kayalık bir tepe üzerinde bulunmaktadır. 225x45 m. boyutlarında olan kale dikdörtgen planlıdır. Gavurkale Kalesi ve Bajergah Kalesi'ne nispeten buradaki sur duvarları daha kalındır.

Küçük ve orta boy taşlardan örülmüş sur duvarları 3 m. kalınlığındadır (Özfırat, 2008: 349). Bu yerleşim alanında savunma duvarlarının arasında kalan doğu duvarına yaslanmış bir vaziyette 6x5, 3.50x5, 1.50x5 m. ebatlarında dikdörtgen ve kare planlı mekanlar yer almaktadır. Etrafa yayılmış taş yığınları nedeniyle mekanlardaki mimari kalıntılar belirlenememiştir. Daha önceki araştırmalarda tespit

edilen Kümbet/Yenikaya bu kalenin mezarlığı olarak düşünülmektedir (Özfırat, 2008: 349).

2.2.9. Şekerbulak Kalesi

Şekerbulak Kalesi, Van'ın Erciş ilçesinde yer alan Zilan Çayı'nın kollarından biri olan Kocagavur Deresi'nin kuzeyinde bir tepelikte bulunur (Özfırat, 2009: 230). Kalenin duvar uzunlukları doğuda 58 m. batıda 50 m. kuzeyde 70 m. ve güneyde kalan duvarı ise 48 m.'dir. Diğer pekçok post Urartu kalesi gibi plan açısından dikdörtgendir. Duvar kalınlıkları 2.00 m. ile 3.30 m. arasında değişen kalenin kuzey duvarında 2.50x1.20 m. 5.00x1.20 m. arasında değişen çıkıntılara sahiptir (Özfırat, 2009: 230). Bunun dışında doğu ve batı girişe sahip kale içinde kare ve dikdörtgen planlı yapılar yer almaktadır.

2.2.10. Bakırtaş Kalesi

Bakırtaş Kalesi, Van'ın Erciş ilçesinin kuzey tarafında yer almaktadır (Özfırat, 2009: 226). İrili ufaklı taşlarla yapılmış duvar sistemi plan olarak diğer post Urartu kalelerinde görüldüğü gibi basit planlıdır. Burada da görüldüğü gibi genel olarak Urartu dönemindeki taş işçiliği görülmez.

2.2.11. Kartavin Kalesi

Kale, Malazgirt ve Patnos ovalarını birbirinden ayıran Kartavin dağının doruklarında yer almaktadır. Dikdörtgene yakın plana sahip olup duvar kalınlıkları 3.50 m. ile 2.50 m. arasında değişmektedir. Sur içinde kare planlı 20x20 m. boyutlarında bir yapı bulunmaktadır. Buradaki seramiklerin özelliklerinden anlaşıldığına göre Orta Demir Çağ ile Geç Demir Çağ dönemi arasında bir geçiş evresi olduğu tespit edilmiştir (Özfırat, 2009: 229). İnşa tekniği açısından bakıldığında Gelenge ve Yeşilalıç (II) kaleleri de dahil olmak üzere diğer post Urartu kalelerine göre Urartu dönemine daha yakın görünmektedir (Özfırat, 2011: 25).

3. KÜLTÜR ÇEVRESİ

Kazı ve araştırmalardan gelen sonuçlara göre post Urartu/ Med döneminin aydınlatılmasında stratigrafik sorunlarla karşılaşmış ve ele geçen az sayıda bulgunun yetersiz olması bu dönemi kültür çevresiyle birlikte değerlendirmemizi gerektirmiştir. Van Gölü Havzası'nda incelemiş olduğumuz Post-Urartu/ Med tabakalarına sahip Van Kalesi Höyüğü, Karagündüz Höyüğü ve Çavuştepe Kalesi ile yüzey araştırmalarından gelen mimari ve seramikteki farklı anlayış kültür çevresi içinde değerlendirdiğimiz merkezlerle benzerlikler göstermektedir (Harita 2).

Van Gölü Havzası post Urartu/ Med dönemi merkezlerinin yakın kültür çevresi içinde yer alan kazısı yapılmış Kaleköy Bakır (2007: 1-8), İmikuşağı Sevin (1995: 1-151) ve Köşkerbaba Bilgi (1980: 113-119; 1984: 49-54) merkezlerinde seramik ve mimariyle birlikte post Urartu/ Med dönemiyle ilgili paralel bulgular sunması çalışmamızı daha geniş bir coğrafyada inceleme olanağı sunmuştur. Bunun yanında kültür çevresi içinde yakın coğrafyada yer alan Altıntepe I-II, Büyüktepe ve Soshöyük merkezlerine ait seramik ve mimarisindeki bulgular karşılaştırma açısından gerekli görülmüştür. Van Gölü Havzası Post-Urartu/ Med dönemi tabakalarındaki seramiğin etki alanının daha doğuda İran bölgesinde yer alan Med tabakalarından gelmesi Kroll (1979: 232) Sevin (2012: 363) seramikle birlikte ilişkili olarak Med mimarisini de incelememizi sağlamıştır. Bunun sonucunda Med seramik ve mimari geleneğinin araştırma kapsamımızın büyük bir oranını kaplayan Van Gölü Havzası ve yukarıda saydığımız yakın kültür çevresinde yer alan post Urartu/Med merkezleriyle bağlantılı görünmesi açısından yol gösterici olması önem arz etmektedir. Görünen o ki Urartu Krallığı'nın MÖ 7. yüzyılın sonlarında tarih sahnesinden çekilmesiyle Doğu Anadolu başta olmak üzere Orta ve Batı Anadolu'ya kadar yeni kültürel siyasi bir süreç oluşmuştur. Geç Demir Çağı'yla başlayan bu süreç önce kültürel bir etki yaratan Medler'le daha sonra hem kültürel hem de siyasi bir boyut kazandıran Akhaimenid İmparatorluğu'yla gerçekleşmiştir (Kalkan, 2008: 44).

Çalışmamızın bu bölümünde, sırasıyla Malatya-Elazığ Havzası içerisinde yer alan Kaleköy, İmikuşağı ve Köşkerbaba ile Kuzeydoğu Anadolu kuşağı içinde yer alan Altıntepe (Cimintepe I-II), Büyüktepe, eş zamanlı kültürel bir bütünlük

barındırdığından Kuzey ve Güney-Batı İran yerleşimleri olan Hasanlu, Bastam, Godin Tepe, Nuşican Tepe, Özbaki Tepe ve Baba Can Tepe ile Transkafkasya bölgesinde yer alan Karmir Blur ve Nor Armavir merkezlerinin post Urartu, Geç Demir Çağ kültür çevresi içindeki alanlar değerlendirme kapsamına alınmış ve incelemesi yapılmıştır.

3.1. Elazığ-Malatya Havzası Yerleşmeleri

Elazığ-Malatya Havzası'ndaki yerleşme dokusu prehistorik döneme kadar uzanmaktadır. MÖ 5. binyıl ile 4. binyıl başlarında Malatya Ovası'nı geçip Fırat Vadisi boyunca ilerleyen Obeyd kültürünün yayılımı sırasında bölge ekonomik açıdan zenginleşmiştir (Yakar, 2007: 365). Mezopotamya ile olan ticari ilişkileri aynı zamanda köy mimarisini de etkilemiş bulunmaktadır. Elazığ'da yer alan Altınova, çevre koşullarının elverişli olmasından dolayı MÖ 6. binyıla kadar bir yerleşme dokusu sergiler. MÖ 4. binyıl başlarında yoğun bir yerleşmeye sahip olan havza, çevresel koşullar ile Mezopotamya ile olan ticari ilişkilere bağlıdır. İlk Tunç döneminde Erken Transkafkasya etkileri sebebiyle yoğun bir şekilde tahribata uğrayan bölgede, MÖ 3. binyılın sonlarına doğru köy ve kasaba tarzı yerleşmeler ortaya çıkmıştır (Yakar, 2007: 365-372). MÖ 8. yüzyılın ortalarında Urartular tarafından İmikuşağı'nın ele geçirilmesiyle, bölge MÖ 8.-7. yüzyıllarda Asurlular ile Urartular arasında çatışma sahası haline gelmiştir. Karakaya kurtarma kazıları adı altında değerlendirmeye alınan Kaleköy, İmikuşağı ve Köşkerbaba höyüklerinin bulguları ışığında çalışmalarımız kapsamında incelenmiştir.

3.1.1.Kaleköy

Kaleköy Kalesi, Elazığ ilinin Baskil ilçesinin 40 km. kuzeyinde Kaleköy köyü mevkinde bulunmaktadır. İl merkezinin batı tarafına göre 108 km. uzaklıkta yer alır. Köy sınırları içinden geçen nehre paralel konumda 1600 m. uzunluğuna sahip kayalık üzerinde bulunmaktadır (Bakır-Çilingiroğlu, 1980: 65). İlk yüzey araştırmaları Aşağı Fırat Projesi kapsamında 1975-1977 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. 1978 yılında T. Bakır ve A. Çilingiroğlu tarafından yapılan yüzey araştırmasının ardından 1979 yılının sonlarında kurtarma kazıları başlanmıştır. Bu kurtarma kazıları esnasında Kaleköy kazıları üç bölümde incelenebilmiştir.

Bunlar sırasıyla nişli alan (L 19 karesi), üst yerleşme alanı (L 11 ve 10 karesi) ve güney giriş (D 11,12 ve E 12 kareleri) alanlarıdır. Yapılan çalışmalar neticesinde Kaleköy Kalesi, Erken Demir Çağ döneminden Bizans dönemine kadar tabakalaşma sunabilmektedir (Bakır, 2007: 2-3). F-14 açmasına göre Geç Demir Çağ I-II (MÖ 550-330) olarak belirlenen evrede mimari öge olarak teras duvarları dışında seramik buluntuya rastlanılmamıştır. IIIb tabakası Orta Demir Çağı II, IIIc tabakası Orta Demir Çağı III olarak belirlenen tabakalar M.Ö. 750-550 yıllarına tarihlenmiştir. IIIa Orta Demir Çağ I (MÖ 850-750), IIIa ve IV. tabaka arasındaki *Hiatus* (MÖ 900-850) ve Kaleköy'deki en erken evre IV. tabakada yer alan Erken Demir Çağ Sonu (MÖ 900) olarak belirlenmiştir (Bakır, 2007: 7).

T. Bakır'ın Kaleköy için belirlemiş olduğu kronolojide Orta Demir Çağ III olan IIIc tabakası Doğu Anadolu'da başta Van Gölü Havzası olarak belirlenen bölgede Urartu Krallığı'nın yıkılışı ardından Pers Akhamenid dönemine kadar farklı yeni kültürel bir öge olarak beliren post Urartu/ Med (MÖ 600-550) dönemini kapsayacak bir zaman dilimini ortaya çıkarmaktadır. Post-Urartu dönemi burada IIIc tabakasında mimari, teras ve seramiklerle temsil edilmektedir. Buna paralel, IIIc tabakası Orta Demir Çağ III evresinde elde edilen bulgular tarihlemede büyük rol oynamaktadır. Üst kısmı bir kül tabakası ile örtülmüş IIIc yapısının duvarı bir mekanı ikiye bölmüştür. Güneyinde bulunan mekan zemininde *in_situ* durumunda 11 adet kap elde edilmiştir. Bunlar arasında yonca ağızlı *Tulip Bowl* türünde boya bezemeli oinochoe geç dönem özellikleri açısından dikkat çekmektedir (Res.28). Yüzeyindeki krem astar sayesinde geç formlar arasında olup MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir (Bakır, 2007: 3). Mimari özellikleri olarak duvar örgüsündeki farklılık da geç dönem özellikleri arasında gösterilmektedir.

3.1.2. İmikuşağı

İmikuşağı Höyüğü, Elazığ ili Baskil ilçesinin İmikuşağı köyünün kuzeybatı kenarında Tohma Çayı'nın Fırat Nehri ile birleştiği yerin karşısında yer almaktadır . Malatya iline 26 km. uzaklıkta yer alan höyük, topoğrafya özelliklerinden dolayı tüm ekonomik ilişkilerini Malatya iliyle geliştirebilmiştir (Sevin, 1982: 121; 1995: 1). V. Sevin'in 1981 yılı İmikuşağı'nın tepe noktasında 15x10 m. boyutlarındaki açmalara göre Geç Kalkolitik Çağ'dan Osmanlı Dönemi'ne kadar bir tabakalaşma olduğu

görülmüştür. 1981-1986 yılları arasındaki kazılar sonucunda İmikuşağı Höyüğü 14 tabakada incelenmiş olup stratigrafisi aşağıda verilmiştir (Sevin, 1995: 7). Aşağıda İmikuşağı Höyüğü stratigrafisi içerisinde yer alan 5b-a tabakası araştırmamıza yönelik çalışmalarımız kapsamında incelenmiştir.

<u>Yapı Katı</u>	<u>Dönemi</u>
1	Ortaçağ
2	Ortaçağ
3 b-a	Ortaçağ
4 b-a	Hellenistik
5 b-a	Geç Demir Çağ
6 c-a	Erken/Orta Demir Çağ
7	Son Tunç II
8	Son Tunç II
9	Son Tunç I-II
10 d-a	Son Tunç I
11	Son Tunç
12	Orta Tunç II
13	Orta Tunç II
14	Orta Tunç I

İmikuşağı Höyüğü 5. tabakası iki evrede incelenmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde kuzey-güney yönünde erken evrede önce iki oda (M 1-2), geç evrede bir odanın (M 3) eklenmesiyle üç odalı bir yapı katı şeklinde temsil edilmektedir. Odalar dikdörtgene yakın olmakla birlikte duvar kalınlıkları 1.50, 1.20, 0.90 arasında değiştiği görülmektedir. Moloz taş temel üzerinde doğu-batı duvarları çift sıralı, doğu ve güney duvarları çok sıralı ve batı duvarları da tek sıradan oluşan tam ve yarım kerpiçlerle örülmüştür. 5. tabakanın Geç Demir Çağ'a tarihlenen ilk evresindeki odalar 5x4 m. boyutlarında, taban kısmı sıkıştırılmış çamurdandır. Ayrıca mekan zeminine açılmış on altı adet çukur ve kapı girişine yakın yerde at nalı şeklinde bir de ocak yer alır. Geç evresinde doğu çevre duvarı payandalarla desteklenmiş ilk evreye ait çukurluklar toprak ve kerpiç kırıklarıyla doldurulmuştur.

Geç evreye ait M3 odasının batısında dokuma tezgahı ağırlıkları (Res.29) bulunmuştur (Sevin, 1995: 47-52). İmikuşağı Höyüğü'nde ele geçirilen seramikler az olmasına karşın karakter olarak Geç Demir Çağ içine koyulabilecek niteliktedir. Tamamı çark üretimi olan seramikler ince kum katkılı olanları iyi pişirilmiş ve astarlıdır. Bulunan üç çanak, hafif kalınlaştırılmış ağız kenarı içe çekik ve basit ağız kenarlı özelliklerine sahiptir (Res.30). Çömlek grubundakiler şişkin karınlı boyunsuz örnek (Res.31), iri kap sınıfına giren ağız kenarı kalınlaştırılmış oluklu bir örnek ve diğer bir örnek olan düz dipli sınıfına giren bir çömlek bu yapı katının kaba örnekleri arasına girmektedir. Çömlek grubunda olan diğer bir örnek ise emzikli ve tek kulpludur (Res.32). Bu seramik Demir Çağ'ının erken evresine tarihlenmektedir (Sevin, 1995: 52). Vazo grubunda yer alanlar, yüksek boyunlu dışa çekik ağız kenarlıdır. Bunlardan daha ince çeperli devetüyü renginde olanı, Akhamenid periyottakilerle benzer özelliklere sahiptir (Kroll, 1976: 144). Parçalar halinde ele geçen boyalı seramikler krem tonundan kiremit rengine doğru değişebilmekte ,açıklı ve astarlı yüzeylerinde kırmızı kahverengi tonunda boyayla üçgenler yapılmıştır. Bu türde düz dipli bir vazo kuzeybatı İran'da Hasanlu IIIa-IIIb, Sialk, Ziwiye, Giyan, Qalatgah, Qal'eh Khezurlu merkezlerinden bilinen *Triangle Ware* tipleri arasına girmektedir (Sevin, 1995: 53). Keramikler dışında İmikuşağı Höyüğü 5. yapı katında küçük buluntular şeklinde sınıflandırılan çok sayıda buluntu ele geçirilmiştir. Aralarında demir metaller olarak bıçak, orak, ok uçları bunun yanı sıra dokuma tezgahlarında kullanıldığı tespit edilen çok sayıda ağırşak, kemik spatül ve hayvan figürleridir.

3.1.3. Köşkerbaba

Höyük, Malatya iline yaklaşık 32 km. uzaklıkta Malatya ili merkez ilçesine bağlı Fırat köyü yakınlarında olup Fırat Nehri'nin batı yakasındadır (Res.33). 1978 yılında kurtarma kazıları adı altında çalışmalara başlanmış olan höyük, günümüzde Karakaya Barajı suları altında kalmıştır. 1979-1985 yılları arasındaki kazı çalışmaları Ö. Bilgi tarafından yürütülmüştür (Bilgi, 1980: 113-119; 1984: 49-54).

Köşkerbaba Höyüğü kazıları sonrasında elde edilen bulgulara göre ortaya çıkan stratigrafisinde altı tabakalaşma olduğu tespit edilmiştir. Bunlar erken dönemden geç evrelere göre Son Tunç Çağı, Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ,

Post Urartu ve en geç evre Roma I-II tabakalaşmalarıdır. 1979 yılında başlanan kazılarda ilk açmalara göre yoğun bir Roma kalıntısıyla karşılaşmıştır. Araştırmamızın konusunu oluşturan post Urartu III tabakasında herhangi bir mimari izle karşılaşmamıştır. Bunun yanında Roma I-II tabakasının altında ele geçen keramikler Urartu sonrası için aydınlatıcı niteliktedir. Bunlar, tek renkli iki çanak ağız parçası ve askos formunda kap yer almaktadır (Res.34). Renk ve biçim özellikleri açısından Urartu döneminden ayrılmaktadır.

3.2. Kuzey-Doğu Anadolu Yerleşmeleri

Bugünkü Kars, Ardahan, Ağrı, Iğdırı Erzincan ve Erzurum ile nispeten Bayburt, Gümüşhane ve Artvin illerini kapsayan Kuzey-Doğu Anadolu kuşağı Karasu'nun akış yönünde uzanan Erzincan, Tercan ve Erzurum Kapalı Havzaları'ndan oluşmakta ve Tunç Çağ'larından beri yerleşim görmüştür. MÖ 2. bin yıldan beri yoğun olmamakla beraber çiftçi topluluklarının bu bölgede yaşadığı anlaşılmaktadır. Erzurum'da bulunan Soshöyük Son Tunç Çağı'ndan beri yerleşim gördüğü belgelenebilmektedir (Yakar, 2007: 357). Transkafkasya'yı Anadolu'ya bağlayan Aras ve Kura Nehir'leri MÖ 3. bin yılın başlarından itibaren ekonomik ve kültürel bir etkileşim yaratmıştır. Bölgedeki verimli topraklar prehistorik dönemden beri çiftçi ve çoban toplulukları için habitatlar sunmuştur.

Stratejik açıdan önemli bir nokta olan bölge Asur ve Urartu Krallıkları'nın buradaki varlıklarını bilmekteyiz (Salvini, 2006: 32). Asur yazılı tabletlerinde göre Asurlular, bölgede Demir Çağ döneminde Diauhe adında bir krallıkla münasebetleri olduğunu öğrenebiliyoruz. Yine Urartu Krallığı'nın kurulduğu dönemlerde benzer münasebetler öğrenebilmekteyiz. Araştırmamız kapsamına alınan Kuzey-Doğu Anadolu yerleşmeleri olarak incelediğimiz Büyüktepe, Soshöyük ve Altıntepe I-II Tunç Çağ'larından Ortaçağ'a kadar bulgular sunabilmektedir.

3.2.1. Büyüktepe

Büyüktepe Höyüğü, Bayburt ili Çiftetaş köyü yakınlarında Çoruh Nehri'nin kuzeyinde yer almaktadır. İlk araştırmalar A. Sagona tarafından yapılmıştır (Sagona vd., 1993: 229). Kazı sonuçlarına göre höyükte üç tabakalaşma görülmüştür. Bunlar

erken dönemden geç evrelere doğru, Tunç Çağı, Demir Çağı ve Hellenistik-Roma Çağı'dır.

Demir Çağ ve Hellenistik-Roma Çağı arasında Geç Demir Çağı'na ait bulgular elde edilmiştir. Fakat bunlar stratigrafik açıdan karışık bir şekilde ele geçirilmiştir. Seramik ve küçük buluntular dışında mimari özellikleri yansıtabilecek yapı Demir Çağ İçinde değerlendirilmiştir (Sagona vd., 1993: 230-231). Bu döneme ait seramik grupları üç grupta ele alınmıştır. Bunlar siyah perdahlı, kahverengi ve portakal renkli keramiklerdir.

3.2.2. Sos Höyük

Erzurum ili, Pasinler ilçesinin 13 km. batısındaki Yiğittaşı köyünde, yer almaktadır. Sos Höyük, 16 m. yükseklikte ve 1.2 hektarlık bir alana sahiptir. Höyüğün kuzeyinden, Aras Nehri'nin bir kolu olan Çöğender Deresi akmaktadır. Oval şeklindeki höyük, etrafındaki teras mekanlarla 150 x 270 m ölçülerine sahiptir (Sagona, A.-Sagona, C. 1995: 195). İlk araştırmalar 1987 yılında Atatürk Üniversitesi tarafından yapılmış fakat yayınlanmamıştır. Höyükte, 1994 yılında A. Sagona tarafından kazılar yapılmıştır.

Araştırmalar sonucunda Sos Höyük'te Geç Kalkolitik dönemden Ortaçağ'a kadar tabakalanma göstermektedir. Sos Höyük'te Geç Demir Çağı IIb yapı katıyla temsil edilmekte ve MÖ 850/750-300 yıllarına tarihlenmektedir. Bu tabakayla ilgili çok fazla bir bilgi olmamakla beraber ele geçen seramik tipleri Akhamenid döneminde aşına olduğumuz kaplara benzerdir. Bunlar dışa çekik ağızlı kap ve kahverengi tonunda açkıya sahip kaselerdir. Benzer formlara sahip gri renkteki kaseler de Geç Demir Çağ Akhamenid döneminde İran bölgesindeki seramiklerle paraleldir.

3.2.3. Altıntepe (Cimintepe I-II)

Altıntepe (Cimintepe I) Höyüğü, Erzincan ili Üzümlü ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Erzincan ilinin yaklaşık olarak 15 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır (Res.35). İlk Tunç Dönemi'nden beri yerleşim görmüş 500 m. çapında, ova zemininden 60 m. yükseklikte yer almaktadır (Özgüç, 1961: 253; Karaosmanoğlu vd., 2004: 127). 1938 yılında tesadüfi bir şekilde bir Pers askerin

mezarının bulunmasıyla bilim çevrelerinin merakını uyandırmıştır (Barnett-Gökçe, 1953: 121-129; Mellink, 1962: 79; Özgüç, 1961: 253).

Höyük, 1959-1969 yılları arasında T. Özgüç başkanlığında kazılara başlanmış, kazılar sonucunda kale surları ve kapısı, depo mekanı, saray, apadana, üç adet oda şeklinde mezar ve açık hava tapınağı gün yüzüne çıkarılmıştır (Özgüç, 1961: 253-267; Özgüç, 1966;1969). Uzun bir aradan sonra 2003 yılında kazılara tekrar başlanmıştır. Altıntepe Höyüğü'ndeki kazılar 2003 yılından bu yana M.Karaosmanoğlu başkanlığında sürdürülmektedir (Karaosmanoğlu vd., 2004: 127-138; Karaosmanoğlu, 2008: 69-83; Karaosmanoğlu vd., 2014: 137-152; Karaosmanoğlu-Yılmaz, 2017: 387-394). Höyükte İlk Tunç Çağı'na ait izler görülmekle birlikte Demir Çağ'larından Ortaçağ Hristiyanlık dönemine kadar tabakalaşma göstermektedir. Demir Çağ'ına denk gelen Urartu tabakalaşması ik yapı katı şeklinde incelenmiştir. I. yapı katı Urartu dönemi saray, kale, depo, nekropol ve sur kalıntılarıyla temsil edilmektedir. T. Özgüç'e göre küçük buluntularla birlikte bu mimari elemanlar Urartu sanatının en parlak dönemini temsil eder (Özgüç, 1961: 259). Urartu mimari elemanları kulelerle desteklenmiş ve surla birlikte güçlendirilmiştir. Surların içleri taş ve kerpiç toprağı ile doldurulmuş ve kalenin üst bölümleri kerpiçten örülmüştür. Tapınak duvarlarının alt bölümü üç sıra kesme taş bloklarıyla kaplı olup bu taşların yüksekliği 1.15 m. yüksekliğe sahiptir. Altıntepe'deki bu yapı elemanlarını T. Özgüç, MÖ 8. yüzyıl sonu ile MÖ 7. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlemiştir (Özgüç, 1961: 266). II. yapı katı ise tapınak bölümünün üst tarafında kurulmuş sütunlu mimari yapıdan ibarettir (Res.36). Tapınak kompleksi girişi duvarın bazı bölümlerinin üstüne apadanaya ait duvar kısmının gelmesi sonucu giriş kısmını kapatması, ikinci tabakanın varlığına işaret ettiği anlaşılmıştır (Karaosmanoğlu-Yılmaz, 2015: 62). Kazı çalışmaları sonuçlarına göre Urartu'lara ait ilk yapılar deprem sonucunda yıkılmış ve sonrasında birtakım yeni düzenlemeler yapılmıştır. II. yapı katında, ilk evrede görülen Urartu sütunlu salon genişletilerek yerine kronolojik olarak Urartu döneminden sonra ortaya çıkan çok sütunlu bir mimari yapı olan apadana yapılmıştır. Altıntepe apadanası, içeriden 44.0 x 25.30 m. boyutlarında dikdörtgen planlı olup çatı kısmı 1.50 m. ebatlarında üç sıralı on sekiz sütunla taşınmaktadır (Çilingiroğlu, 1997: 79). Eski İran dilinde "çok direkli" anlamına gelen apadana, ilk kez Pers kralı Darius'a ait Susa'daki çivi yazılı

tabletlerinde karşılaşmaktayız. Erzincan Altıntepe Höyüğü'nde ortaya çıkarılan dikdörtgen planlı bu yapı, mimari özellikleri açısından MÖ 6. yüzyıla ait İran'da Susa, Pasargade ve Persepolis'te bulunanlarla karşılaştırılabilir özelliklere sahiptir. Apadanaların kökeni tartışmalı olmakla birlikte bu tip yapıların prototipi kuzeybatı İran'da Hasanlu Höyüğü Demir Çağ I (MÖ 1500-1200) 5. tabakasında görülebilmektedir (Dyson, 1973: 303). Bu prototip aynı zamanda İran'daki bilinen apadanaların ilk örneğini teşkil etmektedir. Altıntepe Höyüğü'nde yukarıda anlattığımız mimarisi gibi tipolojik olarak seramikleri de iki farklı tabakalaşmada stratigrafik özellikler gösterir. Urartu yapı katı olan I. tabakaya ait seramikler kimi mezarlıklarda ölü hediyesi olarak kimi de depo ve tapınak alanlarından ele geçirilmiştir. Çanak çömlek tipleri arasında küpler, vazolar, testiler, çanaklar ve kandiller gelmektedir (Emre, 1969: 280-286). Bunlardan vazo grubuna giren yuvarlak ağızlı silindir boyunlu vazolar ve yumurta gövdeli olmak üzere iki alt gruba girer. Yuvarlak gövdeli olanlar dar ve uzun boyunlu olup önceki dönemlerin madeni kaplarının takliti şeklindedir (Res.37). Yumurta gövdeli olanlarda geniş ve kısa boyunlu, düz diplidirler (Res.38). Yumurta gövdeli olanların karın yüzeyi ve boyun kısmının alt tarafı dalgalı motiflidir. Bunlar da yivli ve ağız kenarları dışarıya doğru kalınlaştırılmış, 3.2-9 cm. arasında yüksekliklere sahiptir. Benzer madeni örnekleri Altıntepe 3 no'lu mezarda çıkarılmıştır. Kandil grubuna girenler, akıtacak kısmı küçüktür ve çok sayıda ele geçirilmiştir (Res.39). Testi sınıfına girenler kırmızı astarlı ve parlak perdahlı olup yonca ağızlıdır. Erken dönem madeni kapların takliti şeklindedirler. I. tabakaya ait vazo grubuna giren diğer bir form *pedestal* vazolardır. Bunlar ağız kısmı dışa çekik, geniş ve silindir boyunludurlar. Diğer son form ise iri küplerdir. Bunlar da depo binasında bulunmuştur. II. tabakaya ait çanak çömlek grubu yuvarlak ağızlı vazolar, kaseler ve tabak ile temsil edilmektedir. Genel olarak çark üretimi olan keramikler, tek renkli veya çift renkli bazıları da boyasızdır. Yuvarlak ağızlı vazolar grubundaki seramikler ağız kenarı dışa çekik ve devetüyü renginde astarlıdır. Dış yüzeyi kahverengi ve siyah renkte paralel hatlar hakim, iç kısımları ise parlak kırmızı renkte taralı üçgen motifleriyle bezelidir. Diğer bir grup olan kaseler, hamuru devetüyü renginde astarlı, ağız kenar içleri çapraz taralı üçgen bezemeli ve hafif dışarı çekik ağız kenarına sahiptir. Sonuncu gruptaki tabaklar, ağız kenar içi koyu kahverengi tonunda üçgen dizileri ve çiçek motiflidir. Ağız kenarı

dışa çekik, dış yüzeyi kiremit rengindedir. Tek renkli Urartu seramiğinin boyalı seramiklerle birlikte Urartu dönemine tarihlenmesi Emre (1969: 279-289) Altıntepe’de seramiğe çok fazla ağırlık verilmediğini göstermektedir. Halbuki son yıllardaki araştırmalar Sevin-Kavaklı (1995: 337) Urartu döneminde tek renkli boyalı bir seramik geleneğinin olmadığı ortaya çıkmış ve bu boyalı çanak çömleklerin ancak Urartu’dan sonra, Geç Demir Çağ dönemi içinde değerlendirilmesi gerektiği saptanmıştır.

Altıntepe (Cimintepe II) Höyüğü, Erzincan ili sınırları içerisinde yer alan höyük, Altıntepe (Cimintepe I) höyüğün 2 km. batısında yer almaktadır. Fırat vadisi üzerinde yer alan höyükte Demir Çağ döneminden Ortaçağ’a kadar seramik bulgusu elde edilebilmektedir. Hem çark üretimi hemde el yapımı olan seramikler küresel gövdeli çömlekler ve yayvan tabaklardan oluşmaktadır (Res.40). Altıntepe kazılarıyla bağlantılı olarak 2006 yılında yapılan yüzey araştırmasında Geç Demir Çağ dönemine ait *triangle ware* türünde boyalı seramik elde edilmiş olup Akhamenid dönem seramikleriyle benzer olduğu ve bu dönemle bağlantılı olduğu görülmüştür.

3.3. Kuzey ve Güney-Batı İran Yerleşimleri

Asya kıtasında Alp Kuşağı içerisinde yer alan İran, çok dağlık bir ülke olmasına karşılık kuzeybatı-güneydoğu yönündeki İran Platosu Neolitik dönemlerden itibaren yerleşim görmüştür. Kuzeyde Elburz, güney tarafında Zagros Dağları yer alan bölgede kapalı havzalar ve platolar bulunmaktadır (Ceylan-Jalalı, 2018: 674). İran bölgesini oluşturan coğrafya Eski Taş Çağ’ları dönemlerden beri insan yerleşmelerine sahne olmuş bu dönemlerden itibaren köy yerleşimleri, çoban ve çiftçi gruplar ortaya çıkmıştır. MÖ 9.-6. bin yıllarında İran platolarında köy ve tarımsal etkinlik izleri sözkonusudur (Çıvgın, 2016: 774). Batı İran (Orta Zağros)’ın besin kaynakları, coğrafi farklılıklar nihayetinde, alçak rakımlı dağ etekleri ve ovalar ile yüksek rakımlı dağ-arası vadileri arasında eşit olmayacak bir şekilde dağılmıştır. Böylece Erken Neolitik’te tam yerleşiklik yerine zorunlu olarak yarı-yerleşik bir geçim stratejisi uygulamayı kılınmıştır. İran yaylasının güneybatısında yer alan Elam kenti Sus (Susa) ve Persepolis’te yapılan kazılar, yerel uygarlığın Neolitik dönemden itibaren geçirdiği gelişmeleri göstermektedir.

İran'da Tunç döneminde görülen gri seramik geleneğinin sona ermesi Demir Çağ dönemi için başlangıç olmuştur. İran'ın Demir Çağ I başlangıç periyodu Kuzeybatı İran ve Luristan için Demir I (MÖ 1450-1300), Demir Çağ II (MÖ 1200-800)'e kadar, Demir Çağ III (MÖ 800-550) ise Med dönemini kapsamaktadır (Helwing-Fehmi, 2005: 136). Demir Çağ III dönemini kapsayan evrede MÖ 9. yüzyıldan itibaren Asur kaynakları İran'da Medler ve daha sonra ortaya çıkan Persler'den bahsetmektedir (Diakov-Kovalev, 2014: 462; Helwing-Fehmi, 2005: 140).

İskit veya Kimmer denilen atlı göçebelerin MÖ 7. yüzyılda Kuzey İran'a girmeleriyle İran'da güç dengeleri değişmeye başlamış ve Medler büyük politik bir güç haline gelmiştir. Medler'e ait Kuzeybatı İran ve güneyinde Bastam, Hasanlu, Baba Can Tepe, Nuşi Can Tepe, Godin Tepe ve Özbaki Tepe gibi önemli yerleşmeler kurulmuştur. Periyodik olarak Van Gölü Havzası'ndaki post Urartu dönemiyle çakışan bu yerlerin mimari ve seramikteki benzer kültürel öğeler içermesinden dolayı araştırmamız kapsamında incelenmesi gerekli görülmüştür.

3.3.1. Hasanlu

Hasanlu (Res.41), İran'ın batısında Urmiye Gölü'nün güney tarafında Qadar Nehri vadisinde bulunan pekçok Demir Çağı höyüklerinden biri olarak bir dış kasaba ile çevrili merkezi bir hisar höyüğünden oluşmaktadır (Dyson, 1999: 101).

1956-1977 yılları arasında Pennsylvania Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi adına R. H. Dyson Jr. tarafından kazı yapılmıştır (Dyson, 1958: 25-32; 1960: 118-129). 2000-2001 yılları arasında da New York Metropolitan Sanat Müzesi adına çalışmalar sürdürülmüştür. Dyson, Hasanlu sit alanını 1956'dan 1962'ye kadar olan çalışmaları sonucunda Demir Çağ I-II-III periyod olarak tanımlamıştır (Dyson, 1965: 211). Young ise çanak çömlek özelliklerine göre kronolojik bir saptama yapmış bunlar, Erken Batı Seramik sınıfı, Geç Batı Gri Seramik sınıfı ve Geç Deve tüyü Keramik sınıfı olarak üç sınıfa ayırmıştır (Muscarella, 1974: 79). Hasanlu'nun yapı katları Dyson kronolojisine göre şöyle sıralanmaktadır (Dyson, 1968: 83).

X. Devre M.Ö. 6000 - 5000

- IX. Devre M.Ö. 5000 - 4500
- VIII. Devre M.Ö. 4500 - 3000
- VII. Devre M.Ö. 3000 - 2000
- VI. Devre M.Ö. 2000 - 1450
- V. Devre M.Ö. 1450 - 1250
- IV. Devre M.Ö. 1250 - 800
- IIIB Devresi M.Ö. 700 - 450
- IIIA Devresi M.Ö. 400 - 300
- II. Devre Partlardan önce- 300
- I. Devre İslam dönemi

Bu konuda farklı görüş bildiren Danti, D. Michael'e göre ise dönem aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Danti, D. M., 2013: 332).

MÖ	Dönem	Horizon	Hasanlu
550-300	Akhamenid Demir IV	Klasik üçgen çanak çömlek	IIIa/II
800-550	Urartu Demir III	Geç deve tüyü çanak çömlek Ziwiye çanak çömlek Geç deve tüyü çanak çömlek Urartu	IIIb IIIc
1050-800	Demir II	Geç MBW	IVb
1250-1050	Demir I	Orta MBW Boyalı çanak çömlek Kuzey	IVc
1450-1250	Geç bronz dönem Erken Geç bronz	Erken MBW boyalı çanak çömlek kuzey Erken MBW boyalı çanak çömlek kuzey	Geç V
1600-1450	Orta bronz III	Erken MBW/çok renkli boyalı çanak çömlek	VIa
1700-1600	Terminal MB II	Erken MBW boyalı çanak çömlekler	VIb
1900-1700	Orta bronz II	Boyalı çanak çömlek	VIb
2100-1900	Orta bronz I	Basit çanak çömlek Boyalı çanak çömlek	VIc

Tablo 1 Hasanlu'nun Kronolojik Sıralaması

Hasanlu kazıları sonucunda Neolitik dönemden İslami döneme kadar 10 katmanlaşma gözlenmiştir. Bu kazılar sırasında Hasanlu ile Urartu arasındaki ilişkiye nadiren değinildiği gibi sonraki çalışmalarda Hasanlu IVb yıkımının Urartu'nun M.Ö. 9. yüzyılın sonlarında Urmiye bölgesine doğru genişlemesiyle ilişkilendirilmiş ve böylece Asur kaynaklarında adı geçen Gilzanu ile özdeşleştirilmiştir (Kroll, 2010: 21). Hasanlu IVb Urartu gri çanak çömleğe ait katının Kroll (2011: 155) ardından gelen III. tabakanın her alanında bulunan boyalı keramik malzemesi için araştırmacılar uzun bir süre bu periyodu *Triangle Ware* dönem olarak ele almışlar ve MÖ 8.-7. yüzyıllara tarihlenmiştir. Hasanlu III periyodu ilkin Dyson tarafından Hasanlu IV döneminin üzerinde toplanan seviye olarak bahsedilmiştir (Dyson, 1959: 9). III. dönem boyunca, Boyalı bir çanak çömlek motifine dayanan *Triangle Ware* dönemi olarak adlandırılmış ve 1999 yılına kadarki bütün yayınlarda tek bir mimari ve kültürel birim olarak iddia edilmiştir. Gözardı edilmesine karşın asıl itibarıyla Dyson, Hasanlu III periyodunu iki ayrı kültürel birime (IIIa ve IIIb) ayırmışken Dyson (1963: 131-32), Young, III. dönemi bir kültürel dönem içinde iki aşamaya ayırmıştır (Young, 1965: 53-55). Bunun gibi ayrıca daha önce Hasanlu IV'e atfedilen sur duvarı sonraki çalışmalarda aslında IIIb'ye ait olması gerektiği belirtilmiştir (Dyson-Pigott, 1975: 185). Araştırmalar, III. tabakanın Erken dönem IIIb ve Üçgen bezemeli keramik buluntularına göre Geç Akhamenid dönem IIIa olarak ayrılması gerektiğini göstermektedir (Kroll, 2010:22). Erken dönem IIIb seramikleri kırmızı astarlı Urartu seramikleridir. Hasanlu IV ve III evreleri arasındaki kültürel değişime vurgu yapan Young, çanak çömlekteki değişikliklere göre bir sınıflandırma yapmaktadır (Young 1965:57).

Mimari açıdan bakıldığında Hasanlu Höyüğü'nde MÖ 8.-7. yüzyıl geç dönemlerinde Urartular tarafından bir savunma kalesi inşa edildiği görülmektedir. Hasanlu IV.'te höyük üzerindeki binalar dış duvarlarla korunmuştur. Höyükteki karayolu sisteminin doğusunda kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir dizi bina yer almaktadır. Büyük tek bir yapı olan *Yanık Bina* VI, yolun hemen doğusunda, girişi doğuya doğru geniş bir açık alana bakacak şekilde durmaktadır. Bu yapı iki sıra şeklinde üç sütunlu bir odaya sahiptir. İki sütunlu bir yapıya sahip *Yanık Bina* III ise merkezi açık alana bakmaktadır. IVc binalarının bir kısmına zarar veren bir yangından sonra Yanık Bina III ve VI arasında çizilen ve güneye doğru bir çizgi

boyunca yeni yapılar inşa edilmiştir (Dyson, 1989: 107-127). Yeniden inşa edilen *Yanık Bina* II'ye eklenen portiko, Yanık Binalar IV ve IV-Doğu'ya benzemektedir. Her iki ön tarafında ek bir sütun bulunan üç çift ahşap sütundan yapılmıştır. Temel düzenin bir parçası olarak, Hasanlu'daki büyük Demir Çağı binalarının herbirinde, ikinci bir kata giden bir spiral merdiven bulunmaktadır. Merdivenlerin tümü bağımsız bir taş temel üzerine kurulu merkezi bir tuğla sütun etrafına inşa edilmiştir (Dyson, 1989: 107-127). Önceki araştırmalarda belirtilmemekle birlikte daha sonraki Hasanlu araştırmaları sonucunda IIIb yapıkatına ait dolgudan gelen işgal izleri burada IIIc yapıkatının post Urartu döneminde kullanıldığını göstermektedir (Kroll, 2012: 110). Bu seviyeye ait küçük buluntular ile çanak çömlekler çöplük olarak kullanılmış çukurlardan gelmektedir.

3.3.2. Bastam

İran Azerbaycan'ındaki Khoy Bölgesinde yer alan Bastam, II. Rusa tarafından yaptırılmıştır (Salvini, 2006: 117). Höyük Akçay Vadisi boyunca uzanır ve Karaziyaeddin Ovası'na bakmaktadır. 1967 yılında W. Kleiss tarafından keşfedilen höyükte aynı bilim adamı tarafından 1969-1979 yılları arasında kazılar yapılmıştır (Kleiss, 1980: 33-35).

Bastam, MÖ 595-585 yılları arasında Medler tarafından kuşatılıp işgal edilmiş kazılar sırasında kalenin kuzey kapısının yanındaki salonda ele geçirilen çok sayıdaki Medyan çanak çömleği bu dönemi işaret etmektedir (Kleiss, 1980: 303). Bastam tahrip edildikten sonra tamamen terk edilmemiş ve bir süreliğine yerleşim devam etmiştir. Med ve Akhamenid döneminde ise Hallenbau denilen sütunlu salon bölümünde yerleşim olmuştur. Ayrıca Bastam'ın bazı bölümlerinde sikke ve Ortaçağ keramikleri ele geçirilmiştir. Kroll buluntulara dayanarak bu dönemde sitadele Ermeni'lerin yerleştiğini belirtmektedir (Kroll, 2011: 166). Bastam Kalesi'ndeki arkeolojik çalışmalar sonucunda Urartu döneminden kalan mimari yapıların altındaki arkeolojik kalıntılara 1978 yılında ulaşılabilmiş ve bu Urartu sonrası boyalı çanak çömlekler ve diğer küçük buluntular bu sayede toplanabilmiştir (Kroll, 1976: 1-184).

Bastam'daki seramik Kroll tarafından erken ve geç olarak gruplandırılmıştır (Kroll, 1976: 1-184). L.D. Levine, hem Bastam hem de Agrabtepe'de boyalı seramik bulunmadığını ancak her ikisinde de kırmızı astarlı Urartu seramiğinin bulunduğunu

ve Hasanlu IIIb'nin erken yapı katlarıyla çağdaş görüldüğünü belirtmekte ve ayrıca bu merkezlerle post Urartu Bastam ve Hasanlu IIIa arasında göreceli olarak paralelliğin olduğunu savunmaktadır (Levine, 1987: 229-250). Bu nedenle erken dönem Hasanlu IV seramikleri ve post Urartu Bastam ve Hasanlu IIIb' ye ait geç dönem materyalleriyle geçici olarak sınırlandırılmış ayrı bir bölgesel seramik topluluğu görüldüğünü, aynı biçimde Ziwie ve Zendan'ın da aynı durumu gösterdiğini belirtmiştir. Sonuç olarak Bastam'da post Urartu döneminde boyalı seramikler bulunmamakta bunun yerine boyasız devetüyü renginde seramik malzemesi yer aldığı bildirilmektedir (Levine, 1987: 233-234).

Bastam'ın post Urartu/ Med dönemindeki seramikler Urartu dönemindeki. eski şekillere göre hafif değişiklikler göstermektedir (Res.42). Urartu kırmızı astarlı keramiklerin yerine giderek kahverengi ve devetüyü renginde seramikler almaya başlamıştır. Bu özelliklere sahip örnekler (Res.43) Kroll'un da belirttiği gibi Bastam'da Urartu sonrası yerleşmenin görülebildiği sütunlu salon (Hallenbau)' da gözlemlenebilmektedir (Kroll, 2013: 248). Bastam'ın her yerinde olduğu gibi burada da daha önce Urartu dönemine ait kaplar bulunmuştu. Bunun dışında özellikle S2 olarak adlandırılan yerleşmede ele geçen geniş ağızlı kap parçaları Urartu döneminden farklılıklar göstermektedir (Res.44). Urartu dönemindeki seramiklere göre hafif değişiklikler olmasına rağmen alışılmadık özelliklere sahiptir. Sütunlu salonun doğusunda yer alan binalarda post Urartu/ Med ile ilişkilendirilebilecek geniş dudaklı kaseler ele geçirilmiştir. 6 nolu(oda) kat ve yakınlarındaki çukurlarda daha önce Urartu'da üretilen kısmen yeni değişikliklerle post Urartu/ Med dönemine ait bir grup çanak çömlek topluluğu ele geçirilmiştir (Kroll, 2013: 249). Çanak çömlek geleneği kırmızı ya da kahverengi parlak cilalı, düz ve dairesel parlatma izleri görülür. Tipolojik olarak Bastam'daki bu yeni Medyan geleneğine ait çanak çömlekler arasında çift kulplu vazodan basit kaselere, yatay kulplu basit kaselerden geniş ağızlı kaselere ve dikey ağızlılara kadar çeşitlilik göstermektedir. Özellikle çift kulplu vazo (Res.45) Van Kalesi Höyüğü kazıları sırasında IV. seviyede açığa çıkarılan 140 nolu mezar örneğiyle Tarhan (1994: 39-41) benzer durumda olup ayrıca Godin tepe II' de bulunan vazoyla yakın paralellikler göstermektedir (Gopnik, 2011:326-327).

3.3.3. Godin Tepe

Orta Zagros'un merkezinde yer alan Godin Tepe (Har.10), MÖ 5.000 ile MÖ 500. yüzyılları arasına tarihlenmektedir. Kangavar vadisinde, Hamadan ve Kermanşah arasında yer almaktadır. Kuzey tarafı Korramrud Irmağı ile çevrilidir. Günümüzde mekan yaklaşık olarak on beş hektarlık araziye kapsamaktadır. Godin Tepe höyüğü, bakir toprakların yaklaşık olarak 30 m. yukarısında yer alır (Young, 1969: 1). 1961 senesinde Pensilvanya Üniversitesi Müzesi'nin desteğini alan bir arkeolojik araştırmada bulundu. 1965 senesinde bir deneme sondajı yapılmıştır. 1967, 1969, 1971 ve 1973'te de Toronto'daki Royal Ontario Müzesi'nin sponsorluğunda büyük kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu höyükte On bir farklı kültürel dönem tespit edilmiştir. Godin II. dönem evresi yaklaşık 133x55 m. ebatlarında bir Med liderinin güçlendirilmiş saray yapısından oluşmaktadır. Godin'deki tek II. dönem sarayının kamusal alanı üç büyük sütundan oluşmaktadır. Hypostil bir salona birleşmiş olan üç adet dar uzun oda ile beraber geniş bir mimari kompleks şeklindedir. Bu mimari unsur bütünü, net bir şekilde idari yönetici kullanımında ve ayrıca şehir insanlarına da açık bir vaziyetteydi. Uzun odalarsa ihtimalle biraz hayvanlara ait barınak bazen de burdaki çalışanlar için ikametgah mekanlarıydı. İdareciye ait olan bölüm genişçe bir merdivenle girişi görülebilen avlu içinde yer almaktadır. Araştırmacılar bu merdiven hakkında Godin Tepe II de ikinci bir katın varlığına işaret ettiği fikrindedirler (Stronach 1987:289). Godin Tepe II de bu kalıntı bulguları, Pers apadanalarının Med mimari geleneğinden geldiğinin delili olarak düşünülmektedir (Huff 2005: 381). Kompleksin kuzey sınırları, höyüğün dik bir şekilde aşınmış yüzünün kenarı boyunca doğudan batıya uzanan bir sur duvarı ile tanımlanmaktadır. Sur duvarları doğu ucunda yaklaşık 2.30 m. genişliğinde, batı ucunda ise 4.40 m. genişlemektedir. Sur duvarlarının hiçbirisi taş temel üzerine kurulmamış olmakla birlikte sur duvarının hem iç hem de dış yüzeylerinde çamur sıva kullanılmıştır (Young, 1969: 24). Godin II işgal yerleşimi Nuşican'ın Geç Demir Çağ kalıntısına kadar paralellikler göstermekle birlikte Godin Tepe'deki anıtsal Demir Çağ mimarisinin büyük bir bölümü işgalden sonra yeniden kullanıldığı görülmektedir. Godin II'de geç binalar Nuşican'a göre daha az düzenli olması kazılar sırasında duvarların bütünüyle izlenememesinden kaynaklandığı vurgulanmaktadır

(Gopnik, 2011: 314). Sütunlu salon, dört farklı alana ayrılmış ve giriş önceki dönemde olduğu gibi kalmıştır.

Çanak çömlek açısından ana katın ilk topluluğu ile daha sonraki yapı katı II'nin kapları arasında farklılık göstermektedir. İlki küçük bireysel tabakların hakimiyetindeyken ikincisi toplu olarak kullanılan kaselere dayanmaktaydı (Gopnik, 2011:332). Bununla birlikte kap ve vazoların oranı sonraki katlarda yüksekten kaliteli çanak çömlek malzemesinin miktarı azalmış görünmektedir (Gopnik, 2011: 327-333). Genel olarak Godin Tepe II seramikler MÖ 6. y.y. ortasına tarihlenmektedir. Godin II *buff ware* seramik geleneğinin Babacan II ve Nuş-i Can ile bağlantılı olduğu tespit edilmiş, kaliteli olan seramikler ise Jameh Shuran IIA ile paralellik gösterdiği belirlenmiştir (Levine, 1987: 235). Devetüyü rengindeki seramikler (Res.46) ince cidarlı kaselerden oluşmaktadır. Godin II Kale evresinin güney mağazisinde kaliteli(fine) bir tankard ele geçmiştir (Gopnik, 2011: 326). Aynı şekilde, Nuşican'dakilere benzer yatay kulplu çanaklar bulunmuştur (Stronach, 1978: 11-24). Yüksek ısıda pişmiş, yumuşak hamurlu bazı çanaklar Bastam'dakilerle paralellikler göstermektedir (Kroll,2013: 247-255; Gopnik, 2011: 358). Bu konuda Godin Tepe II'deki 81 nolu kase Gopnik (2011: 333), Bastam'dakilerle yakın benzerliktedir. Kroll, radyokarbon analizleri sonucu Godin II evresi çanak çömleğinin Bastam'ın post Urartu /Med dönemindekilerle hemen hemen aynı tarihlere denk geldiğini ileri sürmektedir (Kroll, 2013: 250).

3.3.4. Nuşican Tepe

Höyük, İran'ın batısında eski Ecbatana (Hamadan)'ın 60 km. güney kısmında yer almaktadır. Nuşi Can Tepe Höyüğü, 37 m. civarında yüksekliğe sahip, 80 m. uzunluğunda ve 30 m. genişliğindedir (Stronach, 1969: 8). Bir tepe üzerinde inşa edilmiş en az dört ana bina, sur ve tünelden oluşmaktadır. Mimari kompleks 1965 yılında bir araştırma sırasında keşfedilmiştir. İlk kazılar 1967 yılında başlamış ve 1977'e kadar beş kez kazı yapılmıştır (Stronach, 1969: 1-20; Stronach-Roaf, 1978: 1-28). Hypostil salon, üç sıra şeklinde dörtlü sütunla beraber dairesel bir yapıya sahiptir. Höyükte Medyan dönemi (Nuşi Can I), Akhamenid Dönemi (Nuşi Can II), Part Dönemi (Nuşi Can III) olarak tespit edilmiştir (Stronach, 1969: 8).Nuşi Can I dönemine ait mimari kalıntılar MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısından MÖ 6. yüzyılın ilk

yarısına kadar yerleşim yansıtmaktadır. İnşaat süresi MÖ 750 civarı veya sonrası olup terkediliş ise MÖ 650 civarındadır (Curtis, 1984: 22;Stronach, 1974: 243). Stronach'a göre bu dönem MÖ 8. yüzyıldan önce ardıl bir yerleşim görmemiştir (Stronach, 1969: 9).

Merkez binası (Oda I) kare şeklinde olup oda seviyesinde *Buff Ware* çanak çömlekler bulunmuştur. Merkez binasına en yakın paralel yapı Baba Can III (Kat IV) höyüğünden gelir (Stronach, 1969: 10). Nuşi Can I'deki Kale yapısı, bir gözetleme kulesi veya odası hemen bitişiğindeki rampa ve merdivenler ile dört uzun magazin içeren basit bir zemin plana sahiptir. Dış duvarlar 22x25 m. boyutlarındadır. Tek giriş doğu duvarının ortasındaki iki standart payanda arasında yer almaktadır. Rampanın aşağısında depolar bulunmaktadır. Kazılar sırasında Kale terkedilmeden önce bu depoların boşaltıldığı ileri sürülmüştür (Stronach, 1969: 15). Kalenin doğu odalarının birinde küre şeklinde bir kapta iki yüz'den fazla küçük cisimle karşılaşmıştır. Bunlar arasında bazı tunç objeler ele geçmiş fibula, iğne gibi buluntular MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bununla birlikte yapılan radyokarbon sonuçlarına göre Kale binası MÖ 700'den sonrasına tarihlendirilmiştir (Stronach, 1969: 16). Eski Batı binasında, Merkez Tapınak planında olduğu gibi, dikdörtgen bir ön cephe binanın tüm yüksekliğine kadar yükselen bir iç odaya erişim sağlarken aynı zamanda bitişik tonozlu bir rampaya da erişim sağlamıştır. Burada yatay kulplu bir kase, gri mal türünde bir vazo ve fırınlanmamış bir hayvan heykelciği de dahil olmak üzere bazı objeler içermektedir (Stronach-Roaf, 1978: 3).

Sütunlu salon bölümü dikdörtgen bir plana sahip 15x20 m. boyutlarında, duvarları çamur harçla kapatılmış kerpiç bir platform üzerinde durmaktadır. Salon 3x4 şeklinde 3 sıra halinde 4 sütunla çatı desteklenmiştir. Orijinal ahşap sütunlar , zemine yerleştirilmiş yassı taşlara dayanmakla birlikte her sütunun tabanı kerpiç ve alçıdan oluşan dairesel bir sütun etrafına sarılmıştır. Bu sütunların çapı 30 cm. yüksekliği ise 105 cm. civarındadır. Taht koltukları, banklar ve ocaklar gibi mobilyalara sahip Hasanlu ve Godin Tepe 'nin aksine burada sayılabilecek tek özellik güney duvarına paralel uzanan düşük geniş tuğla platformdur (Stronach-Roaf, 1978: 7;Stronach, 1985: 834;Stronach, 2003: 236).

Elde edilen küçük buluntuların büyük bir çoğunluğu Nuşi Can I (Medyan) seviyesinin son aşamalarından gelmektedir. Bulunana bu tipik formlar Baba Can Tepe ve Godin Tepe'dekilerle paralellikler göstermektedir. Çanak çömlek stratigrafisi açısından Post Urartu/ Med özellikleri yansıtan daha çok Urartu'nun yıkılışının ardından beliren benzer seramik formları mevcuttur (Stronach, 1969: 18. fig:7/2; Roaf-Stronach, 1978: 18. fig:7/13-14.). Bu çanak çömlekler Bastam Kroll (1976: 144. Typ:83a; 1979: res. 2/12)'ın Urartu sonrası Medyan seviyelerindeki seramiklerle örtüşmektedir (Res.47). Paralel bir form Çavuştepe Erzen (1985: 319. Res:19) kazılarında gelmektedir. Bu vazo, Nuşi Can'da kerpiç çöküntüsü içinde bulunmuş, perdahlı, düzleştirilmiş dış yüzeye sahip kırmızımsı kahverengi bir tonda ve çark yapımıdır. Benzer formlar daha sonraki Akhamenid dönem metal vazolarında görülebilmektedir.

3.3.5. Özbaki Tepe

Höyük (Res.48), Tahran'ın 75 km. kuzeybatısında Elburz Dağı eteklerinde yer alır. 100 hektarlık bir alanı kapsamakla birlikte 26 m. yüksekliğinde bir tepede bulunmakta ve bu tepenin etrafında ortalama yüksekliği 5 m.'yi bulan 9 tepe ile çevrilidir. Herhangi bir çatı iziyle karşılaşılmamıştır. Bina zeminlerine gömülen cesetlerin etrafı tuğlalarla kaplanmıştır.

Özbaki Tepe'deki Medyan Dönemi 20 hektar civarında bir alanı kapsar. İran bölgesindeki Hamadan yakınlarında yer alan höyük, bu dönemle ilgili MÖ 7.-6. yüzyıllara tarihlenen post Urartu/ Med yerleşimidir. Çanak çömlekleri Nuşi Can'dakilerle benzerlikler göstermektedir (Stronach, 2003: 239-240). Çanak çömlekleri arasında yer alan yatay kulplu vazo Madjidzadeh (2000: Fig.6.1.), Nuşi Can Stronach (1978:fig.6), Bastam Kroll (2013:fig.8), Godin Tepe Gopnik (2011:type 81), Baba Can Goff (1985:29-33:fig.2) ile paralellikler göstermektedir.

3.3.6. Baba Can Tepe

Höyük kuzeydoğu Luristan'da Delfan Ovası'nın güney kenarında, Nurabad'dan yaklaşık 10 km. uzaklıktaki arkeolojik bir bölge olup, 1966-1969 yılları arasında C. Goff tarafından kazılar yapılmıştır. Kazılar burada bulunan iki höyük üzerinde yoğunlaşmıştır. Doğu Höyüğü, 85 m. çapında ve 9 m. yüksekliğindedir.

Merkezi Orta Höyük ise 120 m. çapında 15 m. yüksekliğindedir. Kazılar sonucunda Baba Can Höyük'te Kalkolitik dönemden Medyan sonrası dönemine kadar beş evre araştırılabilmektedir (Goff, 1969: 115-130). Yanık tabaka olarak biinen Seviye III üzerindeki Seviye II'de işgal tabakası tespit edilmiştir. İkinci seviyenin duvarlarının birçoğu Seviye I'de tekrar kullanılmış ve kerpiç üst yapılar çeşitli parkurlar için korunmuştur. Bu seviyede iki uzun dikdörtgen oda tarafından doğuya ve batıya çevrili küçük odalar şeklinde binalar ile merkezi bir avlu özelliğiyle simetrik bir bina planı göstermektedir. Baba Can I'in nihai planı temelde bazı değişikliklerin yapıldığı Seviye II'dir. Baba Can I seviyesine Doğu Höyüğü ve Doğu ile Orta Höyükler arasındaki yassı şeklindeki sırtta üç küçük açmada (P, Q, R) rastlanılmış, Orta Höyük ve mezarlık bölümünde seviye I ile ilgili bir işgal tespit edilememiştir. Dolayısıyla Seviye I yerleşiminin sadece küçük bir köy olduğu varsayılmıştır (Goff, 1985: 1). Bu yerleşimin en iyi korunmuş bölümü, yarım metreye yakın kalınlıktaki taş duvarlara sahip küçük dikdörtgen yapıdır. Bu taş duvarlı yapının yok olmasından sonra Höyük, terk edilmiş görünmektedir (Goff, 1985: 1-20).

Baba Can III evresine ait el yapımı seramikler (Genre Luristan Ware), Seviye II'de kullanılmaya devam edilmiştir. Yine bu işgal seviyesinde çark yapımı deve tüyü renginde boyasız seramikler ile benzer mikalı deve tüyü renginde (buff Ware) seramiklerin ortaya çıktığı görülür. Seviye I'e ait çanak çömleklerde ise bir önceki döneme göre biçimsel bazı değişiklikler görülür. Geç Demir Çağ III dönemine denk gelen Seviye I seramikleri en yakın paralelleri Medyan dönemi Godin Tepe II ile Jameh Shuran IIa'da bilinmektedir. Fine Ware olarak adlandırılan Seviye I seramikleri (Res.49) mika veya kum parçacıklarıyla sertleştirilmiş genel olarak kırmızımsı, pembemsi veya kaysı çekirdeği renginde ince sığ kaseler olup Seviye I boyunca görülebilmektedir (Goff, 1985: 3). Seviye II'ye ait seramikler arasında çift kulplu veya yatay kulplu kaseler yer alır ve en yakın paralelleri Jameh Shuran IIb seviyelerinde görülebilmektedir. Urartu döneminin sonlarında ortaya çıkan trefoil ağızlı kaseler Baba Can I' ait Doğu Höyüğü'nde diğer Seviye I çanak çömlekleriyle birlikte ele geçirilmiştir (Goff, 1985: 1). Diğer bazı Seviye I seramiklerinde olduğu gibi Goff'a göre bu seramik de ithal mallar arasında olması gerektiğini ileri sürmektedir (Goff, 1978: 36-37).

3.4. Transkafkasya Yerleşimleri

Rus terminolojisiinde Kafkasya dağ silsilesinin güneyinde bulunan bölgeye Transkafkasya adı verilmektedir (Knauss, 2006: 79). Güney Kafkasya veya Transkafkasya, bugünkü Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ülkelerini kapsayan Kafkas sıradağlarının güneyinde yer alan bölgeye denmektedir. Rusya'nın güneybatısından doğuda Hazar Denizi'ne kadar bir bölgeyi kapsamaktadır. Erken Transkafkasya izleri burada az gelişmiş metalürjik bir kültüre sahip dış kısmı siyah iç tarafı kırmızı renkte , açıkılı çark üretimi olmayan seramikler ile mezar anlayışı basit toprak ve kurgan tipi mezar geleneğiyle tanınır (Patacı, 2015: 52).

Bölgede yer alan Karmir Blur ve Nor Armavir antik kentleri MÖ 6. yüzyıla kadar Urartu kentleri olarak bilinmektedir. Post-Urartu/ Med izlerinin takip edilebildiği bölge , MÖ 6. yüzyıldan sonra Akhaimenid İmparatorluğu etkisi alanı içerisinde yer almıştır (Knauss, 2006: 79). Urartu sonrası ile ilgili değerlei bulgulara ulaştığımız Karmir Blur ve Nor Armavir merkezleri aşağıda Urartu ve sonrası dönemle birlikte verilmiştir.

3.4.1. Karmir Blur

Karmir Blur diğeri adıyla Teişebaini Urartu Krallığı'nın Transkafkasyası'nın kalelerinden biridir. Kale Ermenistan'ın Erivan kenti civarındadır (Res.50) Karmir Blur'da ilk arkeolojik çalışmalar 1939 yılında başlamış ve 1968 yılında sona ermiştir. Çalışmalar, iç höyüğün ve kalenin depolarının olduğu ortaya çıkan devasa bir yapı üzerinde yoğunlaşmıştır (Barnett-Watson, 1952: 132). Burada bulunan çivi yazılı belgede, Argishti oğlu Rusa ismi yapının bu kral tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir. Kazılar sonucunda yapının büyük bir bölümünün ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Kentin kuzeybatı tarafı Razdan Irmağı ve kayalıklarla çevrelenmiştir. Kale, ortalama dört hektarlık bir araziye yayılmıştır. Etrafını saran kale, üç dört sıra şeklinde taştan duvar üstünde yer alan kerpiçten duvarlarla örülmüştür. Duvarlar üzerinde, savunma kuleleri olduğu tahmin edilen yapılar yer alır. Giriş kısmı güneybatı tarafında yer almakta diğeri bir giriş ise kalenin kuzeybatısında yer alır. Mimari yapının zemin katında depolama bölümleri ve atölyelerin yer aldığı

belirtilmiştir. Arkeolojik verilere dayanılarak bu odalar şarap, tahıl, susam ve yağ gibi gıdaları ve içecekleri depolayan yerler veya üretildiği alanlar olarak tanımlanmıştır. Kalenin batı ve güneybatısında bulunan yerleşim alanı , değişik yapı unsurlarıyla dikkat çekicidir. Yerleşimcilerin sosyal yerlerini yansıtan binalara ilaveten , daha yalın bir planın ürünü olan binalarda kalitesiz bir işçilik de sözkonusudur.

Karmir Blur çanak çömlekleri üç grupta incelenmiştir. Bunlar arasında tek kulplu vazolar, profilli kaplar ve küçük çift kaplar birinci gruptadırlar. Geniş boyunlu siyah kaba seramikler ikinci grubu oluştururlar ve mezarlık alanındakilerle paralellikler göstermektedir. Karmir Blur'da bulunan bir vazo post Urartu dönemini yansıtabilmesi açısından önemlidir (Res.51). Bu dönemle ilişkili olan vazo sitadeldeki post Urartu dönemine ait üç numaralı taş sandık mezardan çıkarılmıştır. Benzer seramikler İran bölgesindeki post Urartu/ Med dönemi seviyelerinde bilinmektedir (Sevin, 2012: 358). Çavuştepe Kalesi Aşağı Kale'de ele geçen parçalar şeklindeki bir vazo Karmir Blur vazosuyla örtüşmektedir (Martirosian, 1961: 140). Benzer şekilde Çavuştepe Aşağı Kale'de A. Erzen tarafından bulunan boyunlu, yonca ağızlı bir seramik Karmir Blur'da işgal seviyelerinde bulunmuştur (Martirosian, 1961: 142).

3.4.2. Nor Armavir

Armavir, Ararat Vadisi'nin doğu kesiminde Aras Nehri'nin sol kıyısında 76 m. yüksekliğinde volkanik bir tepe üzerinde yer almaktadır (Res.52). Urartu kralı Argişti I tarafından kurulan şehir daha sonra Sarduri II ve Rusa III döneminde yeniden inşa edilmiştir (Zardarian-Akopian, 1994: 170). Argiştihinili olarak da bilinen yerleşim Urartu döneminden Hellenistik döneme kadar işgal görmüştür (Summer, 1993: 88). Buradaki yapıların Urartu ile Akhamenid dönemi arasındaki benzerliğe vurgu yapan G. D. Summer, bu yüzden buradaki Akhamenid dönemi yapılarını tanımlamanın zor olduğunu ileri sürmüştür. Düzenli olarak ilk arkeolojik kazılar 1964 yılında başlamıştır (Kafadarjan, 1975).

Önemli bir Urartu merkezi olan antik kent, MÖ 585'teki düşüşün ardından belirgin rolünü kaybetmiş görünmektedir. Akhamenid dönemini tanımlamanın zor olduğu höyükte bu döneme ilişkin iskan izleri az da olsa görülebilmektedir. Bu döneme ilişkin kalenin batı kısmındaki salonda bir takım tadilat izleri bulunmaktadır. Seramikler de genel olarak Akhamenid dönemini işaret etmesine rağmen Akhamenid döneminde mi yoksa Hellenistik dönemde yapıp yapılmadıklarıyla ilgili belirsizlikler mevcuttur (Knauss, 2006: 101-102). Kalenin batısındaki nekropol alanında ele geçen bir vazo (Res.53) Çavuştepe Kalesi'nin post Urartu dönemine ait buff ware türünde dikey kulplu çanaklarıyla paraleldir (Kroll, 1976: 144. Type 83a). Aynı şekilde Nuşi Can I Stronach (1969: Fig. 7,2), Baba Can I Goff (1968: Fig.10,15) ve Karmir Blur Piotrovskij (1969. Abb.63) vazosuyla benzer özellikler göstermektedir. Bu örneklerden yola çıkarak Armavir'de post Urartu/ Med dönemi belli bir seviyede kullanım gördüğü anlaşılabilmektedir. Elamit bir metinde bu antik kentteki yapıların MÖ 6.-5. yüzyıllarda Pre-Akhamenid döneminde veya Urartu yıkılışının hemen ardından kullanıldığı bildirilmektedir (Knauss, 2006: 102). MÖ 6. yüzyılın başlarına kadar Urartu krallığının bir merkezi olan kentte Urartu sonrası dönem kalenin batı kısmında birtakım değişikliklerle inşa edilen 21 sütunlu salonla temsil edilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Urartu Krallığı, MÖ 9.-6. yüzyıllar arasında Van Gölü Havzası merkez olmak üzere MÖ 7. yüzyıl ortalarına kadar batıda Fırat, kuzeyde Kars platosu ve Sevan Gölü Havzası olan Kafkasya'nın güney kısmı ile doğuda Urmiye Gölü Havzası, güney kısmında ise Toros Dağları'na kadar bir alanda egemenlik kurmuştur (Sevin, 2003: 204-205; Yakar, 2010: 124). Bu yüzyıllar arasında Urartular, güneyde Asur, batıda Geç Hitit devletleri, Orta Anadolu'da Frigler, Kuzeybatı İran'da Mana ve Medler gibi krallıklarla siyasi ve ticari ilişkiler kurmuştur (Köroğlu, 2010: 10).

Urartu Krallığı'nın bulunduğu bölge tarım potansiyeli açısından sınırlı olduğu için bölgede yaşayan topluluklar uzun bir süre yarı göçebe olarak yaşamıştır. Urartular, merkezi bir otorite ve yerleşik bir yaşam kurmak için enerjisinin büyük bir kısmını bu yarı göçebe olan topluluklardan bir yerleşik toplum oluşturmaya harcamıştır. Krallık yayıldıkça merkezi yerleşimler dışında kırsal yerleşimlerde de sosyo-ekonomik bir dönüşüm yaşanmıştır. Çok sayıda sulama projesi ,yollar ve bununla beraber artış gösteren nüfuslar ve bunları kontrol etmek için çok sayıda kale inşa edilmiştir. Egemenlik sahası giderek genişleyen Urartular, MÖ 8. yüzyılda Yakındoğu'daki en büyük ve en güçlü devletlerin başında yer almıştır (Özfırat, 2011: 24).

Orta Demir Çağ'ın büyük krallıklarından olan Urartular'ın MÖ 7. yüzyılın sonlarına doğru ortadan kalkmasıyla Salvini (2010: 93) Sevin (2003: 209) merkezi bir idare altında bulunan toplulukların yaşam tarzında da bir değişikliğin olduğu anlaşılmaktadır (Özfırat, 2011: 24-25). Kale ve Höyük türü yerleşimlerin terk edildiği bu dönemde, bölge giderek ıssızlaşan bir görüntü içindedir. Yüzey araştırmalarından da anlaşıldığı üzere Urartu'nun çökmesiyle meydana gelen otorite boşluğu ve buna bağlı olarak bölgede yaşanan karışık durum yüzünden halk daha korunaklı savunmaya elverişli daha yüksek alanları tercih etmiştir (Kalkan, 2011: 48).

Van Gölü Havzası'nda post Urartu döneminde yerleşim görmüş Norgüh, Yeşilalıç II, Gavurkale, Şekerbulak, Bakırtaş ve Kefir Kalesi gibi daha pekçoğunun olduğu yüzey araştırmaları bölümünde değindiğimiz ulaşımı güç yüksek yerlerdeki bu kaleli yerleşimlerin özensiz duvar örgüleri ve içinde yer alan basit yapılaşmalarla

Urartu anıtsal mimarisinden kolayca ayrılabilir (Özfırat, 2009: 229;Özfırat, 2011: 25). Benzer mimari doku Urartu Krallığı'nın yıkılmasından sonra kazı merkezleri bölümünde değindiğimiz Van Kalesi Höyüğü, Karagündüz Höyüğü ve Çavuştepe Kalesi'nde de görülebilmektedir. Bu yerlerdeki post Urartu/ Med Kroll (1975: 203-221) Sevin (2012: 1-17) tabakalarında yer alan yapılaşmalar düzensiz yapılmış basit planlı yapılardan ibarettir. Bu konuda Çavuştepe Kalesi II. tabakada tespit edilen Yukarı Kale, Aşağı Kale ve Uç Kale mimari öğeleri önemlidir. Yukarı Kale'de atölye ile Aşağı Kale'de küçük konutlar şeklinde olan yapılaşmalar ve Uç Kale Önü alanının kuzeydoğu tarafına düşen apsisli yapı bu döneme ait yapılar arasında gösterilebilir. Uç Kale 'de yer alan apsisli konut, tek veya çift sıra şeklinde irili ufaklı taşlarla örülmüş duvar sistemi Urartu dönemi taş işçiliğinden ayrılmakta ve Urartu sonrası dönem için büyük bir önem arz etmektedir. Aynı durum Van Kalesi Höyüğü (IIa-1) ve Karagündüz (4c) Höyüğü'nün post Urartu/ Med yapı katları için de geçerli görünmektedir. Urartu yapı katları üzerinde yer alan bu tabakalarda Urartu döneminde görülen yüksek kalitedeki mimari anlayış görülmez. Mezarlık olarak karşımıza çıkan bu post Urartu tabakalarına ait höyüklerden Van Kalesi Höyüğü'nde son yıllardaki arkeolojik çalışmalar sayesinde mezarlık dışında kalan mimari öğeler de belirmeye başlamıştır. Höyüğün batı kısmında kerpiç bloklar şeklindeki mimari öğeler bu dönemi temsil etmektedir. Turuncuya yakın tonda kerpiç blokların araları derzlerle kapatılmış ve bu döneme tarihlenmektedir (Konyar, vd., 2013: 360-361; Konyar-Avcı, 2014: 275). Karagündüz Höyüğü'nün sular altında kalma tehlikesi yüzünden mezarlık alanı dışında ayrıntılı bir çalışma yapılamamıştır. Sadece mezarlık ve bunlara ait buluntularla değerlendirilen Karagündüz Höyüğü'nde, Van Kalesi Höyüğü ve Çavuştepe Kalesi'nde olduğu gibi post Urartu/ Med döneminde Urartu dönemi mimarisine rastlanılmamıştır (Sevin, vd., 1998: 571-583; Sevin, 2012: 1-17).

Post-Urartu/Med evresine ait mimarisiyle ilgili Yukarı Fırat Havzası yerleşmelerinden Kaleköy, önemli bulgular sunmaktadır. Post-Urartu evresi burada IIIc tabakası ile temsil edilmektedir (Kalkan, 2011: 56, fig.1). Bu tabakaya ait üzeri kül tabakasıyla kaplı olan yapının duvar örgüsündeki farklılık önemlidir. Söz konusu duvar bir mekanı ikiye bölmüştür ve güneyindeki mekan zemininde *in-situ* durumunda seramik buluntusu sunmaktadır. Genel olarak Geç Demir Çağ içinde

değerlendirilen İmikuşağı'ndaki 5b-a yapı katına ait erken evre olan 5b yapı katındaki 2 odaya yeni bir odanın eklenmesiyle 3 odalı bir yapı katı şeklinde temsil edilmektedir. Odalar dikdörtgene yakın bir plandan oluşmaktadır. Tam ve yarım kerpiçlerle örülen duvar sistemi tek sıra, çift sıra ve çok sıralı olarak yer almaktadır. Köşkerbaba Höyüğü'nde ise post Urartu/ Med dönemi Roma tabakasının altında yer alan III. tabaka ile temsil edilmektedir. Askos formunda bir kap ile monokrom tonda iki çanağa ait ağız parçası post Urartu/ Med dönemi içinde belgelenmektedir. Seramik dışında mimari olarak değerlendirmeye alabileceğimiz bir bulgu yoktur. Geç Demir Çağ malzemesi sunan Kuzeydoğu Anadolu yerleşmeleri olarak değerlendirmeye aldığımız Altıntepe (I-II), Soshöyük, Büyüktepe merkezlerinde post Urartu dönemiyle ilgili mimari veya seramik malzemesiyle karşılaşılmamıştır. Bunun yerine Geç Demir Çağ dönemi buralarda belgelenebilmektedir. Altıntepe I yerleşmesinde Urartu dönemi sonrası Geç Demir Çağ dönemi içinde değerlendirilebilecek çok sütunlu salon olan apadana dikkat çekicidir. İlk örnekleri İran bölgesindeki Med yerleşmelerinde görülebilmektedir. Med orijinli buluntuların çalışmamız kapsamında Doğu Anadolu'nun birçok merkezinde görülebilmesi post Urartu/ Med döneminde kültürel bir bağlantının olduğunu göstermektedir.

İran bölgesinde Hasanlu IIIc yapı katı küçük buluntular ile Urartu IIIb döneminden ayrılan seramik anlayışıyla post Urartu dönemini yansıtmakta, dolayısıyla bu dönemde bir yerleşim görmüştür. Bastam'ın Urartu sonrasına ait bulguları Hallenbau denilen sütunlu salon alanından gelmektedir. Buradaki post Urartu/ Med seviyesine ait çanak çömlekler başta Doğu Anadolu Bölgesi'nin Van Gölü Havzası içinde yer alan post Urartu/ Med tabakaları ile İran bölgesindeki Nuşican, Godin Tepe, Baba Can Tepe, Özbaki Tepe gibi Medyan tabakaları ve Transkafkasya bölgesinin Karmir Blur ve Nor Armavir gibi yerlerdeki post Urartu/ Med tabakaların buluntularıyla uyum içindedir. Genel olarak mimari ve seramik açıdan değerlendirildiğinde Urartu'dan sonra ortaya çıkan post Urartu/ Med dönemi Doğu Anadolu'da Van Gölü Havzası başta olmak üzere paralel bulgular çerçevesinde, kültür çevresinde yer alan İran bölgesi ve Transkafkasya bölgesinde Akhaimenid dönemine kadar varlık göstermiştir.

Van Gölü Havzası'ndaki Post-Urartu/ Med dönemi merkezlerinde mimari dışında seramiklere baktığımızda Urartu seramiklerinden daha aşağıda bir kalitede

seramikle karşılaşmaktayız. Bu dönemde Urartu etkili seramik sürsede yatay kulplu vazo, çift kulplu vazo, düz dipli çanaklar, dik emzikli çömlekler gibi yeni formlar ortaya çıkmıştır. Post Urartu/ Med döneminde seramikler dışında kolye, küpe , küçük ağırşaklar gibi buluntular da bu dönem için tarihlemeye önemli bir faktör olarak durmaktadır. Seramikte beliren yeni formlar İran bölgesinde boy gösteren Medler'e ait tabakadaki seramiklerle benzerlikler göstermektedir. Sonuç olarak yüzey araştırmalarıyla da desteklenen Van Gölü Havzası'nda Van Kalesi Höyüğü(IIa-1), Çavuştepe (IIa) ve Karagündüz (IVc) tabakalarındaki seramikler ile kültür çevresi bölümünde değerlendirmeye aldığımız merkezlerdeki buluntulara bakarak Doğu Anadolu'da bu dönemde bu bulgulara dayanarak bir Med geleneğinin yaşandığı açıktır. Doğu Anadolu'da post Urartu/ Med kültürüne ait seramik çeşitliliği, başta Kuzey-Güneybatı İran yerleşimleri ile Transkafkasya yerleşimlerindeki bu dönemle paralel tabakalarda izlenebilmektedir. Benzer şekilde kültür çevresi başlığı altında değindiğimiz Elazığ-Malatya Havzası'ndaki Kaleköy, İmikuşağı ve Köşkerbaba merkezleri ile Kuzeydoğu Anadolu yerleşmeleri olan Altıntepe, Soshöyük, Büyüktepe'deki bulgulara baktığımızda konumuz paralelinde bulgular sunabilmekte ve post Urartu/ Med döneminin Doğu Anadolu'da Van Gölü Havzası dışında da kültürel bir etki yaratmış olduğunu söyleyebilmekteyiz. Buna göre bu dönemde Ön Asya'yı etkisi altına Medler ve Akhaimenidler'le devam eden yeni bir siyasal süreç Doğu Anadolu başta olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde yeni kültürel etkileri de bereberinde getirmiş bulunmaktadır.

Değerlendirmeye aldığımız Yukarı Dicle havzasında yürütülen son dönem kazılarda başta Üçtepe olmak üzere Giricano, Salat Tepe, Hirbemerdon, Kavuşan ve Ziyaret Tepe yerleri konumuz paralelinde karşılaştırılabilir malzemeler sunmaktadır. Bunun yanında Şırnak Güçlükonak ilçesinde yürütülen Kumru Tarlası ve Kilokki Tarlası yerlerine ait Demir Çağ tabaka buluntuları Doğu Anadolu Bölgesi benzer özellikler göstermektedir (Ökse vd., 2014: 9-307).

SONUÇ

Van Gölü Havzası ve çevresinde başta Van (Tuşpa) olmak üzere merkezi bir otorite kurmuş olan Urartu (*Biainili*)'lar hakkında, elde edilen stratigrafik verilere rağmen kültürel bir terminolojik düzenin oluşturulması hayli güç görünmektedir. Bilindiği üzere Urartu adlandırması daha çok Asur'luların bu bölge için kullandıkları coğrafik bir terim olarak geçmektedir. Urartu hakimiyetinin sona ermesinden sonra başta Van Gölü havzası olmak üzere Doğu Anadolu bölgesinin birçok yerinde mimari ve seramikte yeni kültürel öğeler ortaya çıkmıştır. Benzer durum Urartu'nun doğu sınırları içerisinde yer alan İran, Azerbaycan ve Ermenistan'daki Pre-Akhamenid yerleşimlerinde de görülebilmektedir. Van havzasında yer alan kazı merkezlerinden Van Kalesi Höyüğü (IIa-1), Çavuştepe (IIa) ve Karagündüz Höyüğü'nde (IVc) Urartu sonrasını aydınatabilecek tabakalara rastlanılmıştır. Bunun dışında son yıllarda bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları da bunu desteklemektedir.

Urartu döneminin anıtsal mimarisinin aksine post Urartu dönemi mimarisi zayıf tabakalarda geçici yapılanmalar şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Seramik olarak da Urartu'dan benzer formlar olmasına karşın önceki dönemden bütün yönleriyle ayrılacak yeni formlar ortaya çıkmıştır. Bu yeni formlar hem renk hem biçim olarak çeşitlilik göstermektedir. Doğu Anadolu'daki bu örnekler Bastam, Nuşi Can, Godin Tepe, Nor Armavir gibi Urartu'nun doğu sınırlarındaki post Urartu/ Med tabakalarındakiyle paralellikler gösterir.

Geç Demir Çağ , Urartu sonrası dönem (MÖ 645/625-550) ve Pers-Akhamenid hakimiyeti dönemi (MÖ 550-330) olarak iki aşamaya ayrılmaktadır. Urartu ve Akhamenid dönem arasına sığdırılabilecek post Urartu/ Med (MÖ 600-550) kültürel kalıntılar sınırlı olmakla birlikte dağınık şekilde Urartu'nun hüküm sürdüğü neredeyse bütün merkezlerde varlığını kanıtlayabilmektedir. Post-Urartu kültürü, Urartu'nun yıkılmasının ardından birçok merkezde karakteristik olarak varlığını mimari ve seramikte gösterebilmekte ve İran bölgesinde birçok merkezde karşımıza çıkan Med kültürüyle de ortak özellikler taşımaktadır. Bununla birlikte arkeolojik bakımdan yapılan değerlendirmelerde, post Urartu/Med dönemi özellikleri taşıdığı fikrini uyandıran tabakalarla ilgili buluntular bu zamanda kültürel bakımdan bir

tarafından kimi Urartu özelliklerinin azalarak da olsa süreklilik gösterdiği, öbür taraftan bir değişim sürecinin içine girildiğini işaret etmektedir.

Urartu Devleti'nin yıkılmasından sonraki devirde Doğu Anadolu'nun kültürü bir değişime uğramış olup Urartu mimari ve seramiği süreç içinde ortadan kalkmıştır. Tarihi süreç olarak Med hakimiyetindeki dönem ile çakışan Geç Demir Çağ'ın erken döneminde Urartu'nun özellikle seramikteki etkilerinin devam ettiği görülebilmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi bu dönem, Urartu'nun son bulmasıyla Urartu ile Geç Demir Çağı boya bezemeli çanak çömlekleri (*Triangle Ware*) arasına yerleştirilebilecek bir post Urartu/Med dönemi ile ilgili görünmektedir. Bu döneme ilişkin Van Gölü Havzası'nda yer alan kazısı yapılmış Van Kalesi Höyüğü, Çavuştepe ve Karagündüz Höyüğü bu konuda aydınlatıcı bilgilere sahip önemli buluntular sunmaktadır. Bunlardan Post Urartu/ Med dönemini yansıtan kalıntılar Çavuştepe'de (IIa Yapı katı) Aşağı Kale, Yukarı Kale ve Uç Kale önü alanlarında kanıtlayıcı nitelikte kültürel öğeler barındırmaktadır. İzleri bu alanlarda Urartu yapı katları üzerinde geçici gibi görünen derme çatma mimarisi ve yukarıda değinilen alanlara yayılmış çok sayıda birbirinden farklı, Urartu dönemi seramikleriyle tamamen ayrılabilmiş yeni tip seramiklerle karşılaşmak mümkündür. Benzer durum Van Kalesi Höyüğü (IIa-1 Yapı katı)'ndeki tespit edilen bir nekropol alanı için de geçerli görünmektedir. Urartu dönemi geleneksel özellikler burada da değişim göstermektedir. Mimari ve seramik dışında özellikle ölü gömme geleneğindeki farklılıklar Urartu dönemi geleneğiyle tamamen ayrı bir kategoridedir. Karagündüz Höyüğü (4c Yapı katı), bu konuda Van Kalesi Höyüğü'ndeki post Urartu/Med dönemi yapı katıyla paralel görünmektedir. Karagündüz Höyüğü'ndeki mezarlık alanındaki arkeolojik araştırmalarda ölü gömme geleneğindeki benzerlik önemlidir. Ayrıca yüzey araştırmalarından gelen sonuçlara göre de Urartu'da pek alışık olunmayan yeni kültürel öğeleri tanımlamak mümkündür. Değinildiği üzere çanak çömlek açısından da Urartu sonrasında beliren yeni formlar daha doğuda yer alan Med yerleşimlerindeki çanak çömleklerle bağlantılı görünmektedir.

Yukarı Fırat havzası'nda yer alan İmikuşağı, Köşkerbaba ve Kaleköy ile Kuzeydoğu Anadolu kuşağı içinde bulunan Altıntepe (I-II), Söshöyük ve Büyüktepe merkezleri Geç Demir Çağ'a uzanan tabakalaşmalarıyla bölgede kültürel olarak bir uyum içindedir. Mimari ve seramik olarak Demir Çağ'larının çok iyi takip

edilebildiği bu yerlerdeki bulgular sayesinde bu bölgedeki Geç Demir Çağ'ı hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz.

Yukarı Dicle Havzası'nda uzun bir dönem siyasi-ekonomik temelli bir Asur etkisi söz konusudur. Periyodik olarak Urartu Krallığı ile çakışan Asur Krallığı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun coğrafi zenginliklerinden faydalanmak için dönem dönem egemenlik kurmaya çalıştığı bilinmektedir. Bu egemenlikleri sırasında geçici veya sınır kabul edilecek yerlere ekonomik temelli zorunlu göçler yaptırılmıştır. Yukarı Dicle Havzası'nda Ziyaret Tepe, Üçtepe gibi yerlerde yapılan arkeolojik kazılar bunları kanıtlar niteliktedir. Asurlular'ın her yıl bu bölgelerden belirli miktarlarda tahıl sefkettikleri Asur yazılı kayıtlarından anlaşılmaktadır. Yukarı Dicle Havzası'nda Ilisu Barajı kurtarma kazılarında tespit edilen yerleşimlerin kazı yapılan bazı alanlarında Geç Demir Çağ'la ilişkili yapı katlarından Kumru Tarlası (Zeviya Tivilke) ve Kilokki Tarlası (Kilokki Rabiseki) höyüklerinde Asurlular'ın bölgedeki tarım politikalarından yola çıkarak tarımcı veya mevsimsel yerleşimciler olduğu ileri sürülmüştür. Her ne kadar paralel görüşler olsa da bölgenin tarım yapmaya çok elverişli olmayan dağlık coğrafik yapısı en azından tarımcı olduklarını destekler nitelikte değildir. Bu yerlerde antropolojik veriler ışığında, her bir höyük hanesine 5-6 kişinin var olduğu yönündedir. Bu da Kilokki Rabiseki gibi 8 hanelik bir yerleşim için ortalama 50 kişinin var olabileceğini düşündürmektedir. Benzer demografik doku farklı merkezlerdeki höyüklerde bilinmektedir. Bu orandaki nüfus dağılımı Yukarı Dicle Havzası'ndaki Asur dönemi tarımcı yerleşimcilerin oranı ile karşılaştırıldığında düşük olduğu görünmektedir. Bu durum buradaki yaşamın iklimsel özelliklere göre biçimlenebileceği ve buna bağlı olarak bu yerleşimlerin sürekli olmamakla birlikte dönem dönem kullanıldığı akıllara gelmektedir. Ayrıca anıtsal nitelikteki Asur ya da Urartu dönemi mimari anlayış buralarda görülmez. Daha çok Urartu'nun çöküşünden sonra, ortaya çıkan post Urartu mimarisinde olduğu gibi özensiz derme çatma görünümlüdür.

KAYNAKÇA

- Algaze, G.- Breuninger, R.- Lightfoot, C.- Rosenberg, M. (1991).“The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons”. *Anatolica*, 17, 175-239.
- Bakır, T. (2007).“Kale Köy (Elazığ) Kazıları Demir Çağ Buluntuları”. *Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları*, İstanbul, 1-8.
- Bakır, T.-Çilingiroğlu, A. (1980). “Kaleköy Kazıları”. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, 65-67.
- Balkan, K. (1964).“Patnos’da Keşfedilen Urartu Tapınağı ve Urartu Sarayı”. *Atatürk Konferansları*, 1, 235- 243.
- Barnett, D.-Gökçe, N. (1953).“The Find of Urartian Bronzes at Altın-tepe, Near Erzincan”. *Anatolian Studies*, 3, 121-129.
- Barnett, R. D.-Watson, W. (1952).“Excavations in Armenia”. *Iraq*, 14(2), 132-147.
- Başaran, S. (1989).“Çavuştepe Madencilik Atölyesi”. *Festschrift für Jale İnan - Jale İnan Armağanı*, 443-448.
- Bernbeck, R. (2019).” ‘Squatting’ in the Iron Age: an Example of Third Space in Archaeology”. *Journal for Ancient Studies*, 8, 1-20.
- Bilgi, Ö. (1980).“Köşkerbaba (Göçkerbaba) Höyük 1979 Yılı Kazıları Sonuçları”. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, 113-119.
- Bilgi, Ö. (1984).“1983 Dönemi Malatya-Köşkerbaba Höyük Kurtarma Kazıları”. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4, 49-54.
- Burney, C. A. (1957). “Urartian Fortresses and Towns in the Van Region”. *Anatolian Studies*, 7, 37-53.
- Burney, C. A. (1958).”Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age”. *Anatolian Studies*, 8, 157-209.
- Burney, C. A.-Lawson, G. R. J. (1960).“Measured Plans of Urartian Fortresses”. *Anatolian Studies*, 10, 177-196.
- Ceylan, N.-Jalalı, L. (2018).”Kuzeybatı İran’da Yer Alan Haftavan Yerleşmesine Bir Bakış”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 674-688.
- Curtis, J. (1984).“Nush-i Jan III. The Small Finds”. *The British Enstitute of Persian Studies*, London, 22.
- Çavuşoğlu, R.-Gökçe, B.-Uslu, E. (2015).“Van/Çavuştepe Kalesi’nde Arkeolojik Kazılar: 2014 Yılı”. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, Erzurum, 357-378.
- Çıvgın, İ. (2016).“Batı İran’da Tarım ve Hayvancılığın Başlangıcı: İklim, Doğal Kaynaklar ve Kültürel Temas (MÖ. 10000-7000)”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 767-792.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarih ve Sanatı*. İzmir.
- Danti, D. M, (2013).“The Late Bronze and Early Iron Age In Northwestern Iran”. *Ancient Iran* (ed. D.T. Potts), 332.
- Diakov, V.-Kovalev, S. (2014). *İlk Çağ Tarihi 1*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Dyson, R. H. (1958). “İran, 1957. Iron Age Hasanlu”. *UMB*, 22(2), 25-32.
- Dyson, R. H. (1959). “Digging in Iran: Hasanlu, 1958”. *Expedition*, 1(3), 4-17.
- Dyson, R. H. (1960). “Hasanlu and Early Iran”. *Archaeology*, 13, 118-129.
- Dyson, R. H. (1963). “Hasanlu Discoveries, 1962”. *Archaeology*, 16, 31-33.
- Dyson, R. H. (1965). “Problems of Protohistoric Iran as seen from Hasanlu”. *Journal of Near Eastern Studies*, 24, 193-217.

- Dyson, R. H. (1968). "Hasanlu et les Vallees de Solduz et Ushu, Douze Annees D'Exploration". *Archeologie Vivante*, 1(1), 83-90.
- Dyson, R. H.-Pigott, V. C. (1975). "Hasanlu". *Iran*, 13, 182-185.
- Dyson, R. H. (1989). "The Iron Age Architecture at Hasanlu: an Essay". *Expedition: The magazine of the University of Pennsylvania*, 31(2), 107-127.
- Dyson, R.H., (1999). "The Achaemenid painted pottery of Hasanlu IIIA". *Anatolian Studies*, 49, 101-110.
- Emre, K. (1969). "Altintepe'de Urartu Seramiği-The Urartian Pottery from Altintepe". *Belleten*, 33, 291-301.
- Erzen, A. (1962). "Untersuchungen in der urartäischen Stadt Toprakkale bei Van in den Jahren 1959-1961". *Archäologischer Anzeiger*, 383-414.
- Erzen, A. (1965). "Van Bölgesi Kazıları". *Belleten*, 115, 554-555.
- Erzen, A. (1978). "Çavuştepe I: M.Ö.7-6. Yüzyıl Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü". *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara, 60.
- Erzen, A. (1978). "Van Bölgesinde Yeni Urartu Araştırmaları (1974'ten 1976' ya kadar)". *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, 8, 151-160.
- Erzen, A. (1982). "Çavuştepe Kazısı Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4, 156-157.
- Erzen, A. (1985). "1985 Yılı Çavuştepe Kazısı Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 8, 305-327
- Erzen, A. (1986). "1985 Yılı Çavuştepe Kazısı Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 8(1), 305-327.
- French, D. (1980). "Tille Kazısı 1979". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, 19-21.
- French, D. (1990). "Tille Höyük 1989". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 12(1), 311-323.
- French, D. H. (1991). "Tille 1990". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 13(1), 337-352.
- Goff, C. (1969). "Excavations at BaBa Jan, 1967: Second Preliminary Report". *Iran*, 7, 115-130
- Goff, C. (1978). "Excavations at Baba Jan: The Pottery and Metal from Levels III and II". *Iran*, 16, 29-65.
- Goff, C. (1985). "Excavations at Baba Jan: The Architecture and Pottery of Level I". *Iran*, 23, 1-22.
- Gopnik, H. (2000). *The Ceramics of Godin II: Ceramic Variability in The Archaeological Record*. Ph.D. Dissertation, Department of Near and Middle Eastern Civilizations (Doktora Tezi), Toronto.
- Gopnik, H. (2011). "The Median Citadel of Godin Period II. On the High Road, The History of Godin Tepe, Iran". *Royal Ontario Museum Press*, Toronto, 285-369.
- Guyard, M. S. (1880). "Les inscriptions de Van". *Journal Asiatique*, 15(7), 540-543.
- Helwing, B.-Fehmi, H. (2005). "İran'da Demir Çağı". *ArkeoAtlas Dergisi*, 4, 134-143.
- Herodotos, (2017). *Historiai* (Çev. Müntekim Ökmen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Huff, D. (2005). "From Median to Achaemenian Palace Architecture". *Iranica Antiqua*, 40, 371-395.
- Kafadarjan, K. (1975). *Architektura Goroda Argistichinili*. Erevan.
- Kalkan, H. (2008). *M.Ö. 6-4. Yüzyıllarda Doğu Anadolu: Arkeolojik Veriler Işığında Tarihsel Ve Kültürel Değerlendirme*. (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi). İzmir.

- Kalkan, H. (2011). "Doğu Anadolu'da Geç Demir Çağ: Sorunlar Ve Gözlemler". *Olba*, 19, Mersin, 47-56.
- Kalkan, H. (2015). "Doğu Anadolu'da bir Post Urartu Formu: Tankard". *Scripta. Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar, Veli Sevin'e Armağan*, 111-114.
- Karaosmanoğlu, M., Özkan, H., Öztürk, N., Can, B., Korucu, H. (2004). "Altıntepe Kazısı 2003". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 26(1), 127-138.
- Karaosmanoğlu, O. (2006). "Yeni Bulgular Işığında Altıntepe Urartu Tapınağı". *Türk Tarih Kongresi Yayınları*, 15(1), 209-220.
- Karaosmanoğlu, M. (2008). "Altıntepe Kazısı İkinci Dönem Kazıları". *Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Kazıları*, 69-83.
- Karaosmanoğlu, O.-Yılmaz, M. A. (2013). "Altıntepe Kalesinden Günümüze Yansımalar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(25), 275-282.
- Karaosmanoğlu, M.-Korucu, H.-Yılmaz, M. A. (2014). "Altıntepe Urartu Kalesi 2013 Yılı Kazı Ve Onarım Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36(1), 137-152.
- Karaosmanoğlu, M.-Yılmaz, M. A. (2015). "Yeni Veriler Işığında Altıntepe Tapınak Kompleksi". *International Symposium On East Anatolia-South Caucasus Cultures Proceedings*, 2, 60-68.
- Karaosmanoğlu, M.-Yılmaz, M. A. (2017). "Altıntepe Urartu Kalesi 2016 Yılı Kazı Ve Onarım Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 39(1), 387-394.
- Kleiss, W. (1980). "Bastam, an Urartian Citadel Complex of the Seventh Century B.C". *American Journal of Archaeology*, 84(3), 299-304.
- Kleiss, W. (1988). "Bastam II , Ausgrabungen in den urartaischen Anlagen 1977-1978". *Teheraner Forschungen*, 5, Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- Knauss, F. (2006). "Ancient Persia and The Caucasus". *Iranica Antiqua*, 41, 80-118.
- Konyar, E. (2011). "Van-Tuşpa Aşağı Yerleşmesi Van Kalesi Höyüğü Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 33(3), 409-428.
- Konyar, E.-Ayman, İ.-Avcı, C.-Yiğitpaşa, D.-Genç, B.-Akgün, R. G. (2012). "Excavations at the Mound of Van Fortress - 2011". *Colloquium Anatolicum*, 11, 219-245.
- Konyar, E.-Ayman, İ.-Avcı, C.-Yiğitpaşa D.-Genç, B.-Akgün, R.G. (2012). "Van Kalesi Höyüğü 2011 Yılı Çalışmaları. Van-Tuşpa Aşağı Yerleşmesi, Van Kalesi Höyüğü Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 34(2), 127-136
- Konyar, E.- Avcı, C.- Genç, B.- Akgün, R.G.- Tan, A. (2013). "Eski Van Şehri, Kalesi ve Höyüğü kazıları 2012 yılı Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 35(2), 360-361.
- Konyar, E.-Avcı, C. (2014). "Eski Van Şehri Kalesi ve Höyüğü Kazıları 2013 Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36(2), 266-275.
- Konyar, E.- Avcı, C.- Paşayığit, D.-Tan, A.-Tümer, H., (2014). "Eski Van Şehri, Kalesi ve Höyüğü 2014 yılı Kazı Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 37(2), 573-590.
- Konyar, E.- Genç B.- Konyar, H.B.-Tan, A.-Avcı, C. (2018). "Excavations at the Old City, Fortress, and Mound of Van: Work in 2017". *Anatolia Antiqua*, 26, 143-153.
- Köroğlu, K. (2010). "Urartu: Krallık ve Aşiretler". *Urartu, Doğuda Değişim*, 10-48.

- Köroğlu, K. (2010). "The Kingdom of Urartu and Native Cultures". *Ancient Near Eastern Studies*, 39(7), 160.
- Kroll, S. (1975). "Eine Schlüssel der Triangle Ware aus Azarbaidshan". *AMI*, 8, 71-74.
- Kroll, S. (1976). "Keramik Urartaischer Festungen in Iran". *Archaeologische Mitteilungen aus Iran, Ergänzungsband* 2, 1-184.
- Kroll, S. (1979). "Meder in Bastam, Bastam I: Ausgrabungen in den urartaischen Anlagen 1972-1975". *Teheraner Forschungen*, (Ed. W. Kleiss), Berlin. 5, 229-234.
- Kroll, S. (2003). "Medes and Persians in Transcaucasia: archaeological horizons in north-western Iran and Transcaucasia". *History of the Ancient Near East*, 281-287.
- Kroll, S. (2010). "Urartu and Hasanlu". *Armenian Journal of Near Eastern Studies*, 5, 21-45.
- Kroll, S. (2011). "İran'daki Urartu Şehirleri". *Urartu, Doğu'da Değişim. Yapı Kredi Yayınları*, 150-169.
- Kroll, S. (2013). "Notes On The Post-Urartian Horizon At Bastam". *Tarhan Armağanı, M. Taner Tarhan'a Sunulan Makaleler*, 247-255.
- Kroll, S. (2014). "Notes On The Post-Urartian(Median) Horizon in Nw-Iran and Armenia". *Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar Veli Sevin'e Armağan SCRIPTA*, 203-205.
- Kroll, S. (2015). "Archaeology between Urartu and the Achaemenids". *Uluslararası Doğu Anadolu-Güney Kafkasya kültürleri sempozyumu*, 110-117.
- Ksenophon, (2007). *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*. (Çev. Oğuz Yarılaş), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Ksenophon, (2007) *Kyrou Paideia (Kyros'un Eğitimi)*, (Çev. Furkan Akderin), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Layard, A. H. (1853). *Discoveries in the Ruins of Niniveh und Babylon/ Nebst Beschreibung Seiner Reisen in Armenien, Kurdistan und der Wüste*. Leipzig.
- Lehmann, C. F. (1926). *Armenian Einst und Jetzt*. 2(1), Berlin-Leipzig.
- Lehmann, C. F. -Haupt, (1907). "Materialien zur alteren Geschichte XV Armeniens und Mesopotamiens. Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen". *Phil.-Hist. Klasse, NF* 9(3), Berlin.
- Levine, L. D. (1987). "The Iron Age". *The Archaeology of Western Iran: Settlement and Society from Prehistory to the Islamic Conquest. Smithsonian Series in Archaeological Inquiry*, 1, 229-250.
- Madjidzadeh, Y. (2001). "Les fouilles D'Ozbaki (Iran). Campagnes 1998-2000". *Paleorient*, 27(1), 141-145.
- Marr, N. J.- Orbeli, I. A. (1922). *Archeologičeskaja ekspedicija 1916 goda v Van*. St. Petersburg.
- Martirosjan, A. A. (1961). *Gorod –Teisebaini*. Erevan.
- Martirosjan, A. A. (1974). *Argistichinili*. Erevan.
- Mellink, M. (1962). "Archaeology in Asia Minor-Altıntepe". *AJA*, 69, 79.
- Muscarella, O.W. (1973). "Excavations at Agrab Tepe, Iran". *Associate Curator of Ancient Near Eastern Art, The Metropolitan Museum of Art*, 8, 47-76.
- Muscarella, O. W. (1974). "The Iron Age at Dinkha Tepe, 1966". *MMAJ*, 9, 79.

- Oganesjan, K. L. (1961). "Arin-Berd I. Architektura Èrebuni: Po materialam raskopok 1950-1959". *Archeologičeskie Raskopki v Armenii*, Erevan.
- Osten, H. H. von der (1952). "Die urartaische Töpferei aus Van und Die Möglichkeiten ihrer Einordnung in die anatolische Keramik I". *Orientalia*, 21, 307-328.
- Osten, H. H. von der (1953) "Die urartaische Töpferei aus Van und die Möglichkeit ihrer Eindordnung in die anatolische Kermamik II". *Orientalia*, 22, 329-354.
- Ökse, A.T.-Görmüş, A.-Bilici, M.A. (2008). "İlisu Barajı-Salat Tepe 2007 Yılı Kazısı". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30(1), 19-32.
- Ökse, A.T.-Atay, E.-Eroğlu, M.-Tan, Y. (2009). "İlisu Barajı İnşaat Sahasına Rastlayan Dicle Vadisinin Tunç Ve Demir Çağları'ndaki Yerleşim Sistemleri Ve Kültür Tarihi". *TUBA-AR*, 12, 27-45.
- Ökse, A.T.-Erdoğan, N.-Görmüş, A.-Atay, E. (2014). "İlisu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Projesi I: Demir Çağı". Mardin, *Mardin Müzesi Müdürlüğü*, 9-307.
- Özfırat, A., Marro, C., (2004). "2002 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması". *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 21(1), 15-32.
- Özfırat, A.-Marro, C. (2005). "Pre-Classical Survey in Eastern Turkey. Third Preliminary Report: Doğubeyazıt and the Eastern Shore of Lake Van". *Anatolia Antiqua: Eski Anadolu*, 13, 319-356.
- Özfırat, A. (2005). "Üçtepe: Bir Assur Eyalet Merkezi". *Arkeo Atlas Dergisi*, 4, 54-55.
- Özfırat, A. (2006). "Van, Ağrı Ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2005". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 24(1), 148-149.
- Özfırat, A.-Marro, C. (2007). "2004 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması". *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 7, 1-20.
- Özfırat, A. (2007). "Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2006". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 25(1), 197-220.
- Özfırat, A. (2008). "Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2007". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 26(1), 345-366.
- Özfırat, A. (2009). "Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2008". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 27(2), 223-238.
- Özfırat, A. (2011a). "Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2010". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 29(1), 155-171.
- Özfırat, A. (2011b). "Van Gölü Kıyılarında Yeni Bulgular: Son Urartular". *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 21, 24-25.
- Özgüç, T. (1961). "Altın-tepe Kazıları". *Belleten*, 25(98), 254-267.
- Özgüç, T. (1963). "The Urartian Architecture on the Summit of Altın-tepe". *Anatolia*, 7, 45-49.
- Özgüç, T. (1966). *Altın-tepe I: Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özgüç, T. (1969). "Urartu and Altın-tepe" *Archaeology* 22(4), 256- 263.
- Özgüç, T. (1969). *Altın-tepe II. Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler: Tombs, Storehouse and Ivories*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Parker, G. (2008). "The Making of Roman India". *Cambridge University Press*, 1-355.
- Piotrovskij, B. B. (1950). *Karmir-Blur I. Archeologičeskie Raskopki v Armenii*. Erevan.

- Piotrovskij, B.B. (1952). *Karmir-Blur II*. Archeologičeskie Raskopki v Armenii Erevan.
- Piotrovskij, B.B. (1955). *Karmir-Blur III*. Archeologičeskie Raskopki v Armenii. Erevan.
- Sagona, A.-Pemperton, E.-Mcphee, I. (1991). "Excavations at Büyüktepe Höyük, 1990: First Preliminary Report". *Anatolian Studies*, 41, 145-158.
- Sagona, A.-Pemperton, E.-Mcphee, I. (1993). "Büyüktepe Höyük, 1992". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 15(1), 229-234.
- Sagona, A.-Sagona, C. (1995). "Excavations at Sos Höyük 1994, First Preliminary Report". *Anatolian Studies*, 45, 193-218.
- Sagona, A.-Sagona, C. (2003). "The Upper Levels At Sos Hoyuk, Erzurum: A Reinterpretation Of The 1987 Campaign". *Anatolia Antiqua*, 11, 101-109.
- Salvini, M. (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 7-277.
- Salvini, M. (2010). "Urartu Tarihine Genel Bir Bakış". *Urartu, Doğuda Değişim*, 72-98.
- Schulz, F.E. (1828). "Notice sur le voyage litteraire de M.Schulz en Orient et sur les decouvertes qu'il a faites recemment dans les ruines de la ville de Semiramis en Armenie; par M.Saint-Martin". *Journal Asiatique*, 2, 160-188.
- Sevin, V.-Belli, Oktay. (1976). "Yeşilalıc Urartu Kutsal Alanı ve Kalesi". *Anadolu Araştırmaları*, IV-V, 367-379.
- Sevin, V. (1982). "İmikuşağı Kazıları, 1981". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4, 121-130.
- Sevin, V. (1985). "Van Bölgesi Yüzey Araştırması, 1984". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3, 287-296.
- Sevin, V.-Derin, Z., (1986). "İmikuşağı Kazıları, 1985". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 8(1), 181-204.
- Sevin, V. (1987). "İmikuşağı Kazıları, 1986". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 9(1), 299-333.
- Sevin, V. (1989). "1988 Yılı Diyarbakır/Üçtepe Kazısı". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, 103-123.
- Sevin, V.-Kavaklı, E. (1994). "Karagündüz Höyüğü Ve Nekropolü 1994 Yılı Kurtarma Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 17(1), 337-349.
- Sevin, V.-Kavaklı, E. (1995). "Karagündüz Höyüğü ve Nekropolü 1994 Yılı Kurtarma Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 17(1), 337-361.
- Sevin, V. (1995). *İmikuşağı I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 47, 1-151.
- Sevin, V., Kavaklı, E. (1996). "Van/ Karagündüz Erken Demir Çağı Nekropolü". *Belleten*, 60(227), 1-35.
- Sevin, V., Özfırat A., Kavaklı, E. (1998). "Karagündüz Höyüğü ve Nekropolü 1995-1996 Yılı Kurtarma Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 19(1), 571-583.
- Sevin, V. (1998). "Van/ Karagündüz Kazılarının Işığında Doğu Anadolu'da Geç Demir Çağ Çanak Çömleği". *Karatepe'deki Işık, Halet Çambel'e sunulan yazılar*, 715-726.
- Sevin, V. (1999). "The Origins of The Urartians in the Light of the Van/Karagündüz Excavations". *Anatolian Studies*, 49, 475-477.
- Sevin, V., Özfırat A., Kavaklı, E. (1999). "Karagündüz Höyüğü 1998 Yılı Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 21(1), 409-415.
- Sevin, V. Özfırat A., Kavaklı, E. (2000). "Van Karagündüz Höyüğü Kazıları 1997 Yılı Çalışmaları". *Belleten*, 63(238), 847-882.

- Sevin, V. (2002). "Late Iron Age Pottery of The Van Region Eastern Anatolia: In The Light of The Karagündüz Excavations". *Festschrift für Manfred Korfmann-Mauer Schau Band*, 1, 475-482.
- Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul, Der Yayınları, 1-303.
- Sevin, V. (2012). "Van Bölgesinde Post-Urartu Donemi: Yıkıntılar Üzerinde Yeni Bir Yaşam". *Belleken*, 76(276), 351-368.
- Strabon, (2012). *Geographika*. (Çev. Adnan Pekman). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Stronach, D. (1969). "Excavations at Tepe Nush-i Jan, 1967". *Iran*, 7, 1-20.
- Stronach, D. (1974). "Achaemenid Village I at Susa and the Persian Migration to Fars". *Iraq*, 36(1/2), 239-248.
- Stronach, D.-Stronach, R.-Roaf, M.-Bökönyi, S. (1978). "Excavations at Tepe Nush-i Jan". *British Institute of Persian Studies, Iran*, 16, 1-28.
- Stronach, D. (1985). "Tepe Nush-i Jan: The Median Settlement". *CAHI*, 2, 832-837.
- Stronach, D. (2003). "Independent Media: Archaeological Notes From The Homeland Continuity Of Empire Assyria, Media, Persia". (yay. haz. G.B. Lanfranchi-M. Roaf- R.Rollinger). *History Of The Ancient Near East/Monographs*, V, 233-248.
- Stronach, D.-Ter-Martirosov, F.- Ayvazian, A.- Collins, W.- Demos, C.-Ghanimati, S. (2009). "Erebuni 2007". *Iranica Antiqua*, 44, 181-206.
- Stronach, R. (1978). "Median Pottery from the Fallen Floor in the Fort". *Iran*, 16, 11-24.
- Stronach, R. (1987). "Archaeology II Median and Achaemenid". *Encyclopedia Iranica*, 2, 288-296.
- Summer, G. D. (1993). "Archaeological Evidence for the Achaemenid Period in Eastern Turkey". *Anatolian Studies*, 43, 85-108.
- Summers, G. D. (1989). "1988 Tille Höyük Kazısı". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 11(1), 305-316.
- Swiny, S. (1975). "Survey in North-West Iran, 1971". *East and West*, 25(1/2), 77-96.
- Tarhan, M. T.-Sevin, V. (1976). "Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları I: Askeri ve Sivil Mimariye ait Yeni Gözlemler". *Anadolu Araştırmaları*, IV-V, 273-345.
- Tarhan, M. T. (1984). "Van Kalesi'nin ve Eski Van Şehrini Tarihi-Milli Park Projesi Üzerinde Ön Çalışmalar". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 179-203.
- Tarhan, M. T. (1985). "Van Kalesi'nin ve Eski Van Şehri'nin Tarihi-Milli Park Projesi Üzerinde Ön Çalışmalar (I): Anıt Yapılar". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3, 297-355.
- Tarhan, M.T.-Sevin, V. (1991). "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları, 1991". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 14(1), 409-410.
- Tarhan, M.T.-Sevin V. (1991). "Van Kalesi Ve Eski Van Şehri Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 12(2), 429-456.
- Tarhan, M.T.-Sevin, V. (1993). "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları. 1990 Yılı Çalışmaları". *Belleken*, 57(220), 843-861.
- Tarhan, M.T. (1994). "Recent Research at the Urartian Capital Tushpa". *Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University*, Tel- Aviv, 21, 22-57.
- Uzunoğlu, E.-Seeher, A.B. (1993). *Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadınının 9000 Yılı* (Ed. G. Renda). T.C. Kültür Bakanlığı, 11-115.

- Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi: Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*. İstanbul, Homer Kitabevi, 11-434.
- Yakar, J. (2010). "Etnoarkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu'nun Urartu Döneminde Sosyo-Ekonomik Yapısı". *Urartu, Doğuda Değişim*, 124-142.
- Young, T. C. (1965). "A Comparative Ceramic Chronology for Western Iran, 1500-500 B.C.". *Iran*, 3, 53-85.
- Young, T. C (1969). "Excavations at Godin Tepe: First Progress Report". *Royal Ontario Museum Art and Archaeology Occasional Paper*, 17, 1-145.
- Zardarian, M. H.- Akopian, H. P. (1994). "Archaeological Excavations Of Ancient Monuments İn Armenia 1985-1990". *Ancient Civilizations From Scythia To Siberia*, 1, 161-193.
- Zimansky, P. (2010). "Unutulan ve Tekrar Hayata Dönen Bir Krallık: Urartu Çalışmaları ve Literatürü". *Urartu, Doğuda Değişim*, İstanbul. 54-68.

İnternet Kaynakları

- <http://www.iranicaonline.org/articles/baba-jan-tepe> . (Erişim Tarihi: 04.09.2019)
- <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/doga-cografya/van-golu-havzasi-derin-dogu.html> . 22.08.2019
- <https://van.ktb.gov.tr/TR-88270/cavustepe-kalesi.html> . (Erişim Tarihi: 30.08.2019)
- <https://www.tatilcity.net/yapilacak-seyler/yesilalic-kalesi-saray-van/> . (Erişim Tarihi: 10.10.2019)
- [http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=3390&html=photos_t.html&layout=photos](http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=3390&html=photos_t.html&layout=photos) . (Erişim Tarihi: 16.07.2019)
- <https://www.neredekal.com/blog/baraj-gollerinin-altinda-kalan-12-batik-sehir/> . (Erişim Tarihi: 17.10.2019)
- <https://ifpnews.com/9000-year-old-uzbek-ancient-hill-inaugurated-iran> . (Erişim Tarihi: 12.08.2019)
- <https://www.ancient.eu/image/8078/teishebaini-ruins/> . (Erişim Tarihi: 12.08.2019)
- <https://www.urartular.com.tr/alticerik/75/armavir-blur-argistihinili.html>. (Erişim Tarihi: 15.08.2019)

HARİTALAR

Harita 1: Van Gölü Havzası Post-Urartu Yerleşimleri

Harita 2: Van Gölü Havzası Kültür Çevresi

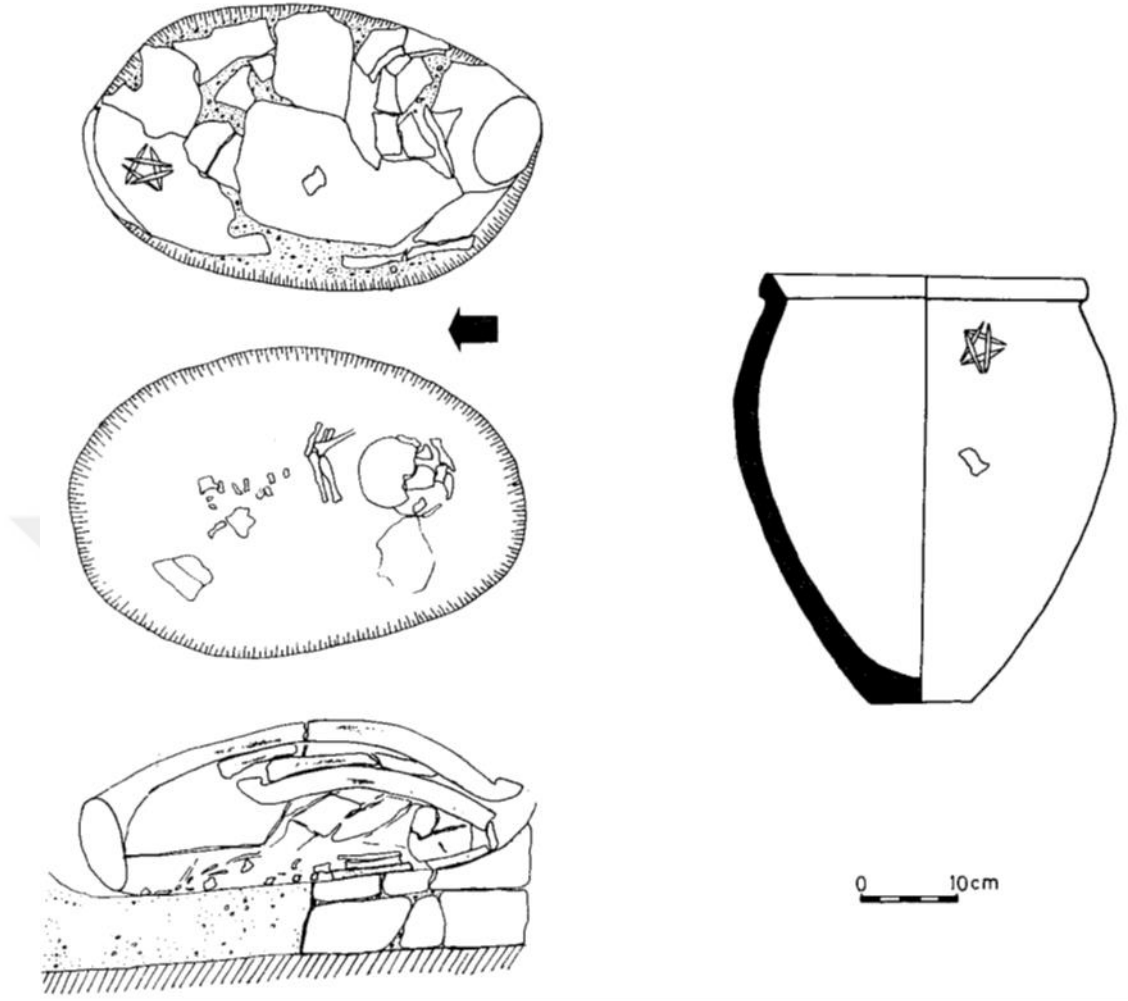
RESİMLER

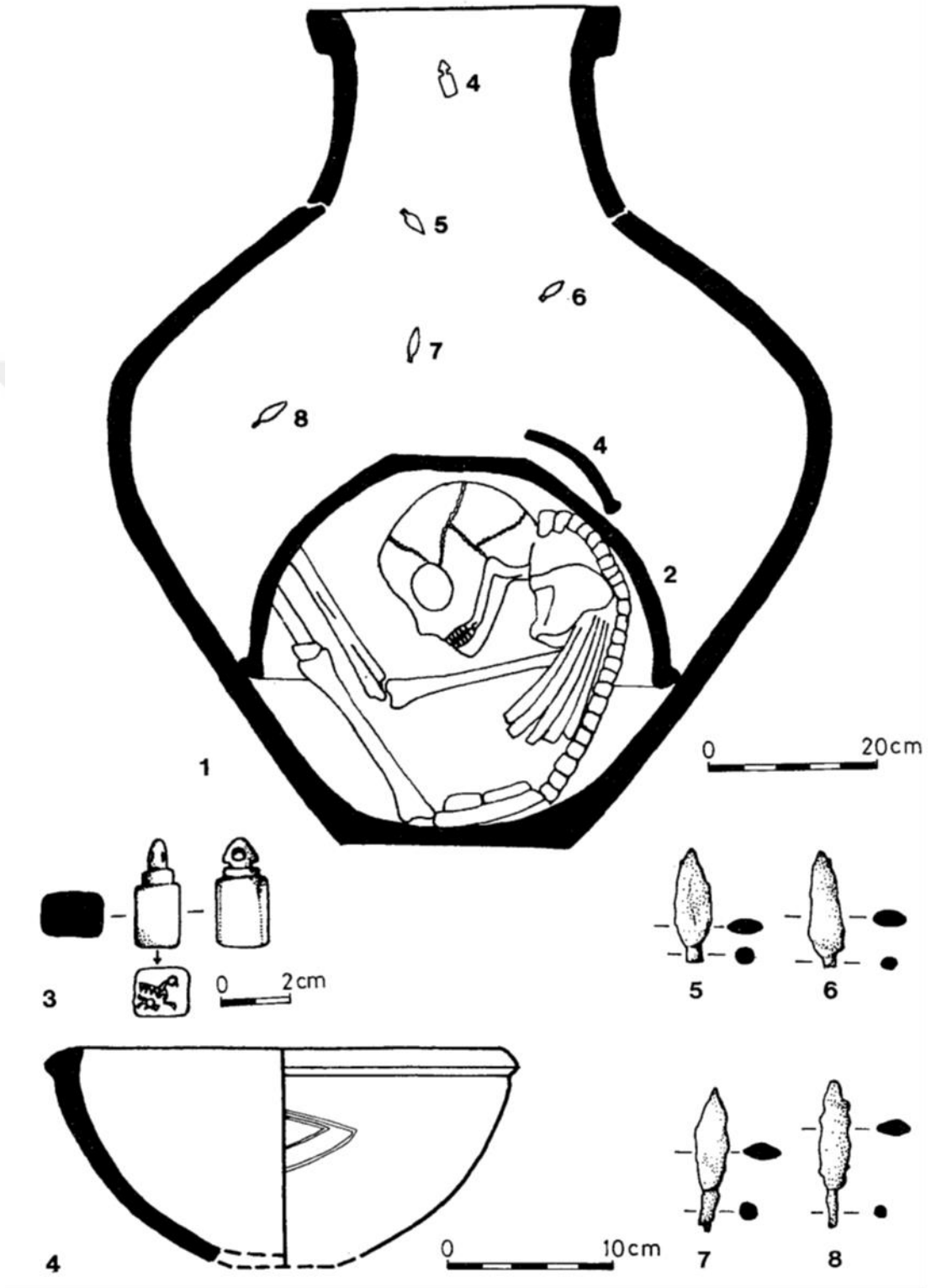
Resim 1. Van Kalesi Höyüğü(Konyar vd. 2013)

Resim 2. Van Kalesi Höyüğü Post-Urartu katmanı(Konyar vd, 2018)

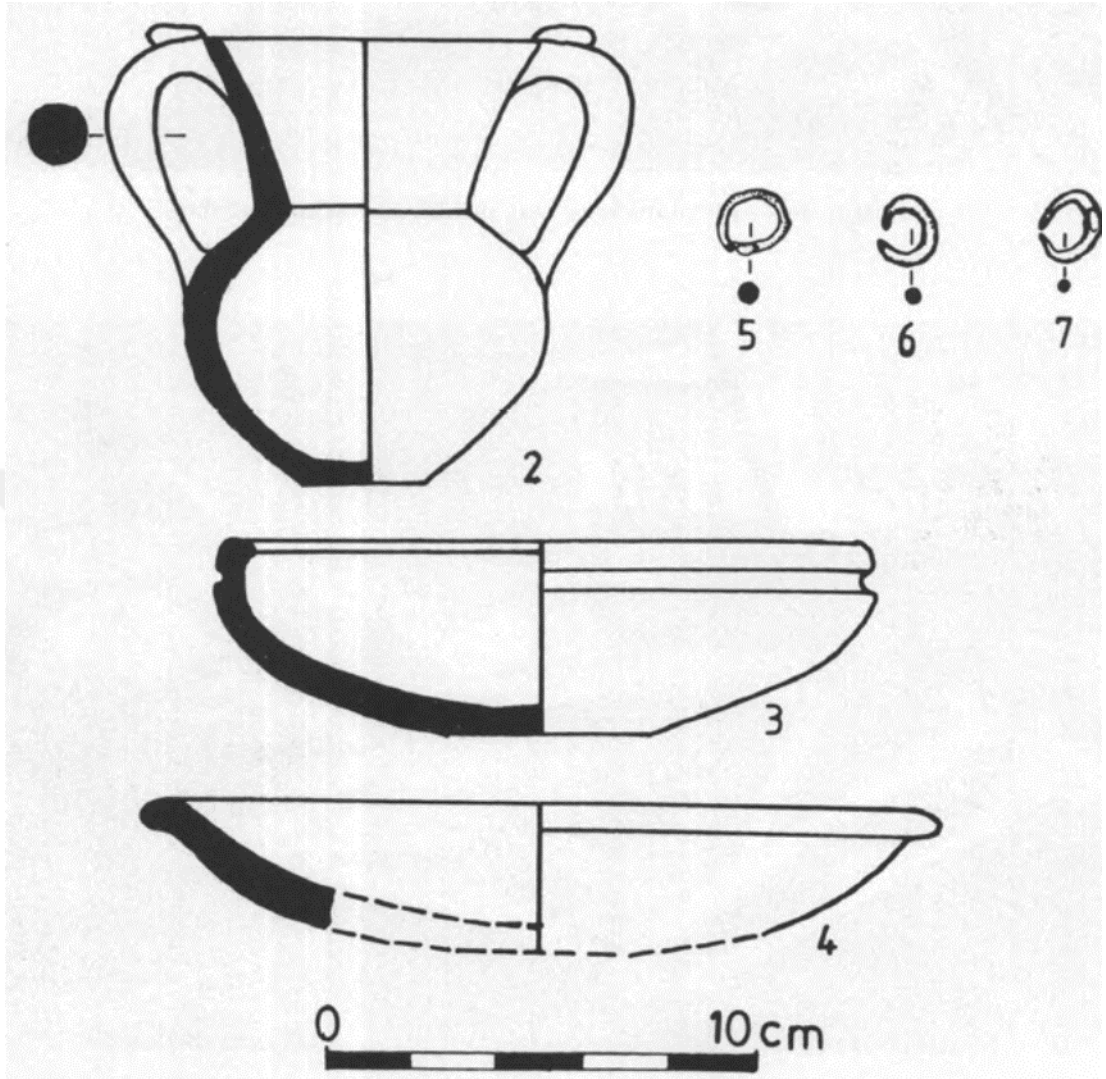
Resim 3. Van Kalesi Höyüğü 214 nolu Mezar(Tarhan, M.T., 1994)

Resim 4. Pithos gömü şeklindeki 151 nolu Mezar(Tarhan, M.T., 1994)

Resim 5. Van Kalesi Höyüğü 140 nolu mezar(Konyar vd. 2018)

Resim 6. Van Kalesi Höyüğü 140 nolu Mezar buluntuları(Tarhan, M. T.-Sevin, V., 1993)

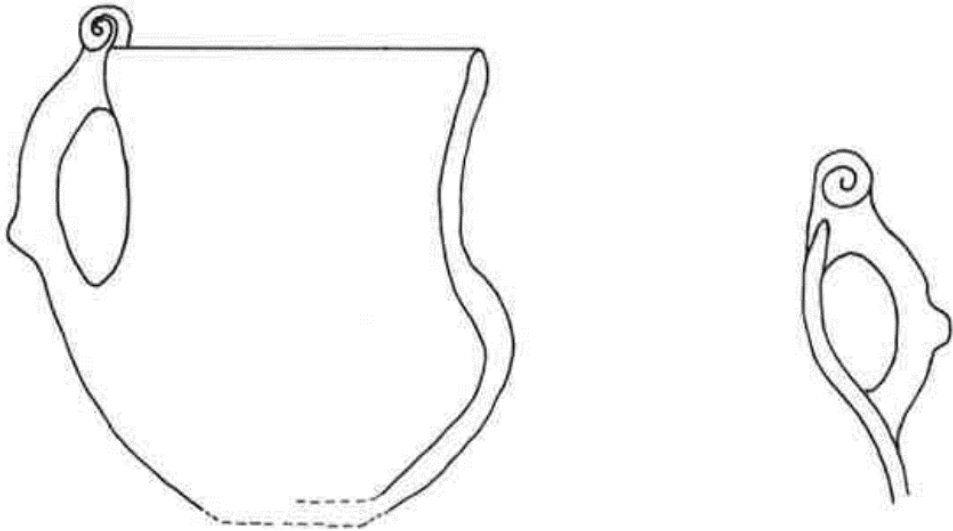
Resim 7. Dağ keçisi figürlü tek dikey kulplu kap(Konyar vd. 2013)

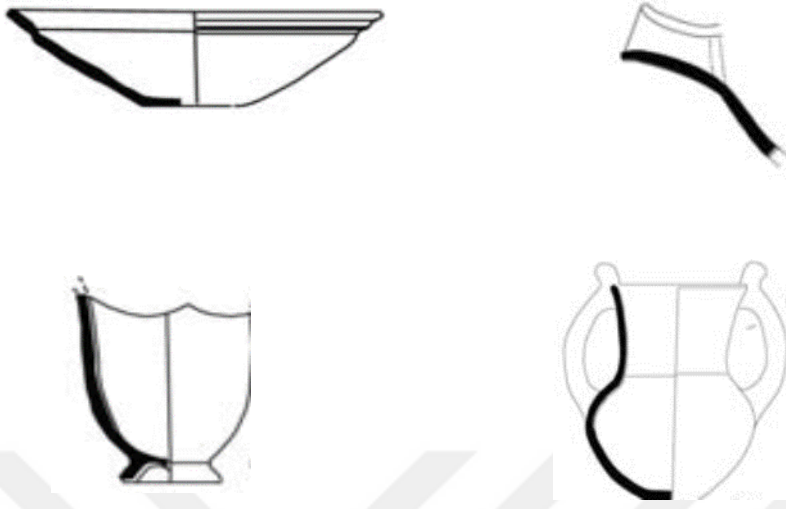
Resim 8. Van Kalesi Höyüğü bileşik hazneli kap(Sevin, 2012)

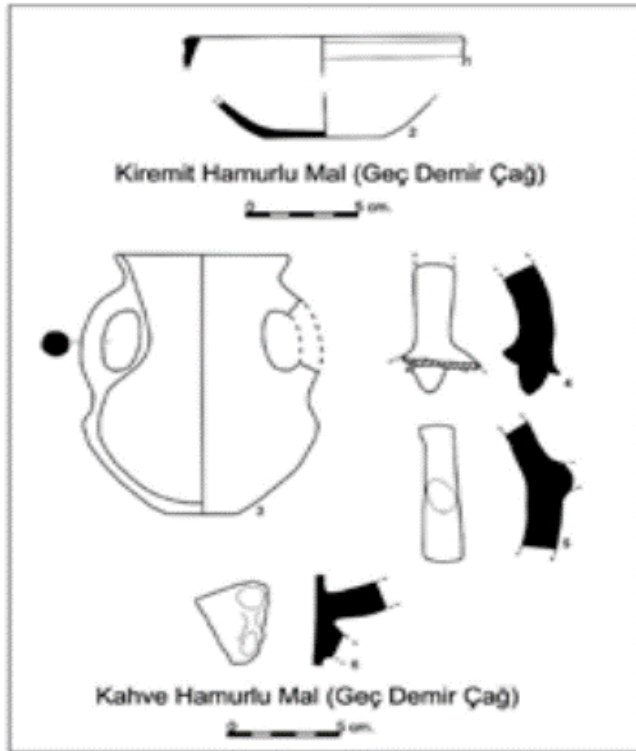
Resim 9. Çavuştepe Kalesi (<https://van.ktb.gov.tr/TR-88270/cavustepe-kalesi.html>)

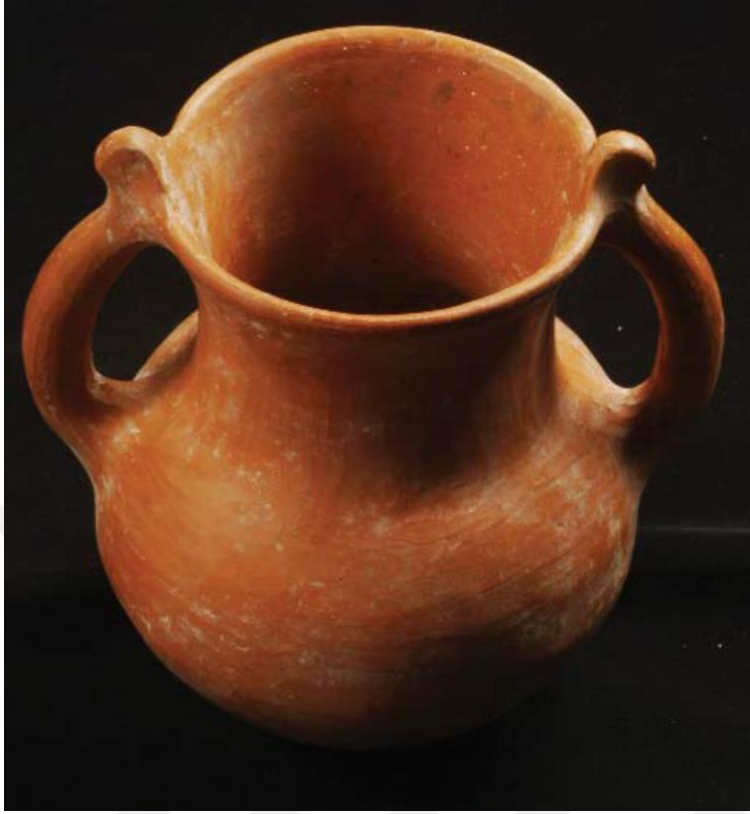
Resim 10. Çavuştepe Kalesi kap parçaları çizimi(Erzen, 1978)

Resim 11. Çavuştepe Kalesi post Urartu dönemi kap formları(Sevin, 2012)

Resim 12. Çavuştepe Kalesi GDÇ Seramiği(Çavuşoğlu, R. vd 2015)

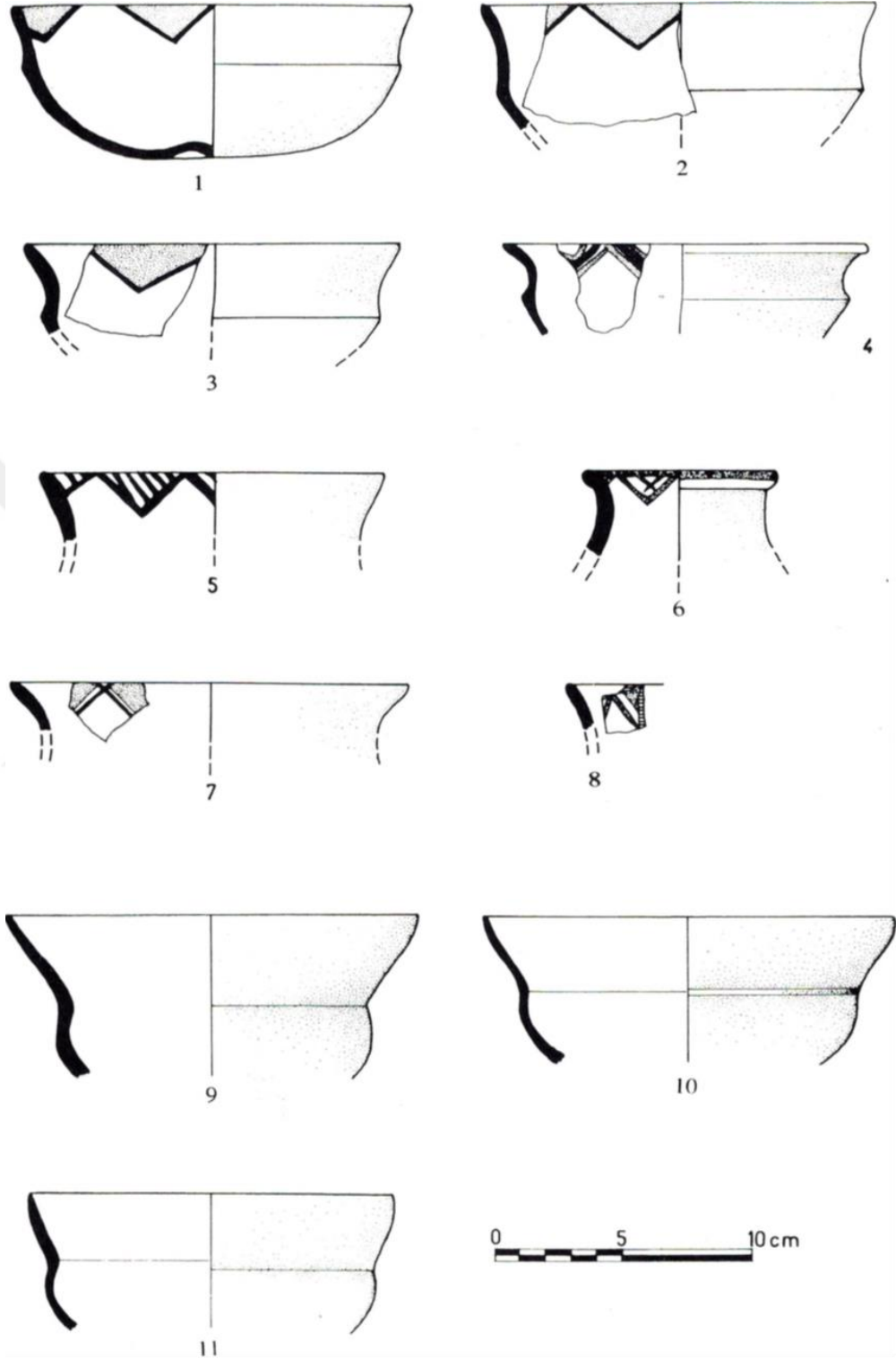
Resim 13. Çavuştepe Kalesi'nden çift kulplu vazo(Sevin, 2012)

Resim 14. Karagündüz 4c post Urartu yapı katına ait kolye(Sevin, V. 2012).

Resim 15. Karagündüz 4c post Urartu Yapı katına ait çocuk mezarı(Sevin, V. 2012)

Resim 16. Karagündüz Höyüğü Geç Demir Çağ seramikleri(Sevin, V. 1998)

Resim 17. Gelenge Kalesi(Özfırat, A. 2011)

Resim 18. Yeşilaliç Kalesi (<https://www.tatilcity.net/yapilacak-seyler/yesilalic-kalesi-saray-van/>).

Resim 19. Yeşilalıç II Kalesi'nden yuvarlak ağızlı, oluklu kaseler(Sevin, V. 1985)

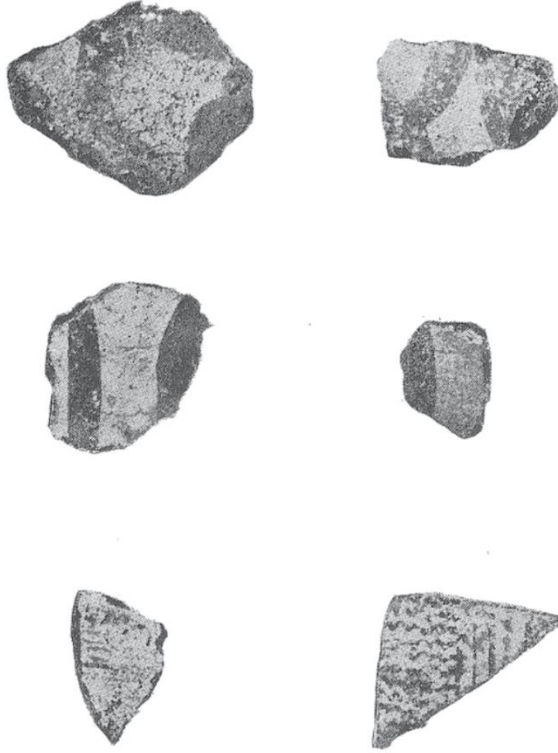
Resim 20. Yeşilalıç II Kalesi'nden dik emzikli çaydanlıklar(Sevin, V. 1985)

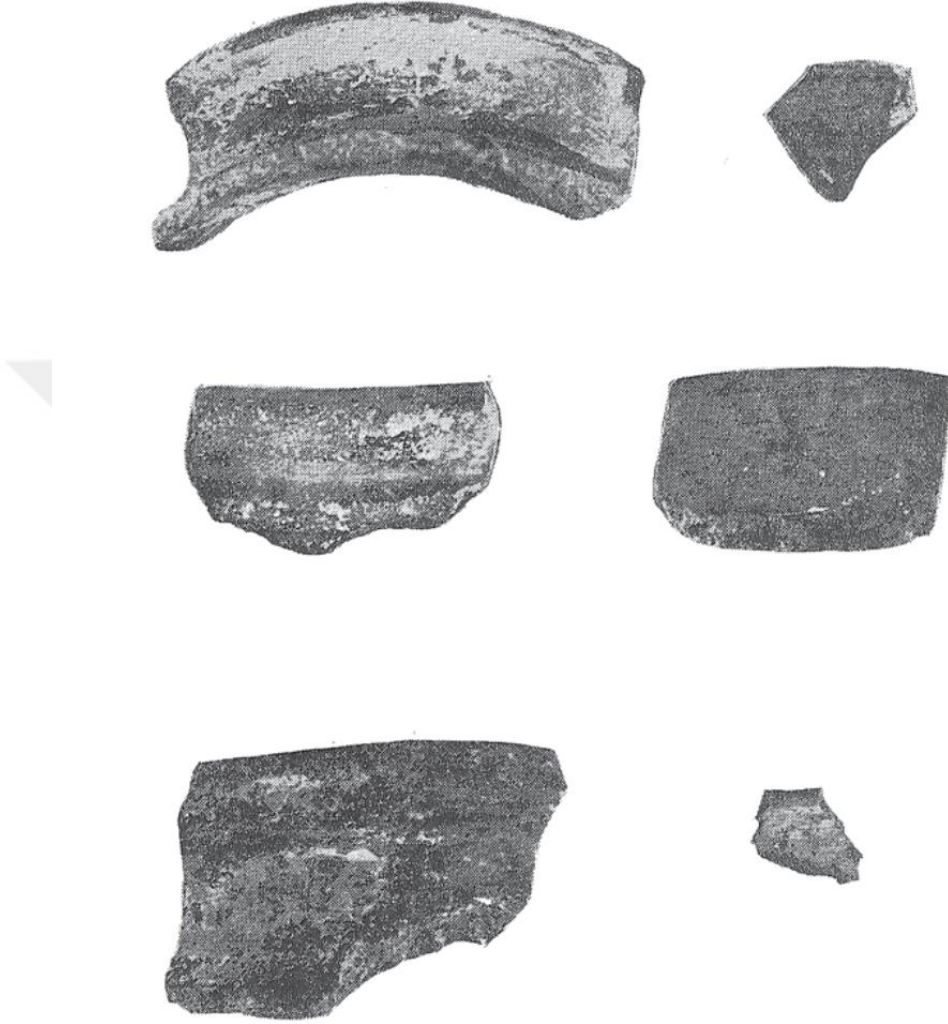
Resim 21. Yeşilalıç II Kalesi'nden dışa çekik, keskin profilli kaseler(Sevin, V. 1985)

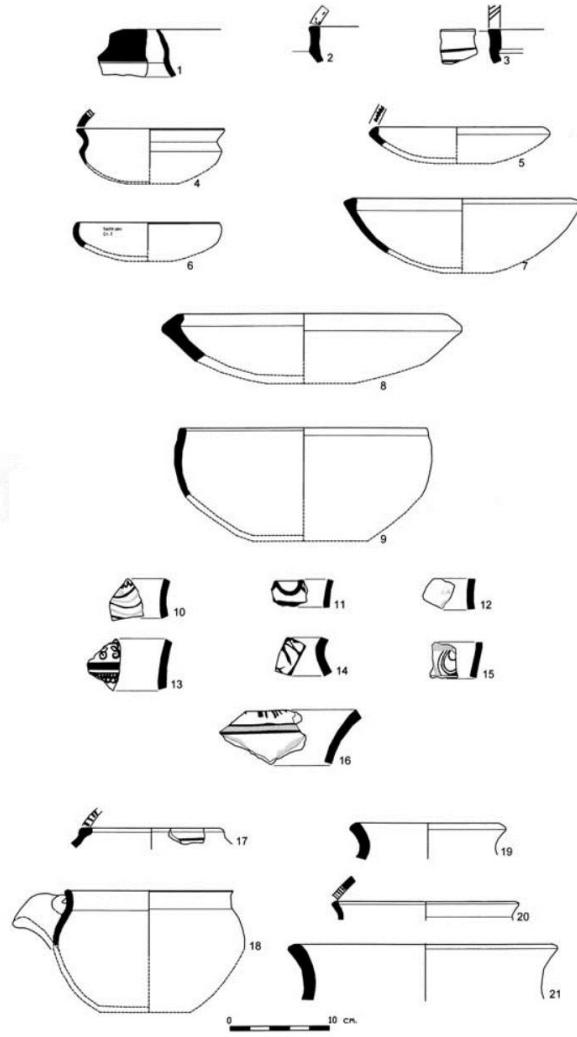
Resim 22. Eski Norgüh Kalesi(Özfırat, A., 2005)

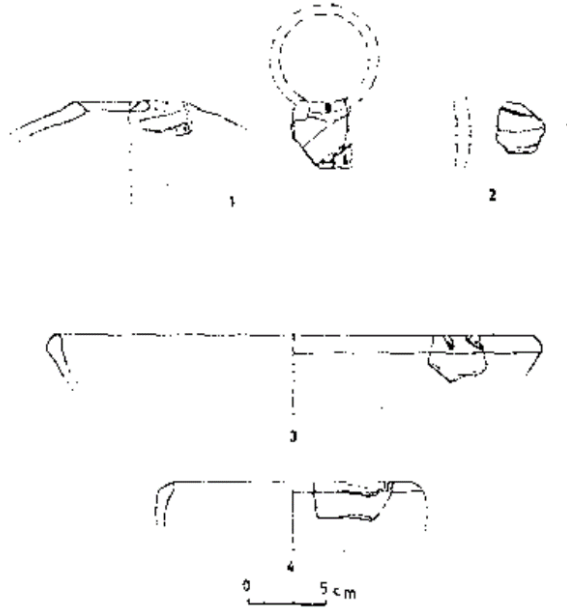
Resim 23. Eski Norgüh polikrom seramik parçaları(Tarhan, M. T.- Sevin, V., 1976)

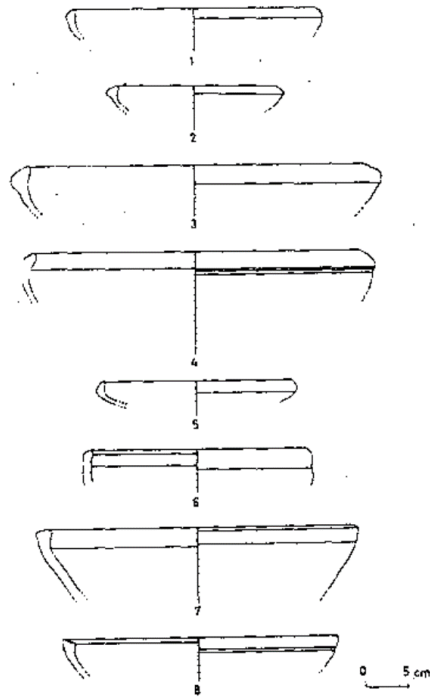
Resim 24. Eski Norgüh monokrom seramik parçaları(Tarhan, M. T.-Sevin, V., 1976)

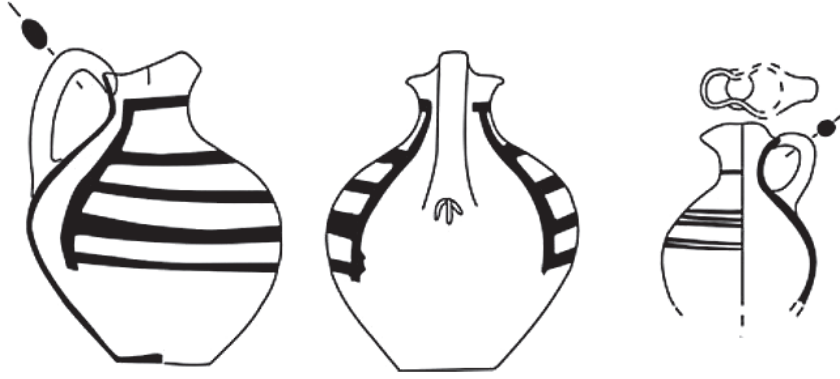
Resim 25. Sazlıkyanı Höyük seramikleri(Özfırat, A. 2006)

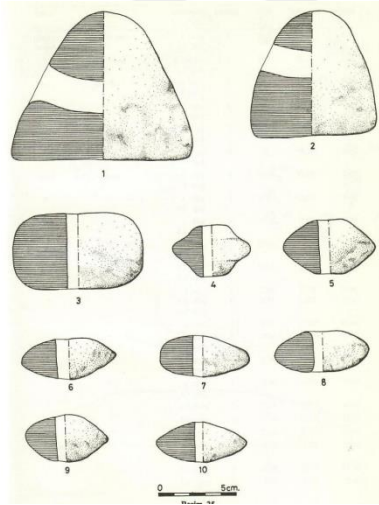
Resim 26. Aşağı Elmalık seramik formları(Sevin, V., 1985)

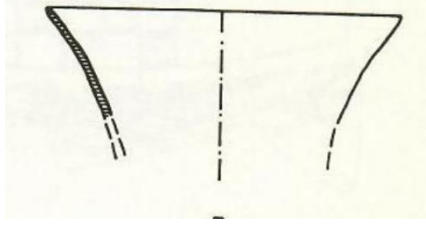
Resim 27. Aşağı Elmalık seramikleri(Sevin, V., 1985)

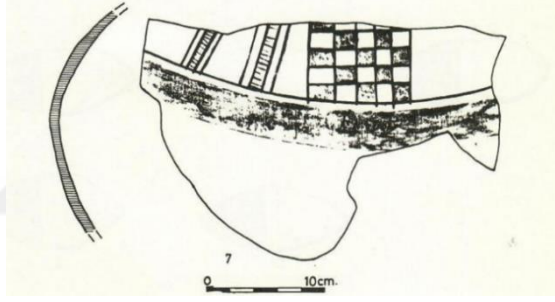
Resim 28. Kaleköy IIIc tabakasına ait yonca ağızlı Oinochoe(Bakır, T. 2008)

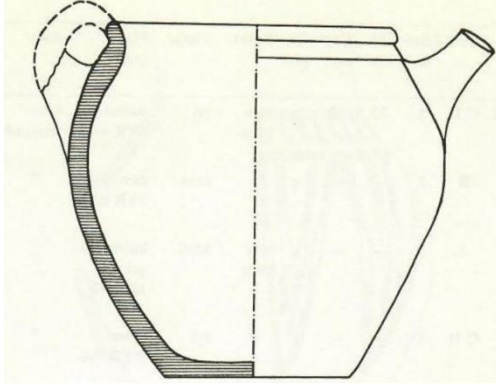
Resim 29. İmikuşağı dokuma tezgahı ağırlıkları(Sevin, V. 1995)

Resim 30. İmikuşağı 5. yapı katı basit ağız kenarlı vazo(Sevin, V., 1995)

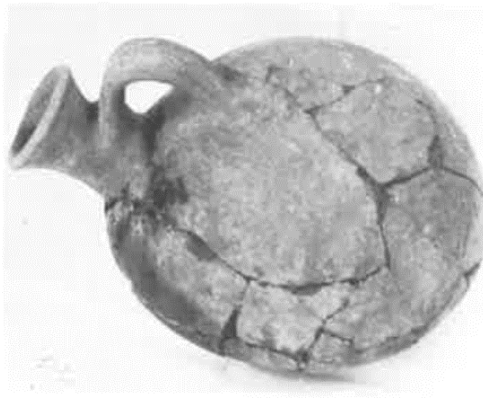
Resim 31. İmikuşağı Höyüğü'nden şişkin karınlı testi(Sevin, V. 1995)

Resim 32. İmikuşağı, dik emzikli tek kulplu çanak(Sevin, V. 1995)

Resim 33. Köşkerbaba Höyüğü(Bilgi, Ö. 1980)

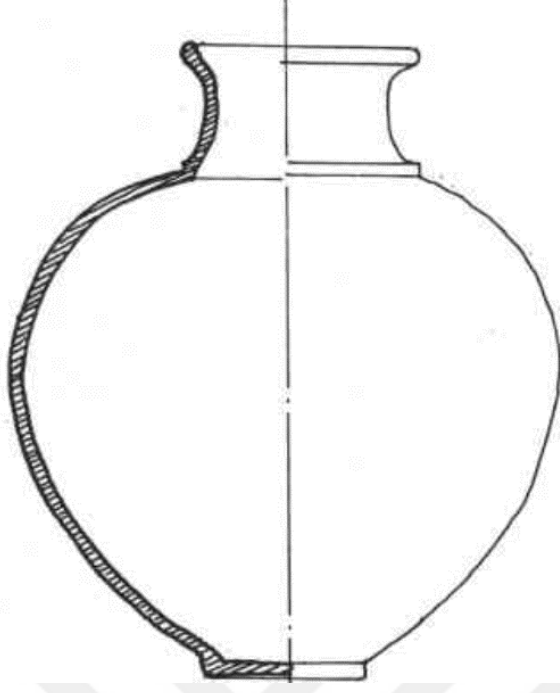
Resim 34. Köşkerbaba Höyüğü seramiği(Bilgi, Ö. 1980)

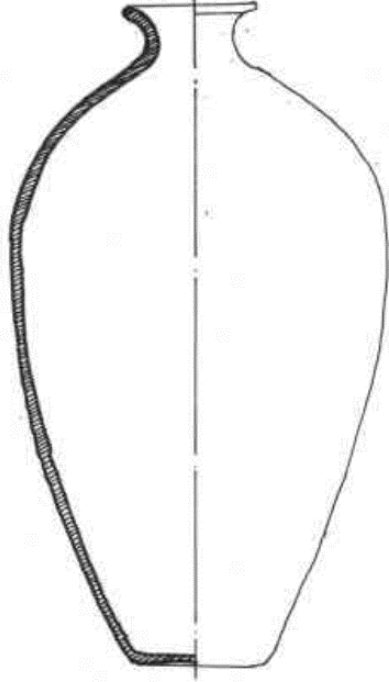
Resim 35. Altıntepe I (Karaosmanoğlu, O.-Yılmaz, M.A. 2013)

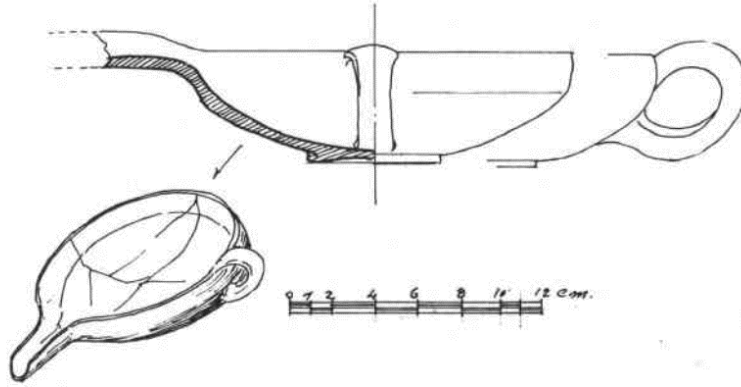
Resim 36. Altıntepe Höyüğü sütunlu alan(Karaosmanoğlu, O. 2006)

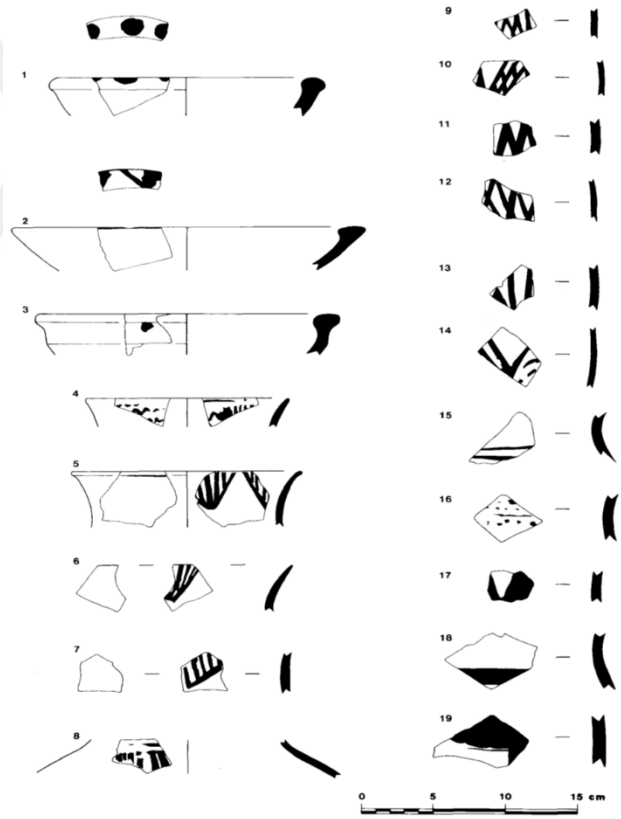
Resim 37. Altıntepe Höyüğü yuvarlak gövdeli seramiği(Emre, K. 1969)

Resim 38. Altıntepe yumurta gövdeli seramiği(Emre, K. 1969)

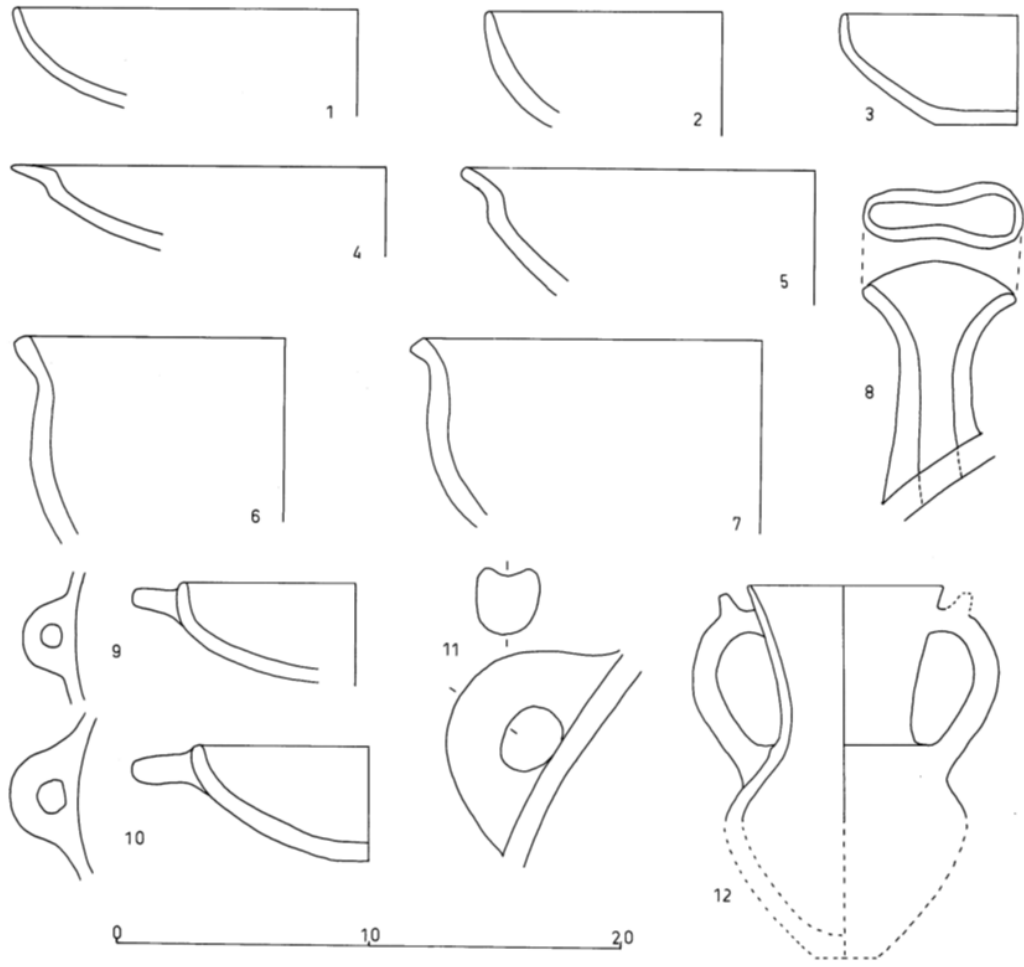
Resim 39. Altıntepe Höyüğü seramiği (Emre, K. 1969)

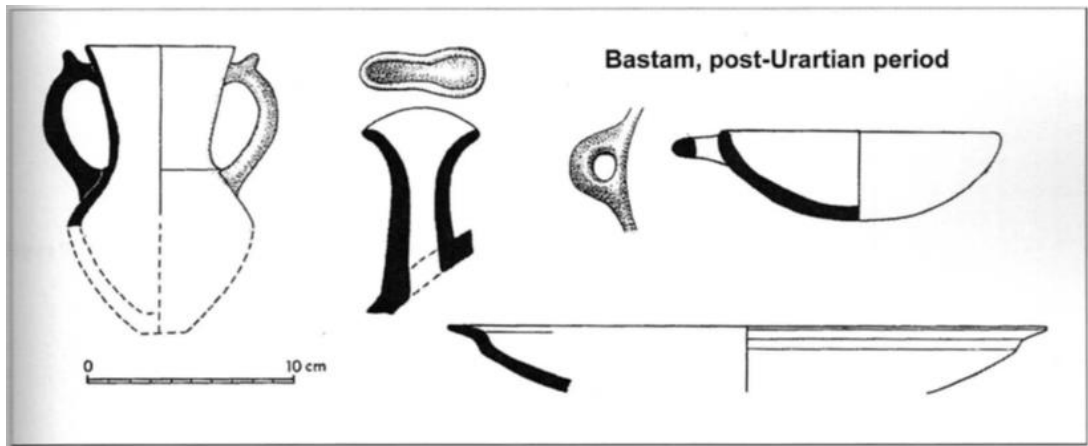
Resim 40. Ciminetepe II seramikleri (Summers, G.D. 1999)

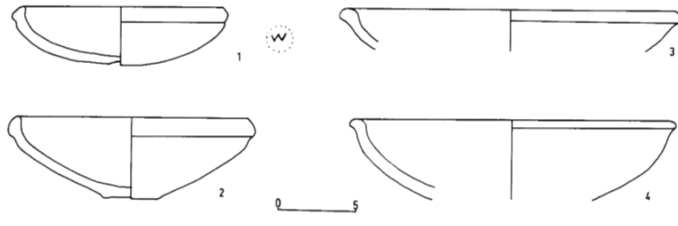
Resim 41. Hasanlu Tepe(Kroll, S. 2012).

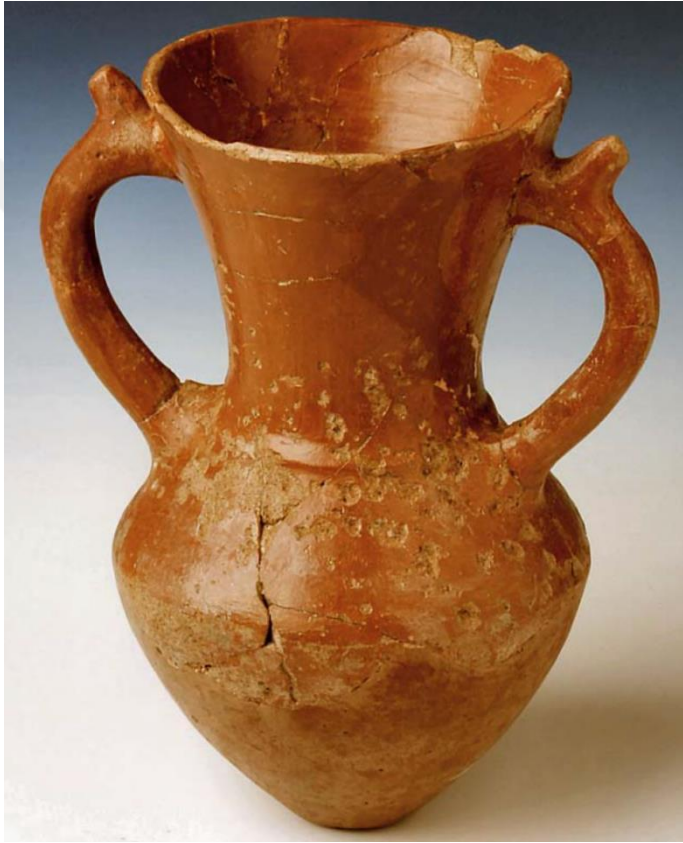
Resim 42. Bastam Kalesi Post-Uratu/ Med Seramiği(Kroll, S. 2013).

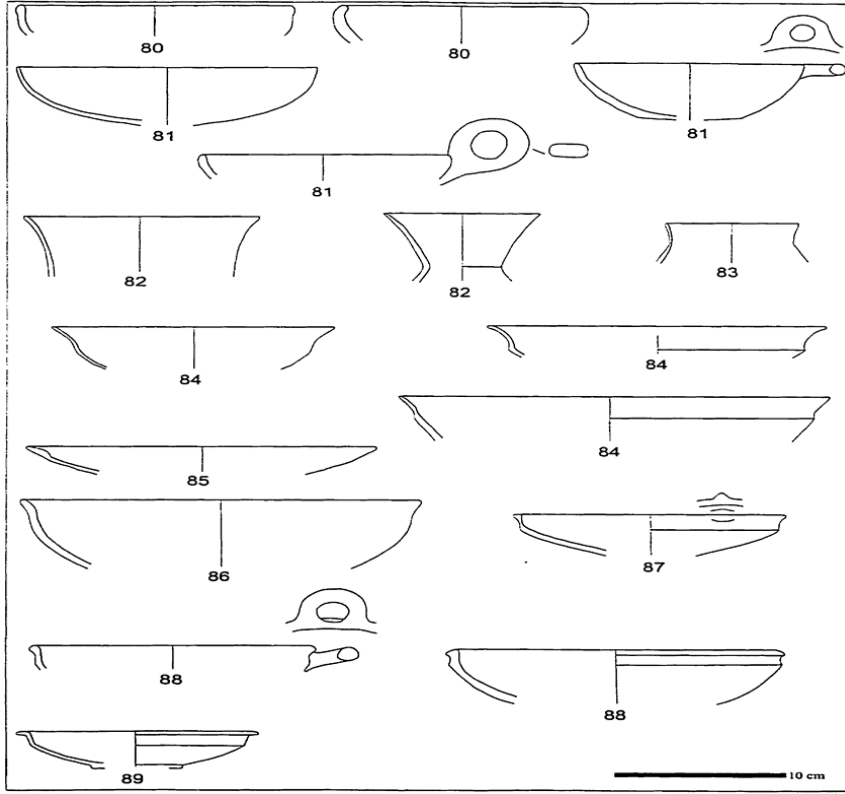
Resim 43. Bastam Hallenbau (sütunlu salon) Post-Urartu Seramiği (Kroll, 2015)

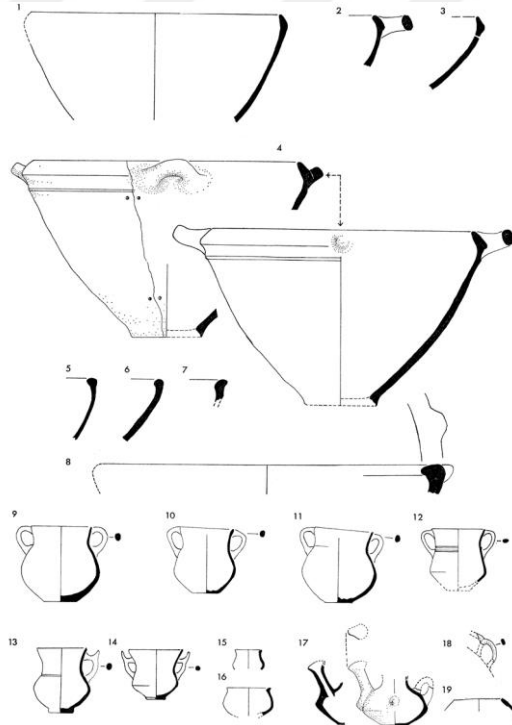
Resim 44. Bastam Kalesi Post-Urartu Seramiği(Kroll, S. 2013)

Resim 45. Bastam Kalesi'nden Çift kulplu vazo(Kroll, S. 2012)

Resim 46. Godin Tepe (II) Medyan kaseler(Gopnik, H. 2000)

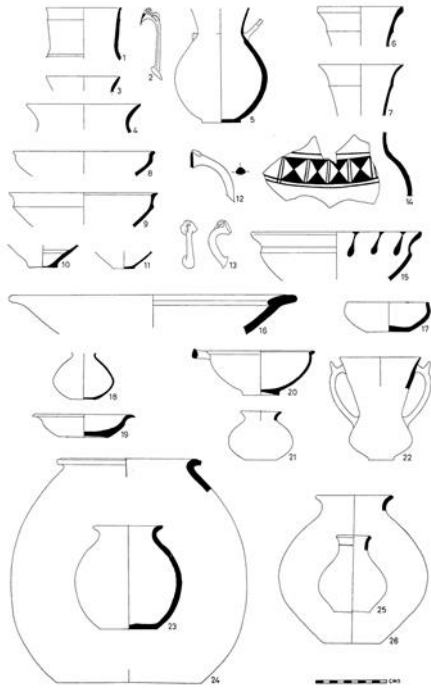

Resim 47. Nuşi Can Tepe Höyüğü seramiği (Stronach, D. 1978)

Resim 48. Özbaki Tepe

<https://ifpnews.com/9000-year-old-uzbek-ancient-hill-inaugurated-iran>

Resim 49. Baba Can Tepe Fine Ware türünde seramikler(Goff, C. 1985)

Resim 50. Karmir Blur(Teişebaini)

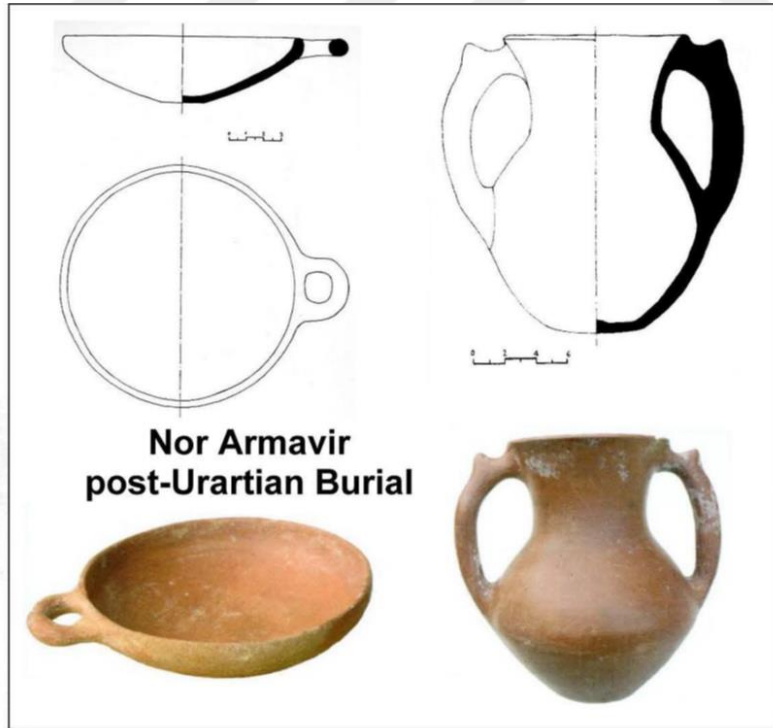
Kaynak: <https://www.ancient.eu/image/8078/teishebaini-ruins/>

Resim 51. Karmir Blur vazosu(Piotrovskij, 1969)

Resim 52. Nor Armavir(Argistihinili) Kalesi
<https://www.urartular.com.tr/alticerik/75/armavir-blur-argistihinili.html>

Resim 53. Nor Armavir Post-Urartu Seramiği(Kroll, 2015)

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: Van Gölü Havzası Post-Urartu Yerleşimleri..... 63

Harita 2: Van Gölü Havzası Kültür Çevresi..... 63

RESİMLERİN DİZİNİ

Resim 1. Van Kalesi Höyüğü(Konyar vd. 2013).....	64
Resim 2. Van Kalesi Höyüğü Post-Urartu katmanı(Konyar vd, 2018)	64
Resim 3. Van Kalesi Höyüğü 214 nolu Mezar(Tarhan, M.T., 1994)	65
Resim 4. Pithos gömü şeklindeki 151 nolu Mezar(Tarhan, M.T., 1994)	66
Resim 5. Van Kalesi Höyüğü 140 nolu mezar(Konyar vd. 2018).....	67
Resim 6. Van Kalesi Höyüğü 140 nolu Mezar buluntuları(Tarhan, M. T.-Sevin, V., 1993).....	68
Resim 7. Dağ keçisi figürlü tek dikey kulplu kap(Konyar vd. 2013).....	69
Resim 8. Van Kalesi Höyüğü bileşik hazneli kap(Sevin, 2012).....	69
Resim 9. Çavuştepe Kalesi (https://van.ktb.gov.tr/TR-88270/cavustepe-kalesi.html)	70
Resim 10. Çavuştepe Kalesi kap parçaları çizimi(Erzen, 1978)	70
Resim 11. Çavuştepe Kalesi post Urartu dönemi kap formları(Sevin, 2012)	71
Resim 12. Çavuştepe Kalesi GDC Seramiği(Çavuşoğlu, R. vd 2015).....	71
Resim 13. Çavuştepe Kalesi’nden çift kulplu vazo(Sevin, 2012)	72
Resim 14. Karagündüz 4c post Urartu yapı katına ait kolye(Sevin, V. 2012).	72
Resim 15. Karagündüz 4c post Urartu Yapı katına ait çocuk mezarı (Sevin, V. 2012).....	73
Resim 16. Karagündüz Höyüğü Geç Demir Çağ seramikleri(Sevin, V. 1998).....	74
Resim 17. Gelenge Kalesi(Özfırat, A. 2011).....	75
Resim 18. Yeşilalıç Kalesi (https://www.tatilcity.net/yapilacak-seyler/yesilalic-kalesi-saray-van/).	75
Resim 19. Yeşilalıç II Kalesi’nden yuvarlak ağızlı, oluklu kaseler(Sevin, V. 1985) 76	
Resim 20. Yeşilalıç II Kalesi’nden dik emzikli çaydanlıklar(Sevin, V. 1985)	76
Resim 21. Yeşilalıç II Kalesi’nden dışa çekik, keskin profilli kaseler (Sevin,V.1985).....	76
Resim 22. Eski Norgüh Kalesi(Özfırat, A., 2005).....	77
Resim 23. Eski Norgüh polikrom seramik parçaları(Tarhan, M. T.- Sevin,V., 1976)77	
Resim 24. Eski Norgüh monokrom seramik parçaları(Tarhan, M. T.-Sevin, V., 1976)	78
Resim 25. Sazlıkyanı Höyük seramikleri(Özfırat, A. 2006)	79

Resim 26. Aşağı Elmalık seramik formları(Sevin, V., 1985).....	80
Resim 27. Aşağı Elmalık seramikleri(Sevin, V., 1985)	80
Resim 28. Kaleköy IIIc tabakasına ait yonca ağızlı Oinochoe(Bakır, T. 2008).....	81
Resim 29. İmikuşağı dokuma tezgahı ağırlıkları(Sevin, V. 1995)	81
Resim 30. İmikuşağı 5. yapı katı basit ağız kenarlı vazo(Sevin, V., 1995).....	82
Resim 31. İmikuşağı Höyüğü'nden şişkin karınlı testi(Sevin, V. 1995).....	82
Resim 32. İmikuşağı, dik emzikli tek kulplu çanak(Sevin, V. 1995).....	82
Resim 33. Köşkerbaba Höyüğü(Bilgi, Ö. 1980).....	83
Resim 34. Köşkerbaba Höyüğü seramiği(Bilgi, Ö. 1980).....	83
Resim 35. Altın-tepe I (Karaosmanoğlu, O.-Yılmaz, M.A. 2013)	84
Resim 36. Altın-tepe Höyüğü sütunlu alan(Karaosmanoğlu, O. 2006).....	84
Resim 37. Altın-tepe Höyüğü yuvarlak gövdeli seramiği(Emre, K. 1969)	85
Resim 38. Altın-tepe yumurta gövdeli seramiği(Emre, K. 1969).....	85
Resim 39. Altın-tepe Höyüğü seramiği(Emre, K. 1969)	86
Resim 40. Cimintepeler II seramikleri(Summers, G.D. 199.....	86
Resim 41. Hasanlı Tepe(Kroll, S. 2012).....	87
Resim 42. Bastam Kalesi Post-Uratu/ Med Seramiği(Kroll, S. 2013).	88
Resim 43. Bastam Hallenbau (sütunlu salon) Post-Urartu Seramiği (Kroll, 2015)..	88
Resim 44. Bastam Kalesi Post-Urartu Seramiği(Kroll, S. 2013)	89
Resim 45. Bastam Kalesi'nden Çift kulplu vazo(Kroll, S. 2012)	89
Resim 46. Godin Tepe (II) Medyan kaseler(Gopnik, H. 2000).....	90
Resim 47. Nuşi Can Tepe Höyüğü seramiği (Stronach, D. 1978).....	90
Resim 48. Özbaki Tepe.....	91
Resim 49. Baba Can Tepe Fine Ware türünde seramikler(Goff, C. 1985).....	91
Resim 50. Karmir Blur(Teişebaini)	92
Resim 51. Karmir Blur vazosu(Piotrovskij, 1969)	92
Resim 52. Nor Armavir(Argiştihinili) Kalesi	93
Resim 53. Nor Armavir Post-Urartu Seramiği(Kroll, 2015)	93

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Murat BAYAT
Uyruğu : T.C
Doğum Tarihi ve Yeri : 1976 / Çatak
Telefon : 05067418118
Faks : .....
E-mail : thospithos@hotmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Trakya Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi / Klasik Arkeoloji	22.02.2005

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2005-2017	Van	Özel sektör
2017-2019	Bingöl	Özel sektör

Yabancı Dil

İngilizce

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

04/12/2019

Tez Başlığı / Konusu:

VAN GÖLÜ HAVZASI VE KÜLTÜR ÇEVRESİNDE POST-URARTU DÖNEMİ

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 107 sayfalık kısmına ilişkin, 04/12/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından TURNİTİN .intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2(İKİ) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

04/12/2019

Adı Soyadı : MURAT BAYAT

.Öğrenci No :11920410010

Anabilim Dalı : ARKEOLOJİSİ ANA BİLİM DALI

Programı :

Statüsü : Y. Lisans ☒ Doktora ☐

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ GULAN AYAZ

04/12/2019

ENSTİTÜ ONAYI

UYGUNDUR

04/12/2019

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü